

Gjekë Marinaj është poet, shkrimtar, përkthyes dhe kritik letrar Amerikan i lindur në Shqipëri i cili njihet edhe si themeluesi i një forme të re të kritikës së artit dhe letërsisë e njohur si Teoria e Protonizmit. Banues në Shtetet e Bashkuara, ka qenë presidenti i parë i Shoqatës së Shkrimtarëve Shqiptaro-Amerikanë, e themeluar nga Marinaj në vitin 2001 dhe ka botuar disa libra me poezi, prozë dhe kritikë letrare

NGA BISEDADA ME GJEKË MARINAJ: NJË VËSHTRIM INTIM NË MENDJEN E NJË POETI

Nga **Khosiyat Rustam**, Kryeredaktore e gazetës "Bota e Librit", Uzbekistan

Rie Kudan, fituesja e çmimit më të lartë të Japonisë për letërsi, Akutagawa, e pranon se ka përdorur programin ChatGPT për të shkruar 5 përqind të romanit

(fq. 21)

Nga **JORDAN PEARSON**
The Japan Times

SHËNIME MBI LIBRAT

Romani "Lulet e skajbotës" i Namik Dokles, *Toena*

**NJË TRAZIM I LEGJENDAVE,
KANUNIT DHE MAFIES NË
NJË ROMANTIZËM TRAGJIK**

nga **Kosta Nake**

(fq. 7)

Portreti i shkrimtarit Anton Nikë Berisha

**SA MË LART TË
NGJITESH, AQ MË SHUMË
NDËRGJEGJËSOHESH PËR
VOGËLSINË TËNDE**

nga **Llesh Ndoj**

(fq. 8)

Romani "A ka kund zot" i Agim Gjakovës

**LUFTA PËR MBIJETESË E
IDENTITET E DHËNË PËRMES
VLERËS IDEOESTETIKE**

nga **Ismet Aliu**

(fq. 9)

**LOJA METANARRATIVE E
ORHAN PAMUKUT NË "NETËT E
MURTAJËS" (OSE NJË PRINCESHË
OSMANE PËR SHQIPËRINË)**

nga **Elsa Skënderi**

(fq. 20)

**MBI ROMANIN "POLICIA E
KUJTESËS" TË YOKO OGAWA-S**

nga **Xheni Shehaj**

(fq. 16)

"Kur më vjen burri nga stani", Lasgushi, Tefta T. Koço, K. Reinhold

Nga **Ymer Çiraku**

Në këtë shkrim, jemi ndalur vetëm tek një tekst kënge popullore arvanitase. Çuditërisht dhe aq mrekullisht, ai tekst ka bërë bashkë Lasgushin, Tefta Tashko Koçon, Kristo Konon, Reinholdin, priftin vejan Vasil, një studio të njohur muzikore "Columbia" në Romë dhe një këngë ["Kur më vjen burri nga stani"], që i mbush me aq gaz e hare njerëzit, kudo ku ajo këndohet e dëgjohet.

(fq. 12)

50 vite më parë u arrestua dhe u
dëbua nga BS shkrimtari disident
Aleksander Sollzhenicin

...POR NE DO TË KTHEHEMI

Nga **Ogrizko Viaçeslav**
«Литературная газета»

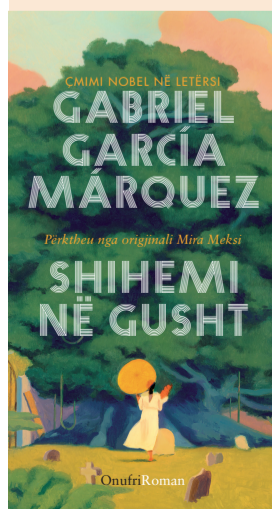
(fq. 22)

**G. G. Márquez e kalon
Servantesin si shkrimtari
më i përkthyer nga
spanjishtja**

(fq. 19)

Nga **Sam Jones**, *The Guardian*

Përktheu **Granit Zela**

Romani i panjohur i Markezit do të botohet në të gjithë botën (në shqip nga Onufri), në të njëjtën ditë:

6 mars 2024

BIBLIOTEKË

Feride Papeleka

Letër dashurie

(fq. 18)

Nasi Lera

Vit pa pranverë

(fq. 12)

Marash Mirashi

Fati i pikturuar me karbon

(fq. 13)

Oriola Gjetaj

Liege

(fq. 17)

Biser Mehmeti

Hija e babait

(fq. 14)

BOTIM I RI NGA MINERVA

**NE: Të kuptojmë psikologjinë
e dashurisë romantike**

nga **ROBERT JOHNSON**

(fq. 15)

Përktheu **Andreas Dushi**

Romani "Ngjyra e zymbylit të kaltër" të shkrimtarit **Christos Hatzipapas**

**NJË RRËFIM POLIFONIK MBI
EFEKTET ANËSORE TË HISTORISË**

nga **Ylljet Alica**

(fq. 19)

Mbi krijimtarinë e **Vlora Ademit**, **Ajkuna Daklit**, **Laura Olldashit**, **Marsela Nenit**

GRATË DHE LETËRSIA

nga **Migena Kapllani**

(fq. 6)

Khosiyat Rustam: Çdo shpirt krijues, qoftë poet apo shkrimtar, është përballur me pyetjen ekzistenciale, "Kush jam unë?" Shekspiri, për shembull, hoqi dorë nga qyteti, arritjet dhe fama e tij, duke u tërhequr në vetmi në fshatin e tij pasi gjeti një përgjigje. A e keni zbuluar përgjigjen e kësaj pyetjeje, apo keni ndaluar së kërkuari një përgjigje në veten tuaj?

Gjekë Marinaj: Pyetja juaj bie në thelb se çfarë do të thotë të jesh poet. Duke pyetur "Kush jam unë?" na nis në një udhëtim masiv në labirintin e mendimeve, dëshirave dhe frikës sonë. Unë kam udhëtuar në shumë vende të botës me zemër dhe mendje të hapur, duke shkruar për pasionin, dashurinë, ëndrrat dhe realitetet e jetës sime dhe të tjerëve, duke i nderuar tragjeditë dhe fitoret e njerëzve në mbarë botën. Sigurisht, kam fituar famë dhe respekt nga të tjerët, por kjo nuk do të thotë asgjë pa kërkimin e pafund për zbulimin e vetvetes. Më kujtohet vitin e kaluar, kur u largova nga qyteti i ngarkuar i Dallasit për disa ditë për të gjetur paqen në fshatin shqiptar ku jam lindur, vazhdova të mendoja pikërisht për këtë pyetje që po më bëni tani: "Kush jam unë?" Përgjigja ishte si një krijesë magjike në një pyll të magjepsur, gjithmonë jashtë mundësive. Në qetësinë e Kastratit, vendlindjes sime, mendoja për punën e jetës sime, familjen time dhe vendin tim në skemën e madhe të gjërave. Dhe unë mendoj se kam gjetur një pjesë të përgjigjes, por nuk është e vendosur në gur, sepse pyetja "Kush jam unë?" vazhdon të ndryshojë me kalimin e kohës dhe jeta na hedh shkëndijat e saj. Ne nuk jemi statikë; ne jemi më shumë si lumenj që rrjedhin dhe përdredhin nëpër jetë, duke u përshtatur me përvojat tona dhe duke mësuar gjatë rrugës. Por të pretendosh se e kam gjetur të gjithë përgjigjen do të ishte një gënjeshtëri, sepse ajo përgjigje është si një mirazh, këtu një moment dhe ikën në tjetrin. Në vend të kësaj, veçanërisht gjatë tre dekadave të jetës sime në Amerikë, kam mësuar të përqafoj procesin e vazhdueshëm të shikimit të brendshëm dhe reflektimit, duke lënë rrjedhën e mendimeve të mia të formësojë dhe riformësojë kuptimin tim për atë që jam. Duke pyetur "Kush jam unë?" nuk është një qëllim përfundimtar - është një udhëtim që duhet të bëjmë të gjithë, një aventurë e përvetshme. Ky është thelbi i të qenit poet, shkrimtar dhe kërkues i të vërtetave të thella e të fshehura. Kështu që unë do të vazhdoj të eksploroj brenda vetes, ashtu siç duhet të gjithë ne, ndërsa ndjekim përgjigjet e pakapshme që përbëjnë përvojën njerëzore.

KR: Procesi i të shkruarit shpesh përfshin përballjen me barrierat dhe kufijtë. Sipas jush, si ndikojnë kufizime të tilla në fushën e letërsisë?

GJM: Unë i shoh pengesat dhe kufijtë si kuptimplote për letërsinë. Ato janë si dy anë të së njëjtës monedhë, secila me veçoritë e veta unike, por që të dyja janë të lidhura në thelb me procesin krijues. Në të shkruar, pengesat janë sfidat që arti duhet të kapërcejë. Përpjekjet mendore, betejat emocionale dhe paparashikueshmëria e frymëzimit paraqesin pengesa për penën e shkrimtarit. Megjithatë, zanati ynë është mprehur nga këto sprova. Ballafaqimi me fatkeqësitë çon në krijimet tona më prekëse dhe më të thella. Kufijtë, nga ana tjetër, janë kuadri brenda të cilit formohet arti. Ato janë pëlhura ku ne pikturojmë historitë tona dhe skena ku personazhet

NGA BISEDA ME GJEKË MARINAJ: NJË VËSHTRIM INTIM NË MENDJEN E NJË POETI

Nga Khosiyat Rustam

Kryeredaktore e gazetës "Bota e Librit", Uzbekistan

tanë kryejnë rolet e tyre. Kufijtë ofrojnë strukturë dhe brenda kufijve të tyre, ne gjejmë lirinë për të eksploruar imagjinatën tonë të gjerë. Ashtu siç soneti ndjek rregullat e rimës dhe metrit, është brenda këtyre kufizimeve që ne gjejmë lirinë për të krijuar. Me këtë në mendje, unë besoj se pengesat dhe kufijtë janë aspekte thelbësore të botës letrare, që na udhëheqin nëpër labirintin e mendjeve tona dhe na shtyjnë të arrijmë lartësi të reja. Në ndërveprimin midis këtyre dy forcave, ne zbulojmë bukurinë dhe fuqinë e fjalës së shkruar.

KR: Njerëzimi ra pre e diktaturave, ideologjive kalimtare dhe besimeve të gabuara në shekullin e 20-të, duke rezultuar në gjenocid dhe vuajtje për shumë kombe. Bota u bë një lodër për materialistët, dhe tani globalistët kanë ndikim. Njerëzimi përpiqet të vazhdojë me ritmin e shpejtë të ngjarjeve. A i shihni njerëzit si heronj apo viktima të kohës sonë?

GJM: Në këtë periudhë të trazuar, edhe tani që po zhvillohet kjo intervistë me ju, besoj se njerëzit mishërojnë edhe heronjtë edhe viktimat, pa asnjë etiketë që

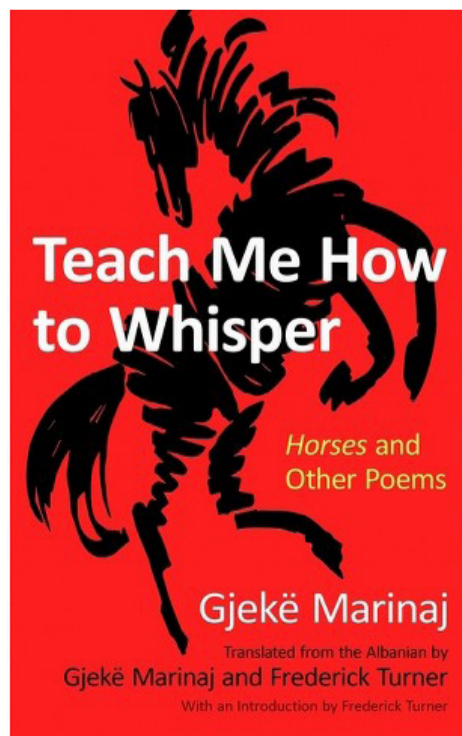
nuk e kap në mënyrë të përsosur thelbin e tyre. Në fatkeqësitë e të shtypurve nga tirania, ne shohim fytyrat e viktimave. Megjithatë, tek individët e guximshëm që rezistojnë, ne shohim heroizëm. Në kohën e tanishme ne jemi dëshmitarë të një bote që është njollësuar nga efektet e luftërave të Ukrainës dhe Palestinës, hijet e diktaturës dhe ideologjive të dëmshme, por në një farë mënyre ende mban premtimin e unitetit, shpresës dhe mirëkuptimit global. Njerëzimi duhet të mbrojë shenjtërinë e jetës, duke u bashkuar me vendosmërinë e palëkundur për t'i dhënë fund fatkeqësisë së luftës. Ne jemi të thirrur për të mbrojtur të pafajshmit dhe për të mbështetur bindjen se asnjë individ nuk ka autoritetin të shuajë ekzistencën e tjetrit. Le të ndjekim me vendosmëri paqen, sepse ajo është e vetmja rrugë që nderon të drejtën e patjetërsueshme për të jetuar, një e drejtë që i përket çdo shpirti në këtë planet. Vetë forcat që shkaktojnë dhimbje dhe shkatërrim frymëzojnë gjithashtu guximin dhe qëndrueshmërinë që e afrojnë njerëzimin. Ne duhet të njohim ndikimin e materialistëve dhe globalistëve, të cilët, në kërkimin e tyre për pushtet dhe pasuri, shpesh humbasin nga sytë të mirën më të madhe. Megjithatë,

etiketimi i njerëzve tanë si heronj ose viktima do të ishte një mbithjeshtëzim i madh. Njerëzimi është si një skenë, ku secili person luan një sërë rolesh. Ne nuk duhet të gjykojmë me nxitim, por përkundrazi të krenrojmë potencialin e madhështisë që qëndron në zemrën e çdo individi, pasi secili prej nesh ka fuqinë për të transformuar.

KR: Me këtë në mendje, cilët shkrimtarë apo poetë, sipas jush, i kanë portretizuar më me sukses realitetet dhe tragjeditë e epokës së tyre në veprat e tyre?

GJM: Singërisht, unë admiroj kaq shumë shkrimtarë dhe poetë, që nga autorët e eposit të Gilgameshit, nga Homeri dhe Dante te Shekspiri dhe Tolstoi, për aftësinë e tyre për të pasqyruar fytyrën e shoqërisë, ndërsa rrotullojnë histori që prekin zemrat tona dhe stimulojnë mendjet tona. Megjithatë, për disa arsye, gjatë gjithë jetës sime kam gjetur shkrimtarët britanikë më të afërt në zemrën time. Një nga shkrimtarët britanik që dua më shumë është Charles Dickens, i cili përshkroi betejat e njerëzve të zakonshëm gjatë Revolucionit Industrial të Anglisë. Personazhe si i pafati Oliver Twist shërbejnë si simbole të qëndrueshme të sfidave me të cilat përballem njerëzit gjatë asaj periudhe. Kur bëhet fjalë për poezinë, më duhet të përmend Wilfred Owen dhe Siegfried Sassoon. Këta poetë shprehën tmerret

shkatërruese të Luftës së Parë Botërore përmes vargjeve të tyre prekëse. Vepra si "Dulce et Decorum Est", që zbulojnë realitetet e ashpra të asaj lufte të tmerrshme, vazhdojnë të bëjnë jehonë te njerëzit sot. Një shembull më i fundit, këtu në Amerikë, është Toni Morrison. Një shkrimtare e jashtëzakonshme, e cila eksploroj përvojat traumatike të afrikano-amerikanëve që kanë të bëjnë me efektet afatgjata të skllavërisë dhe racizmit. Romani i saj i fuqishëm "I dashur tregon forcën e shpirtit njerëzor përballë tragjedisë së paimagjinueshme. Dhe Frederick Turner, mentori dhe kolegu im në Mundus Artium Press dhe në Universitetin e Teksasit në Dallas, vjen gjithashtu në mendje. Mendoj se thelbi i shkrimeve të këtyre penave do të ndihet i vlefshëm dhe bashkëkohor për lexuesit e çdo kohe të historisë së letërsisë. Dhe kjo është gjëja më e vështirë dhe më shpërblyese për çdo shkrimtar apo poet. Autorët brilantë gjithmonë mund të kapin realitetet e kohës së tyre në letërsi me vërtetësi dhe mençuri. Duke vepruar kështu, ata sigurojnë që brezat e ardhshëm të mund të mësojnë nga e kaluar.

KR: Faulkner, një gjigant letrar i shekullit të kaluar, shkroi vepra të bukura dhe të vlerësuara. Leximi i tyre mund të ngjall frikë dhe habi. Megjithatë, duket se një shkëlqim i tillë letrar po shuhet, sikur letërsia dhe kultura e vërtetë po zbehet. A jeni dakord me këtë mendim?

GJM: Unë e kuptoj plotësisht se sa i mrekullueshëm ishte Faulkneri si shkrimtar – vepra e tij rrëmbeu frymën e Amerikës si pak të tjerë. Megjithatë, jam i bindur se letërsia dhe kultura e vërtetë nuk do të shuhet kurrë. Ato mund të ndryshojnë dhe evoluojnë, por ato do të vazhdojnë të frymëzojnë gjeneratat e reja ashtu siç kanë bërë gjithmonë. Ne nuk duhet të kapemi shumë nga ajo që është e njohur tani, sepse shumë vepra të mahnitshme janë anashkaluar në kohën e tyre, vetëm për t'u rizbuluar më vonë. Dhe me kaq shumë kreativitet dhe inovacion në botë sot, sigurisht që do të ketë shumë më tepër shkrime të shkëlqyera në horizont. Nuk jam aspak i shqetësuar për të ardhmen e letërsisë. Gjithmonë do të ketë histori reale dhe fiktive për të treguar dhe art të mahnitshëm për të krijuar, për sa kohë që ne vazhdojmë të përpiqemi të shprehemi dhe të kuptojmë botën përreth nesh.

KR: Ndërsa përparimet moderne e kanë bërë jetën më të lehtë, njerëzimi mbetet i rrënuar nga plaga e përhershme e luftës. Ndërsa konfliktet e pakuptimta tërbohen në mbarë botën, jeta njerëzore duket e zhvlerësuar në sfondin e armëve të sofistikuar. Në këtë peizazh të rrezikshëm, ku i gjen themelet letërsia?

GJM: Pyetja juaj prek një aspekt themelor të përvojës njerëzore. Në botën e sotme që po përparon me shpejtësi, ku teknologjia ka sjellë lehtësi dhe rehati për shumë njerëz, është një ironi e trishtuar që ne ende e gjejmë veten të kapur në ciklin tragjik të luftës. Armët që ne krijojmë shërbejnë si një kujtesë e zymtë e vlerës në pakësim që i kushtojmë jetës njerëzore. Mes një kaosi të tillë, letërsia mbetet një burim i besueshëm rehati, ndriçimi dhe introspeksioni. Për sa kohë që zemrat njerëzore rrahin dhe mendjet sodisin, do të ketë gjithmonë nevojë për histori që ndriçojnë shpirtat tanë dhe fjalë që ofrojnë njohuri për natyrën tonë. Ashtu si në të kaluarën, letërsia shërben

si një dritë udhëzuese, duke na ndihmuar të lundrojmë në ujërat e stuhishme të jetës dhe duke na udhëhequr në udhëtimin tonë drejt mirëkuptimit dhe ndjeshmërisë. Edhe pse bota rreth nesh ndryshon, përvoja njerëzore mbetet konstante. Emocionet që përshkrijnë venat tona - dashuria, xhelozia, ambicia dhe të tjera të panumërta - janë gjithashtu të përjetshme. Në momentet tona më të errëta, kur lufta dhe konflikti kërcënojnë të na konsumojnë, fuqia e fjalës së shkruar mund të na kujtojë njerëzimin tonë të përbashkët dhe të sigurojë katarsisin dhe ngushëllimin që kemi dëshpërimisht nevojë. Unë besoj fuqimisht se letërsia, si pasqyrim i vetes sonë, ka një vlerë të jashtëzakonshme në këto kohë të pasigurta. Ajo vepron si një urë lidhëse midis zemrave të njerëzve, duke kultivuar ndjeshmëri dhe dhembshuri dhe duke na inkurajuar të ngrihem mbi instinktet tona bazë në kërkim të një ekzistence më të ndritur. Përballë luftës, pena do të jetë gjithmonë më e fuqishme se shpata. Shkrimi është mjete që kap thelbin e shpirtit tanë dhe zbulon potencialin për madhësi brenda nesh. Protonizmi, teoria letrare që shpreh më së miri botëkuptimin tim, thekson qëndrueshmërinë, peshën dhe pozitiven. Si protonist kam besim se, në botën tonë komplekse dhe të rrezikshme, letërsia do të vazhdojë të mbajë një vend të rëndësishëm dhe të nderuar. Njëpër një fuqisë së fjalëve ne mund të zbulojmë ende rrugën drejt paqes dhe shëlbimit.

KR: Në një epokë kur miliona tekste publikohen çdo ditë nëpër rrjete të ndryshme sociale, nuk ka pasur kurrë një bollëk të tillë fjalësh të shkruara në historinë njerëzore. Sa thelbësorë janë shkrimtarët dhe poetët profesionistë në shoqërinë e sotme?

GJM: Ndërsa rrethanat e fjalës së shkruar sigurisht që kanë ndryshuar si rezultat i bollëkut të përmbajtjes

dixhitale, besoj se shkrimtarët dhe poetët profesionistë mbeten po aq të rëndësishëm sa gjithmonë. Në këtë botë me zëra të ndryshëm dhe zhurmë dërrmuese, ka ende një vend për shkrimtarët që synojnë të krijojnë me bukurinë dhe kuptimin më të madh. Shkrimtarët dhe poetët profesionistë janë si arkitektët të aftë, duke ndërtuar rrëfime dhe vargje që i qëndrojnë provës së kohës dhe na rezonojnë thellë. Puna e tyre kap thelbin e përvojës sonë njerëzore dhe mund të kapërcejë vetë kohën. Artistika e tyre lartëson gjuhën dhe shfrytëzon fuqinë e vërtetë të shprehjes. Të shkruarit është një lloj alkimie, duke e shndërruar të zakonshmen në të jashtëzakonshme dhe të zakonshmen në të thellë. Mund të na çojë në lot, të qeshura dhe reflektim të thellë. Në epokën tonë dixhitale, ne nuk duhet të harrojmë vlerën e një historie të hartuar mirë, një poezie prekëse ose një shkrimi depërtues. Shkrimtarët dhe poetët profesionistë janë ruajtësit e kulturës sonë dhe kujdestarët e trashëgimisë sonë të përbashkët. Ata na tregojnë se si të gjejmë bukurinë mes kaosit dhe na ndihmojnë të kuptojmë më mirë veten dhe botën përreth nesh. Bollëku i teksteve në botën tonë moderne nuk e pakëson rëndësinë e atyre që kanë një dhunti autentike për të shkruar. Në fakt, kjo e bën edhe më të domosdoshëm zanatin e shkrimtarëve, pasi na ndihmojnë të na drejtojmë nëpër lëmshin e fjalëve që na rrethojnë.

KR: Është zbuluar tashme me, madje edhe gjatë hulumtimit tim, që ju jeni nominuar për Çmimin Nobel në Letërsi disa herë. Si ju bëjnë të ndiheni këto nominime dhe çfarë do të thoshte për ju të fitonit atë çmim prestigjioz?

GJM: E vlerësoj pyetjen tuaj. Por të mos harrojmë se unë jam thjesht një krijues normal dhe shumë autorë dhe poetë të tjerë e meritojnë gjithashtu këtë lloj njohjeje, ndoshta edhe më shumë se unë.

Atë duhet ta fitojë Ismail Kadareja. Sa i përket faktit nëse fitimi i çmimit Nobel në Letërsi do të më bënte të lumtur, e kam të vështirë ta them, pasi lumturia ndonjëherë është një emocion abstrakt. Ajo që mund t'ju them është se nëse vepra ime do të merrte atë lloj mirënjohjeje, do të ishte një nder i madh për mua dhe për të gjithë komunitetin letrar ku kam qenë pjesë. Shumë njerëz më kanë ndihmuar në këtë rrugëtim, nga mësuesit e mi të letërsisë, mentorët, kolegët e mi shkrimtarë dhe poetë, te audienca që e kanë mbështetur punën time ndër vite. Do të përdorja gjithashtu platformën e çmimit për t'i kujtuar të gjithëve se sa e fuqishme mund të jetë gjuha dhe tregimi për të lidhur njerëzit, për të ndezur ndjeshmërinë dhe për të nxjerrë në pah njerëzimin tonë të përbashkët. Gjithçka që mund të bëjë është të vazhdojë të shkruaj dhe të krijoj, të shtyj kufijtë e asaj që është e mundur me gjuhën dhe të besoj se bukuria dhe e vërteta në punën time do të qëndrojnë më vete në shërbim të njerëzimit.

KR: Ndërsa intervista jonë po i afrohet fundit, do të doja të dija mendimet tuaja për librin tuaj të ardhshëm, që do të publikohet nga Syracuse University Press më 16 nëntor. A mund të ndani disa njohuri mbi këtë përpjekje të re letrare dhe mesazhin që ajo përcjell?

GJM: Sigurisht. Duke filluar nga kjo vjeshtë, libri im *Teach Me How to Whisper: Horses and Other Poems* do të jetë i disponueshëm për lexuesit në gjuhën angleze. Frederick Turner dhe unë kemi bërë shumë përpjekje për të përkthyer me kujdes disa nga poezitë që tregojnë më së miri identitetin tim si poet. Poezitë e mia trajtojnë çështje njerëzore, sociale, politike dhe mjedisore gjithnjë në zhvillim. Më pëlqen të ndiej vallëzimin e stilolapsit tim me historitë e kërkimit të vetvetes në një botë dixhitale, sfidat e balancimit të jetës virtuale dhe reale dhe ndërlidhjet e marrëdhënieve njerëzore në këtë epokë të ndërlikuar. Poezitë e mia të reja, shkruar në anglisht, janë të ngjashme me ato që kam shkruar në të kaluarën, ndërthurin tema të dashurisë dhe dëshirës, duke u thelluar edhe në qoshet më të errëta të mendjes njerëzore. Libri im më i ri, titulluar "The Lost Layers of Vyasa's Skin", një libër në vetvete, eksploron fuqinë e kulturës dhe luftën për të gjetur paqen dhe identitetin e vërtetë mes historisë së pasur dërrmuese të Indisë dhe kombeve të tjera që shpesh mbyten në mendimet tona më të thella. Puna ime e re diskuton shpatën me dy tehe të përparimit. Ndërsa përparojmë dhe zhbllokojmë sekretet e natyrës, ne ndonjëherë neglizhojmë të vlerësojmë vetë botën që na ka ushqyer. Mesazhi në poezitë e mia është ai i shpresës, por me një ton paralajmërues. Unë synoj t'i kujtoj lexuesit tim rëndësinë e ndjeshmërisë, mirëkuptimit dhe lidhjeve që na bashkojnë si shoqëri. Në shfaqjen tonë të shekullit të 21-të, le të mësojmë t'i përqafojmë rolet tona me dhembshuri dhe mençuri, në mënyrë që vetë skena të mos shërmoqet nga gabimet tona kolektive. Do të dëshiroja që gjithçka që shkruaj të shërbejë si një ndihmë për të mësuar më plotësisht rolet tona. Unë synoj të krijoj poezi të përjetshme që përfshijnë gamën e përvojës njerëzore, edhe pse ato qëndrojnë të vetëdijshme për modernen. Fuqia e vërtetë e letërsisë qëndron në aftësinë e saj për të shkruar përtej kohës dhe vendit, duke na bashkuar të gjithëve në përvojën e përbashkët të të qenit njerëzor.

Në vitin 2005 Ardian Klosi, një talent aq i përkorë i përkthimit dhe njohës i dijes shqiptare, boton librin “Netët pellazgjike të Karl Reinholdit”, me tekste të vjetra shqipe të mbledhura prej K. Reinholdit (1834-1880) mes arvanitasve të Greqisë, në vitet e mesit të shekullit të 19-të. Ky mbledhës tekstesh të vjetra, në profesion ishte mjek, që si dhe të tjerë specialistë fushash të ndryshme, kishte shoqëruar mbretin e parë të Greqisë së pavarur, Otton e Bavarisë, për të ndihmuar me aktivitetin e tyre mbarëvjtjen e atij vendi. Punoi në flotën detare greke si kryemjeku i saj. Pikërisht në ishujt Poros, Specia, Hidra dhe në Peloponezin perëndimor, kishte vretur se ishin të shumtë ata detarë, që flisnin një gjuhë tjetër, ndryshe nga greqishtja, që ai vet kishte nisur ta mësonte për të kryer detyrën e marrë përsipër. Këtu nis dhe “aventura” e pasionit të tij të ngulët ndaj arvanitishtes, që ai do ta cilësonte nëpër dorëshkrimet e tij të shumta si “gjuhë pellazgjike”. Panajot Kupitori nga Hidra, në letërkëmbimet e shumta mes tyre, do t`i shkruante dikur se “*Shum`u gëzuashë, çë më kultove e më shkruajte edhe ndë gluhë të zogut, undrë [sikundër] thonë Arbëreshtë...*”

Duhet thënë se botime dhe dorëshkrime të shumta të K. Reinholdit, kanë tërhequr jo pak vëmendjen e albanologëve të njohur europianë të kohës. Nëpër vite, dorëshkrimet e tij u endën nëpër duar të disa prej tyre, si dhe në biblioteka, derisa balkanologu dhe albanologu i njohur Gustav Veigandi, ia dhuroi materialin e dorëshkrimeve shtetit shqiptar më 1929. Dhe A. Klosi, pasi rezulton sipas tij se ato pothuaj nuk janë prekur nga duar gjuhëtarësh, folkloristësh e antropologësh, pas një “gjumi” të gjatë të tyre, ai i nxjerr në dritë këto dorëshkrime të çmuara, përmes transkriptimit në alfabetin e sotëm të teksteve, përfshirjes së spjegimeve dhe një glosari të pasur me fjalor të greqizimeve, turqizimeve, fjalëve të veçanta dhe frazeologjik, vendosur në fund të librit. Pra, e bën të njohur këtë thesar para studiuesve të fushave dhe lexuesve të tjerë të interesuar.

Në këtë botim, përfshihet një mori tekstesh me gjuhën origjinale të arvanitasve të kohës, me dialogë, me proza të shkurtëra, anektoda e gjëgjëza. Është interesante të kujtohet se Reinholdi, ka një letërkëmbim të dendur me mikun e tij, me të cilin janë njohur në anijen e flotës detare, pra, me “paterin” [priftin] Vasil Saqelarin, prej të cilit, merr rregullisht tekste në shqip me këngë, me anektoda, përralla, dialogje. Prifti arvanitas, i dorëzon rregullisht mjekut gjerman tekste shqipe dhe, duke qënë se i ka vdekur priftëresha, priftit të varfër

“Kur më vjen burri nga stani”, Lasgushi, Tefta T. Koço, K. Reinhold

Nga Ymer Çiraku

me këtë rast, i krijohet mundësia që të sigurojë disa të ardhura sado modeste nga kjo punë, që e bën me porosi të “jatroit gjerman”.

Dhe pikërisht nga pjesa e këngëve popullore arvanite, më tërhoqi vëmendjen, diku nga mesi i librit (f. 261), teksti i këngës “Kur më vjen burri nga stani”. Gjithë teksti këtu vrehet se ka 8 vargje, që mund t`i supozojmë të organizuara në 4 strofa 2 vargëshe të rimuara. Përmbajtja e kësaj kënge, të kujton menjëherë interpretimin virtuoz të sopranos

Tefta T. Koço. Një këngë kjo, që sa herë e dëgjon, përveç vokalit qiellor të saj, të rrëmben për harenë dhe humorin aq njerëzor që përcjell. Është një këngë, që dëgjohe shpesh dhe në mjedise festash e gëzimesh të ndryshme

Por ndërkaq, duhet sjellë ndërmend se teksti i kësaj kënge aq të njohur, është prezantuar si variant i këngës popullore, të përpunuar nga poeti Lasgush Poradeci. Dihet se këngëtarja T. T. Koço, krahas mjaft këngëve popullore qytetare si:

“Këndon kumrija”, “Zare trëndafilë”, “Moj hyrije, bukurije”, “As aman, moj lule”, “Fry moj er` e mali” etj, ka interpretuar dhe disa këngë të tjera, që janë mbështetur në poezi të Lasgushit, apo të përshtatura prej tij nga këngë të njohura të lirikës popullore shqiptare si: “Kroi i fshatit tonë”, “Kur m`u rrite, vogëloshe”, “Qante lulja lulen” e disa të tjera.

Kompozitori Kristo Kono (1907-1991), që kishte studiuar për muzikë në Francë e pastaj në Itali, fare i ri aso kohe, ishte ai që kishte krijuar muzikën e shumicës prej tyre, duke ruajtur fort të spikatur në to melosin e këngëve popullore shqiptare. Mbi poezinë e Lasgushit, K. Kono ka kompozuar mjaft këngë e pjesë muzikore. Në letërkëmbimin që poeti ka me të, i drejtohet me vërim “mjeshtri Kristo Kono” dhe e quan dhuratë të çmuar kompozimin që i ka bërë poezisë së tij “E mora shoqezën përkrah”. Ai i shkruan veç të tjerash mjeshtrit të muzikës, pasi e ka shijuar magjinë muzikore të saj: “*Mua më ka ëmbëlsuar me një mijë nektare të ëmbla fort... dhe më ka therur me një mijë thika të mprehta fort... Si i ke hyrë ti Kono këngës kaq me delikatesë, duke e interpretuar. Ti s`ke bërë një vijë melodike, po një interpretim. Një interpretim elokuent pa folur gjë. Ke muzikuar një mister, që ringjall së fellash dashurinë, që tund prej fundesh universin e zembrës sime duke kënduar. E ke mbushur*

poemin me një parfum muzikal të pambaruar". Për këngëtares me zë ëngjëllor shprehej: "Tefta nuk këndon, por fluturon".

Tani të rikthehemi tek teksti i këngës "Kur më vjen burri nga stani". Në tekstin që ka përpunuar Lasgushi, janë ruajtur të 8 vargjet, të cilat, janë po ashtu dhe në këngën arvanitase, që gjendet në dorëshkrimet e Reinholdit.

Nga konsultimi me përmbledhjet e këngëve tona të deritanishme të lirikës folklorike dhe në bisedë të bërë me ndonjë studiues të folkloristikës, nuk rezulton që kjo këngë, të jetë e përfshirë në to. Pra, duket se ajo nuk rezulton e njohur nëpër fshatra e krahina ndër ne, përveçse nga ajo e kënduar nga T. T. Koço, qysh këtu e gati një shekull përpara.

Atëhere duket se Lasgushi, ka gjasa që të jetë mbështetur në variantin e këngës arvanitase - për të krijuar pastaj tekstin e përpunuar të kësaj kënge, kaq të njohur në repertorin e interpretimit vokalo. Por këtu, shtrohet natyrshëm pyetja se në çfarë rrethanash ka ndodhur njohja e tij me këtë tekst?

Duket se kërshërisë dhe vëmendjes së poetit, nuk do t'i ketë shpëtuar që të gjejë rastin e të shfletojë radhontë e dorëshkrimeve të Reinholdit, që kishin mbërritur në Tiranë. Dhe që duhet thënë se sipas A. Klosit, rezulton që ato të kishin provuar pothuajse indiferencën edhe të dijetarëve e specialistëve të drejtpërdrejtë të atyre fushave. Por duket se këtu, ndikonte edhe fakti se konsultimi me to, kërkonin njohës të gjermanishtes dhe poetit, dihet se kjo nuk i mungonte. Por sidomos, nuk i mungonte etja e thellë dhe pothuaj obsesive që ai kishte dëshmuar për të gjurmuar dokumente e thesare, që lidheshin me botën shqiptare. Mund të kujtojmë impresionin e fort, që ai provoi kur ishte ende student i ri në Vjenë në vjeshtën e 1924-ës dhe kërkoi e gjeti në arkiva të bibliotekave të atjeshme, veprën e Bogdanit "Çeta e profetëve" (Cuneus Prophetarum), prej së cilës, siç shkruan, aq u mrekullua, kur pati gëzimin ta shikojë me sy, ta prekë me dorë, ta studiojë e përpijë në shpirtin e tij, sa dhe e kopjoi me dorë një poezi kozmogonike bogdaniane, që sipas tij, nga konceptioni i saj origjinal, e idesë së fuqishme dhe e formës së veçantë të saj, "Kozmogonia e të Madhit Shqiptar [Pjetër Bogdani] iu bën ballë me cilësitë e veta, kozmogonisë asiriane (babilonase), ashtu sikundër këtë e shohim në Biblën hebraike dhe kozmogonisë hindike, ashtu sikundër këtë na e çfaqin Vedat e shenta". Dhe për më tepër, - siç del nga letra e hapur, shkruar prej manastirit të Shënnavlashit të Durrësit më 1942 dhe botuar në një gazetë të kohës - e përcaktonte atë vepër si "monument letrar", jo vetëm

i gjuhës shqipe, por i "republikës së letrarëve përgjithësisht". Pra, kishte bindjen dhe konfirmonte plot endje se edhe letërsia shqipe, e kishte tashmë të dëshmuar praninë e saj në republikën e përbotshme të letrave, një status ky real dhe i merituar. Po kështu, mund të kujtojmë studimin e tij të vëllimshëm mbi koloninë shqiptare të Bukureshtit, ku përcillet një informacion tejet i zgjeruar, vjelë e ruajtur me një zell e disiplinë shembullore. Që duket se kjo disiplinë e ky vullnet pune, ishin pjesë e pandarë e personalitetit të tij, fituar nga një kulturë e fortë gjermane.

Pra, atëhere mund të shtyhem të mendojmë se edhe zbulimi i këtij teksti kënge arvanitase dhe pastaj përfshirja e tij në një tekst më të zgjeruar prej poetit, nuk ishte e rastësishme. Teksti origjinal popullor, formulohet brenda një narrative subjektore, gërshetuar me doza humor e deri përtallje, sigurisht pa të keq. Zonja arvanitase, duket se e pret burrin e saj, sipas rastit: të vijë nga stani, pastaj nga kisha, nga ara

dhe nga vjelja e ullinjve. Sigurisht, ka një gradacion të skajshëm emocional dhe erotik, në këto pritje të saj. Ndryshe është kur vjen burri nga stani, gjithë shëndet dhe uri shtrati, e po ashtu edhe kur vjen nga kisha të kremteve, i rehatuar, endërrimtar nga psalmet e dëgjua dhe ikonat shndritëse nën dritën e qirinjeve, veshur mirë e mbase dhe i parfumosur. Dhe pastaj merren me mend ato situatat e tjera, kur burri i vjen aq i lodhur, i pluhurosor e i baltosur nga ara, apo nga skalafitjet e mundimshme në vjeljen e ullinjve. Prandaj dhe anonimati, ka thurrur këto 8 vargje në gojën e gruas nazike e ca të sertë arvanitase.

Kur më viën burri nga stani
Puf, puf, puf ma bën fustani;
Kur më vjen burri nga klisha,
Puf, puf, puf ma bën këmisha;
Kur më vjen burri nga `ndara,
Dal-, i bën një m.t përpara;
Kur më vjen burri nga [u]llinjët,
Mar një shkarp`-i nxiër sitë.

E poeti, pra Lasgushi, merr tharmin dhe magjinë e kësaj kënge, duke derdhur e tretur pastaj në të, tërë nektarin e artit të tij. Një shtesë të tillë, e kuptojmë dhe nga letra që i shkruan atij Tefta Tashko prej Rome, më 9 maj 1937, ku ajo, shprehet e ngazëllyer, që ka marrë vesh nga një letër e tij se do të bëjë zgjatimin e këngës "Kur më vjen burri nga stani". "...jam fort e prekur prej ofertës suaj dhe ju falenderoj shumë që më parë. Jam aq më shumë e gëzuar se do të jetë e para herë, që do të më jepet rasti të këndoj fjalët e një poeti shqiptar, që gjithë atdheu ynë e njuh dhe e admiron talentin e tij". Nga një letër të marrë prej vëllait të saj, Gaqo Tashkos, ajo shpreh admirim për poetin, që ka nisur përkthimin e një serenatë të Shubertit dhe pret zgjatimin e këngës popullore "Kur më vjen...". Dhe në një letër, që i shkruan një muaj më pas (14. 6. 1937), duket se është shkruar edhe pjesa e dytë, kur i kujton poetit se, kur regjistronte këngën e plotë në shoqërinë muzikore "Columbia", e pati ca të vështirë se e kishte përfshirë një e qeshur e fortë.

Çfarë kishte ndodhur me tekstin e këngës?

Poeti duket se nga teksti original shmangu vetëm një fjalë rëndonjëse nga vargu i 6 dhe si ruan gjithë vargjet e tjera, strukturon në linja të hijshme tërë poezinë e këngës. Them poezi, se ajo i ka tërë huret dhe misteret, që mbart një poezi e njëmendët, aq më tepër e dorës së Lasgushit. Dhe prandaj bie në sy këtu një mozaik pamjesh e gjendjesh/përjetimesh njerëzore, humor, refleksion, rizgjim shpirti prej errësimit sensual të përkohshëm. Dhe ja pjesa shtesë e Lasgushit, strukturuar sigurisht edhe brenda kërkesave të ritmit muzikor:

"Kur më vjen burri nga arat
Dal i bëj një zë përpara
Kur më vjen burri nga ullinjët
Marr një shkarpë e i nxjerr sytë,
Kur e shoh burrin të verbër,
kur e shoh, kur e shoh,
oh, oh, ç` më shpon në zemër, oh,
oh.
Kur e shoh burrin pa dritë
Plot me lotë më mbushen sytë.
Ç` thashë ashtu a unë korba,
ç` thashë ashtu, ç` thashë ashtu?
Jo, moj, jo, sytë s` ja nxorra jo, moj,
jo!"

Në këtë shkrim, jemi ndalur vetëm tek një tekst kënge popullore arvanitase. Çuditërisht dhe aq mrekullisht, ai tekst ka bërë bashkë Lasgushin, Tefta Tashko Koçon, Kristo Konon, Reinholdin, priftin vejan Vasil, një studio të njohur muzikore "Columbia" në Romë dhe një Këngë ["Kur më vjen burri nga stani"], që i mbush me aq gaz e hare njerëzit, kudo ku ajo këndohet e dëgjohet.

A e mësojmë jetën nga sytë e një gruaje? Në librin e Virginia Woolf "Një dhomë më vete", është thënë qartë se sa e vështirë ka qenë dhe është të shkruajë një grua. Lavdia më e madhe për një grua, është që ajo mos të përflitet, ka thënë dikur Perikliu.

Këtë kam menduar kur kam lexuar vitin që lamë pas librat e Vlorë Ademit, Ajkuna Daklit, Laura Olldashit, Marsela Nenit. Shpesh ndodh që një grua boton librin e saj të parë rreth të 40-ave. Kanë shkrime sirtari më të hershme, por që ja ashtu me kohën shtyhen e shtohen aty brenda. Vlorë mezi arriti ta bindë veten për botimin e poezive të saj, Ajkuna i solli fillimisht si hipnozë e kohës së kaluar në monizëm, Laura që shkruan vetëm të dielave krijoi refleksionet e saj në kohë pandemie dhe Marsela duhej të sigurohej mirë derisa botoi poezitë e mbledhura në vite. Ndonjë grua ka hequr dorë nga librat e saj se koha është e pamëshirshme dhe ekonomia nuk i bën dot ballë jetës me letra. A kanë ato sot një dhomë për vete, bazuar në konceptin e V. Woolf për të shkruar nga një grua? Sami Frashëri thotë se "niveli i zhvillimit të një shoqërie është gjithnjë i përpjesëtueshëm me pozitën e grave në atë shoqëri" ("Myslimane dhe modern", f. 27).

Vlorë me librin "Katërdhetë e pak" (Botimet "Onufri"), shkruan poezi që të tërheqin për të vërtetat e thëna me kurajon e njeriut që e do dhe njeh veten. Ajo sjell figurën e gruas përmes dhimbjes, vuajtjes, dashurisë, ashtu siç është vetë jeta në tërë dimensionet e saj njerëzore: "Mos i ço dam ditët/ me ndryshue diçka që tashma asht përshtatë me veten./ Jepju dashurisë!" Me gjuhë të bukur e me atë melodicitetin që ka gegnishtja, poezia e saj rrjedh në lexim e në vesh edhe kur ndonjë fjalë nuk kuptohet (ani "nuk të prish punë").

Ajkuna vëllimin me tregime, "Portrete pa kornizë" (Botimet "Onufri"), ia kushton konceptit të saj sot për sot për atdheun, ikjen, atdheun e dytë, jetën diku me ndryshimet e tyre. Është një koncept interesant dashuria për vendin, një lloj peshe të cilën çdokujt i duhet ta mbajë herët e vonë dhe secili e bën në mënyrën e vet. Vepra e saj vjen si kujtesë, si një terapi e dhimbjes së kohës së ndrydhur, të vuajtur në monizëm, por që i shtohet edhe emigracioni. Pa shëruar njërin, e ndjek një tjetër ngarkesë me dheun amë. Shkrimet në një moshë jo shumë të re, janë prej pjekurisë, vëzhgime klinike interesante. Gjuha është e pjekur dhe pa fjalë të tepërta. Kur gjërat i sheh nga lart/larg, të vjen t'i thuash pa shumë teprime, proliksa e përshkrime. Thua të duhurën, shprehesh telegrafikisht.

Duke dashur të shpjegojë ankthet e kohës që jetojmë, Laura me librin me refleksionet e saj "Asgjëja ime" (botuar nga "Klubi i Poezisë"), bën një portret të vetes, ndryshe nga ajo që bota do dhe pret, por e sigurtë që më mirë ta thotë me zë të lartë atë që është e që do të ndihet. Boll më me korniza sociale që na e vështirësojnë jetën, kur ajo është boll e vështirë vetë. Të numërosh me dhimbje

Mbi krijimtarinë e Vlorë Ademit, Ajkuna Daklit,
Laura Olldashit, Marsela Nenit

GRATË DHE LETËRSIA

Nga Migena Kapllani

ditët e tua, do të thotë të dish t'i japësh vlerë asaj që është më e rëndësishmja për secilin; jeta jote.

Marsela me ngjyra në mendje e pamje, me një kulturë e thellësi të brendshme, përcjell veten si poete, si vajzë, si nënë, si grua, si femër, si njeri në librin me poezi "Nantë herë grue" (botuar nga "Klubi i Poezisë"). Shkon aty ku duhet; te njeriu, përmes vargut. Se çfarë është poezia, shumë kanë dashur ta shpjegojnë, por për poeten tonë, poezia është mënyra si ka zgjedhur të gjëjë veten. Në vargje njeriu shprehet, ose njihet dhe e njohin. Mendoj që kjo e fundit është poezia e Marselës, poezia e njohjes së vetes në dashuri siç e thotë dhe vetë "A s'erdha të bëhem dashuri?!" ("Nuk erdha të rri gjatë"), se dashnia asht besimi ma i nalt/ e me hy n'hoje të dashurisë/ duhet te ajo me besue ujnisht ("Antinarciz").

Të gjitha këto krijuese më kujtojnë gruan e përfaqësuar nga Simone de Beauvoir të çliruara nga femëria e tyre për të arritur gradën e qenies njerëzore (Nilüfer Göle, "Femmes come partenaires", 1986).

Poezia e Vlorës ka mjaft dhimbje që mbeten si kronikë lufte e vitit 1999; poezi që të bëjnë të mendosh sa e vështirë "me u nisë pa një pa dy" larg prej vendit tënd ku je le e rrit:

"M'i caktuen njizet e katër orë me i trusë qysh t'muj

shtatëmbëdhjetë vjet jetë në një çantë.

Çka t'la?/ Çka t'marr?"

Një tmerr në një çantë e ik nga sytë këmbët. Historitë e përdhunimit, bëhen gjithmonë historitë më dramatike të treguara ndonjëherë. Në revoltën e saj, Vlorë shpreh me dhimbje se në këto tmerre, përtej luftës, mundesh me "pa sa i pamitër asht një burrë", e askush nuk të del para fatit, madje as Ai (Zoti) e ashtu të humbet çdo besim te burri, vëllai, baba. Kjo revoltë i mbetet atyre momenteve që gjurmët i kanë të thella në historinë jetësore jo vetëm të atyre që e vuajtën dhunën e përdhunën, por edhe si historia e një vendi. Plagët e të gjitha grave, e të gjithë burrave bëhen gjerdan dhimbjesh që e rrisin çdokënd.

Kjo rritje e brendshme, fuqizon gjuhën e Vlorë Ademit dhe thuk mendimin. Sa bukur kur thotë "me zor me i hapë retë me bërryla", apo "një lot i rrokullisun n'faqen e saj ka me t'bëza" e të tjera! Veçoj poezitë "Unë-Ajo", "Nuk e due lirinë" dhe "E pangjashme", mbase se aty ngajmë ne gratë.

E vërtetë, edhe dimnat mërdhasin...

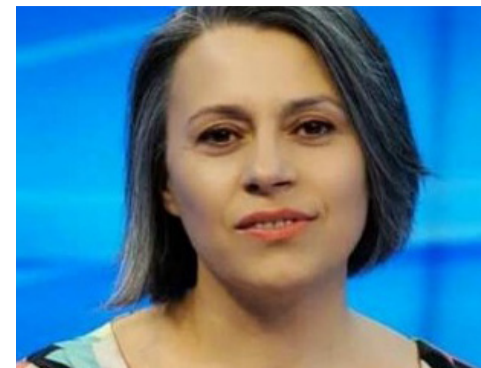
"Mbaj mend, shallin shpesh e hiqja qafe Borën me të me mbulue" (Dimnat e fëminisë)

...ëndrrat ikin e vijnë si ato dimnat e Vlorës e si pasqyrat e mia (ka besoj secili ca të tilla).

Vlorë Ademin mundesh me e dashtë k'shu se si në poezinë e saj ku "nasnji tjetër shehër bote/ t'ngrohtit e diellit nuk e kam gjetë"? Luan Rama shkruan për poezinë e saj "një poezi origjinale ku spikat kurajoja femërore dhe me një ndjesi delikate njëkohësisht".

Te tregimet e AJKUNËS, jeta e popullit tonë është e ndërthurur historikisht me aq vështirësi, sa me të drejtë, gjuha e përdorur i shkon afër epikes, legjendës, gjuhës biblike, si gjuhë e jetës së vështirë të një populli që bart me vete vetëm sakrificat të trashëguara prej historisë. Si në tragjeditë greke, fat i përcaktuar e me vuajtje ky yni; historia e anijeve të 90-ës që nisen drejt një Toke të premtuar "fatit dhe bujarisë së dallgëve, duke krijuar një pamje biblike që dukej si një histori diku aty midis asaj të Noes dhe Moisiut". Duket sikur shkrimet e saj janë siç thotë Goliarda Sapienza në librin e saj "Muza e haresë", "çelës i vizionit të ri, tashmë mjeti i parë që lejon udhëtimin pas në të shkuarën, në pyjet e nëndheshme të mbamendjeve në dukje të harruara, por që, kur dalin në dritë, ashtu të renditura, të çliruara nga myku dhe smërçi, shfaqin mozaikë gurësh të çmuar për të kuptuar edhe më mirë jetën vetjake dhe atë të të tjerëve".

Tema mbi kohën e monizmit; mbi grinë e errësirën mendore e shpirtërore që ajo kohë prodhonte; burgjet politike, puna e vështirë pas shkollimit "ku të kërkonte Partia"; medaljet që njerëzit "fitonin" pas vdekjes në punë të rënda; ikja nga sytë këmbët pas hapjes, viti 97 me mungesën e shtetit e humanizmin e njeriut për njeriun dhe ku ditët u bënë netë më të errëta; tema e mallit që nuk mund të shuhet vetëm me telefonata, e vetmisë së prindërve që mbase nuk i gjejnë kur të vijnë herën tjetër; jeta me sakrificat e emigracionit dhe bashkimi në vendet e reja me njerëz të të njëjtit hall, largimit nga një atdhe; fillimet e vështira andej përtej; mungesa e familjes dhe malli për një atdhe të pjesës së parë të jetës; tema për humbjet, pasi "njeriu nuk mund t'i ketë të gjitha" pohohet diku e mësohet dhe me humbje, janë një mori copëzash të një puzzle të madh që i bën bashkë me ne këtë detit, ne këtu, në atdheun tonë.

Të ikësh nga një vend në tjetrin jo të gjithë e kuptojnë, prandaj autorja shpesh përcjell këtë marrëdhënie të re të këtij brezi që e ndan jetën në dy pjesë, një pjesë këtej e një pjesë andej: "Ç'do të thotë të kesh ardhur në këtë botë diku tjetër, në një vend me mure të larta guri, por me diell, ku nëna jote të ka përkëdhelur e të ka kënduar në një gjuhë tjetër, të butë e të lakueshme, fjalët e së cilës i ke thithur bashkë me pikat e qumështit të saj. T'i kesh mbushur sytë me tjetër qiell, e pastaj të kesh vendosur të ndjekësh një ëndërr, si një fëmijë naiv që ndjek një balonë, fillin e së cilës kujton se do ta mbajë gjithë jetën shtrënguar fort në grusht" (f. 104).

Kur largohesh nga vendi yt në moshën më të mirë, çdo gjë që ke në qelizat e tua i trashëgon nga ai vend. Më tepër se çdo gjë merr gjuhën e zemres me vete. Një shprehje e Nelson Mandelës "Nëse i flet një njeriu në gjuhën që ai kupton, ajo shkon në mendjen e tij, nëse i flet në gjuhën e tij, ajo shkon në zemrën e tij". Të vijnë natyrshëm si me një stil heminguejan t'i thuash gjërat me pak fjalë e të shprehesh mirë, se janë gjëra që i njeh.

Laura vjen ndryshe me refleksionet e saj nga ajo që jeta në atdhe e jashtë tij i ka përcjellë. Regjimi e ka përndjekur familjen e saj dhe ajo është përpjekur ta kërkojë në një tjetër atdhe qetësinë. Në librin e saj duket sikur ajo lundron e sigurtë me stilin e thukët e plot nëntekst. Fjalitë e saj kanë një figuracion jo të përsëritshëm dhe të rënduar, por që vjen me një gjallëri e një gjuhë të freskët dhe mund të themi se në rreshta të shkrimeve në prozën e saj, rrjedh poezia moderne. Gjuha e saj është e dhënë shpesh me mungesa fjalësh, por që të lejojnë të aludosh për gjëra që lidhen me lexuesin. Përsiatjet filozofike bëhen pjesë e zanafillës së copëzave të historive që sjell autorja. Refleksionet, reagimet letrare nga të tjera vepra të njohura, e bëjnë të afërt këtë lidhje për t'u "ribërë nga fillimi", "jetuar brenda shumë jetëve", "pavetëdijshtëm për dritën" e të tjerëve, në kërkim të vetvetes që shpesh e humbet ose e rigjen të plagosur nga dhimbjet që përballim. Në shkrimin e saj, njerëzit gjenden të rrethuar me një tradhtar të madh: vetveten. Me mendime të "mbështetura mbi Danub", në netë të gjata pritjesh idiote, autorja është e vetëdijshtë edhe kur bën "sakrificat" për dashurinë, si dashuri për veten.

Marsela lufton për njeriun dhe kushdo që e sheh gruan si "një kokë më poshtë tyre [burrave]" (poezia "Kupa e përmbysur"),

ajo i përball në duelin e vargjeve të saj. Për të gruaja është mrekulli dhe mister që jo çdokush e sheh si është realisht ajo. Kur e sheh gruan “të bukur, por kaq të mjerë” (“Në mund të më krijoje edhe një herë”), ajo nuk flet për veten, se tashmë ia njej vetes forcën dhe vlerën, por flet për gruan e mijëvjeçarëve, e gruan e shekujve; për atë të mjerë të bukur duhen sy, “për ata palë sy, që ta shihnin si Ty”. Nuk ka më kthim pas me lindjen e heshtur të një vajze, që dashur pa dashur lind me “zhurmën e pyllit që rritej” (“Lindja e një vajze të vogël”) në zemrën e vajzës së vogël, pasi shoqëria mbase në padijen e saj e “gëzon” këtë ardhje, por sigurisht Marsela di si ta fitojë veten përballë tyre. Lufta më e madhe në këtë libër nga poetja është *kërkimi i dashurisë* e cila ende beson se ka njerëz që e vlerësojnë dashurinë, me frikën që ajo sa vjen e më rrallë shfaqet, “se jeta nuk ngjizet në hi, por në zjarr” e duhet ta mbajmë gjallë atë, ta “ruajmë si dritën e syve orientimin./ drejt oazit të jetës së pasosur” (“Pluhur dhe rërë”).

Të jesh poete, duhet të jesh mbi të tjera njeri, *burrë dhe grua*, të dyja bashkë si engjëjt që nuk dihet se ç’janë burrë apo grua se brenda ajo e di që dikur “ka jetuar një burrë që shkruan” (“Burrë apo grua”). *Guximi i njohjes së vetes*, e zbulon para lexuesit me gjithë plagët e dashurisë së saj, (“Dashurisë”) me vesh veç për dashurinë.

Mizogjenia në letërsi është përshfaqur që nga Euripidi e tutje. A janë këto gratë që shkruajnë si dinë vetëm ato, duke injoruar pedagogun e përjetshëm që “të mëson si duhet të shkruash”? Duhet të jesh shumë e fortë që të shkruash si grua e të thuash se letërsia është e hapur për të gjithë pasi “nuk ka derë, nuk ka bravë dhe nuk ka shul që mund të mbyllë” (V. Woolf, “Një dhomë më vete”, f. 110.) lirinë e mendjes së krijueses. Nuk i besoj njeriut që funksionon vetëm si një grua apo vetëm si një burrë. Siç e thotë edhe Woolf, “Nëse njëri është burrë, sërish pjesa grua, në trurin e tij, duhet të ketë efekt, dhe një grua duhet të ketë ndërveprim me burrin brenda vetes.” (V. Woolf, “Një dhomë më vete”, f. 145) dhe për këtë, një “lloj bashkëpunimi” duhet të ndodhë në mendjen e krijuesit midis burrit e gruas për të sjellë aktin e krijimit. A e kemi mësuar letërsinë si kanë dashur të na e servirin burrat? Ka gra që ikin nga kjo botë pa bërë “asnjë fije zhurmë”, sikur të mos kishin trup. “Nuk do doja të isha e tejpushme si ato” thotë Modesta e Sapiezas te “Muza e haresë”.

Nuk është e lehtë të shkruash, pasi “bëhet fjalë për kërkim të një shprehjeje të nevojshme, të vetme, të plotë, koncize, të paharrueshme.” (I. Kalvino, “Leksionet amerikane”). Letërsia ka nevojë të jetë e shkruar nga të dyja krahët. Shpesh e mësoj jetën nga shikimi i një burri shkrimtar. Prandaj dua të lexoj edhe librat nga një grua edhe pse shpesh ajo paragjykohet. Laura në tregimin e saj shpërthen me fjalët: “Për çfarë shkruaj dhe për çfarë kam ndërmend të shkruaj, do të më djegin në turrën e druve, për shtrigën që jeton tek unë.” Dhe ajo i përgjigjet kështu dikujt që mendon se letërsia e saj është femërore: “kisha dëgjuar të njëjtën frazë që “proza ime është erotike”. Në fakt, është një nga gjërat që po mendoj t’ua plas në fytyrë këtyre individëve dhe t’u them: unë bëj art, e juaja quhet turp. Por s’ka gjë, ndoshta nuk e bëj, sepse kaq zgjasin inatet e mia. Aq sa i hekuros gërmat mbi letër, sa i nxjerr nga vetja, pastaj të më vënë flakën dhe të më djegin në turrën e druve...”.

Siç e parashtron I. Kalvino, në “Leksionet amerikane”, “Funksioni i letërsisë është komunikimi midis asaj që është e ndryshme, pikërisht sepse është e tillë, jo duke e zhdukur, por duke e nxjerrë në pah ndryshimin sipas vetë prirjes së gjuhës së shkruar”. Për ta mbyllur, na duhet ta mësojmë jetën të shkruar sa nga një grua, po aq dhe nga një burrë. Kushdo që shkruan, bën gabim nëse mendon fillimisht se cilës gjini i përket dhe këtë gjë duhet ta bëjë edhe ai që bëhet lexues i asaj vepre.

Romani “Lulet e skajbotës” i Namik Dokles, Toena 2017

NJË TRAZIM I LEGJENDAVE, KANUNIT DHE MAFIES NË NJË ROMANTIZËM TRAGJIK

Nga Kosta Nake

Njerëz të jashtëzakonshëm në rrethana të jashtëzakonshme, edhe pse jemi dy shekuj më pas shkëlqimit të romantizmit evropian. Mirëpo jemi në realitetin shqiptar të tranzicionit që si një minierë e braktisur, vazhdon të trondisë shoqërinë dhe të zgjasë kërkimin e dritës në fund të tunelit. E jashtëzakonshmeja ngre siparin e veprës kur arkivoli i mbyllur me trupin e emigrantit, ngrihet për t’u përcjellë në banesën e fundit, por Jetmira, e motra, këmbëngul që të hapet kapaku që ta shohë për herë të fundit dhe, nga nishani që duhej të kishte në qafë, njëlloj si ajo, deklaroi se kufoma është e dikujt tjetër. Në atë trevë ishin tre djem me të njëjtin emër: Petrit Kallabaku.

Petriti kishte vite që kishte emigruar, ishte i pafat dhe kishte mbetur rrugëve të Europës pa mundur të kthehej në vendlindje. Atëherë nisete motra në kërkim të vëllait në Greqi e Itali dhe bie në grackën e trafikantëve të seksit. Petriti mëson për fatin e keq të së motrës dhe vihet në kërkim të bandës për t’u hakmarrë, por është i vetëm përballë të shtatëve që e drogojnë dhe e futin në dhomën e errët ku ishte e motra. Atje prek shenjën që kishte në qafë e motra dhe e kuptoi se e kishin hedhur në një fushë të minuar. Kthehet në vendlindje me peshën e një akti të rëndë sa mali.

Autori sjell një rast ekstrem të fatit të emigrantëve, jo aq për të sharë botën sesa për të treguar atë dukuri tronditëse kombëtare të braktisjes dhe zbrazjes së fshatrave që kulmon me gjëmën e ferrave që pushtojnë oborret e shtëpive dhe mësojnë dritaret për t’u futur brenda shtëpive. “Na ka hyrë braktisja në kockë e nën lëkurë.” (f.151) Shkaqet janë komplekse dhe shpesh mjegullohen nga lufta politike që Perëndimin e bën herë engjëll dhe herë djall sipas peshores elektorale. Sigurisht, faktori ekonomik është përcaktues, por jo i vetmi. Autori fton Mirjetin, një nga karakteret e veprës, posaçërisht për të studiuar shpërnguljet në një hapësirë të gjerë kohore që shkon edhe para krijimit

të shtetit shqiptar, i beson atij detyrën e staticienit. Prapa njoftimeve pjesërisht të vërteta, siç janë nevojat e tregut gjerman për forca pune, lehtësirat që krijohen duke huazuar identitet kosovar ose akoma më keq afrikan, fshihet edhe një emigracion i sponsorizuar nga forca të caktuara për të cilat nuk flet askush. Mirjet Xhiritlia shton tek shkaqet zbulon edhe klimën e pasigurisë që krijon ndërhyrja e pakontrolluar si te rasti varrezave, apo zhvlerësimi i atyre rrahëve të figurshëm prej çeliku që mbajnë bjerrjen e maleve. Një shpërthim i pashpjegueshëm shtyn përpara ngjarjet dhe nxjerr në skenë Çopur Çabrakun, biznesmenin e shitjes së zhavorrit që dëmton edhe varrezat e fshatit. Gropa e hapur nga shpërthimi quhet “gropa e vdekjes, gropa e frikës, rrethi i vdekjes, djepi i ankthit, obruç, gaverna e jetavdekjes.” (f.112) Bashkëpunëtor i Çopurit është ish-kapter Kurtishi që është bërë pronar i restorantit “Terraca” ku vijnë “ministra e drejtorë për allishverishë tenderash, deputetë që kërkojnë sponsorizime, analistë televizionesh dhe kontrabandistë gjithfarësh.” (f.94) Autori ka arritur të tregojë rritjen e njerëzve të paskrupuj nga hiçi deri në kontrollin e jetës krahinore, përdorimin e kulaçit e kërbaçit, organizimin mafioz për orientimin e votës dhe opinioneve duke shoqëruar hedhjen e parasë së madhe me kërcënime si te rasti i drejtorit të shkollës, rrahje, vrasje, madje edhe me zhvarrime, siç ndodh me Jallman Xhimshitin, i cili përdhunoi të bijën, kur kundërshtoi të shitej si nuse duke thënë se nuk ishte e virgjër. Kur Jallmani provoi ta përsëritë, Hasimja dhe Hana e vranë dhe e groposën te Përroi i Qenit dhe Çopuri që e ka ditur të vërtetën, e shfrytëzon për të goditur në çastin e duhur.

Ngjarje e dhimbshme është rrëmbimi i Njomzës së vogël dhe romani mbyllet me një monstër që nuk i hyn asnjë gjemb në këmbë. Mjediseve të ndërtuara nga autori, si njeri i angazhuar gjatë viteve të para të tranzicionit, u shtohen edhe fakte të vërteta

të përdorura si karrem elektoral siç është rasti i 120 mijë qengjave që do të bliheshin nga Arabia Saudite. Nuk është e pamundur që një sozi i Çopur Çabrakut përtej faqes së fundit të romanit të vërë kandidaturën për deputet në zgjedhjet e ardhshme parlamentare, ashtu siç ndodh edhe me Arsen Mjaltin te romani i Fatos Kongolit “Stinë pandemie”.

Mbushja e tretë shkatërruese e paqes sociale në Gorë realizohet me rijetësimin e Kanunit, keqpërdorimin e tij në funksion të zbrazjes së hapësirave ku vepron ai dhe fshehjes së natyrës komerciale që e ushqen. Kjo strukturë ka heroin e vet tragjik, Andrin Skuraj, të cilin orteku i Kanunit e zë përfundi. Është një instrumentist i talentuar që është ngjitur edhe në skenat e famshme të Europës, por e braktis Tiranën dhe kthehet të ngujohet në vendlindje sepse është kthyer në objekt gjakmarrjeje. Ai merr përmasa legjendare kur zhvarros nga oborri gjyshin dhe merr në duar kafkën e tij si një Hamlet shqiptar.

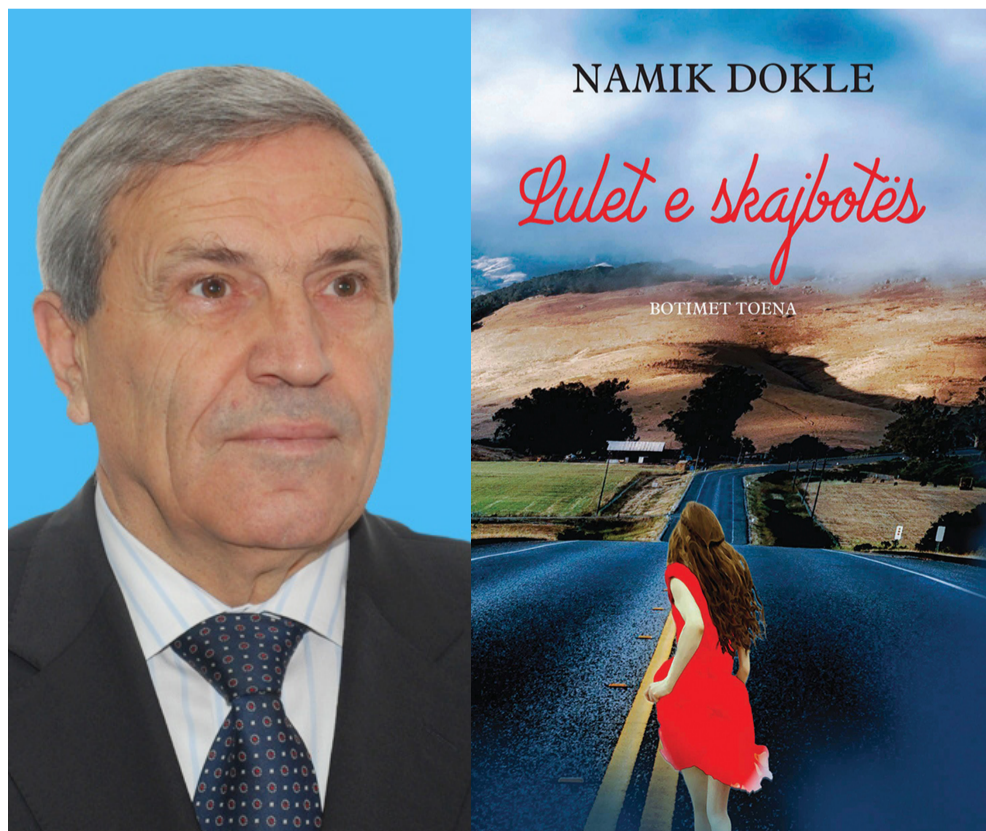
Në këtë realitet të ashpër që nganjëherë i ngjan një xhunglë, thyen bisqë dhe shkelen pa mëshirë lule dashurie duke i gjymtuar shpirtërisht. Si një regëtimë drite mbi këtë terr vjen dashuria e pamundur Petrit – Drena. Drena është një ka viktimat e genocidit serb në Kosovë, me po ata parametra të fatit të keq të Petritit në zhbërjen e ëndrrës europiane.

Skeleti tranzicionist i kësaj treve me një komunitet që ka dhe gjuhën vet gorançe, një komunitet me shpirt artisti që mendimet i shpreh bukur me rima, mbushet me legjenda dhe episode që bëhet përcjellëse të mesazheve të caktuara. Pjesa legjendare vjen me ndërtimin e urës e cila nuk përfundon deri sa arrihet një pakt midis mjeshtrit të ndërtimit dhe Djallit. Veçanësisht e trevës vjen me bajrakun e dhëndrit, një stafetë tragjike e vdekjes në pragun apo gjatë dasmës dhe përballë saj ndrit sofa e druvarëve që mbledhi shoqërisht drutë që nevojiten për gatesat e dasmës. Një vështrim më i thellë në të kaluarën vjen nëpërmjet miqësisë së Olloman Amerikës me doktorin çifut Zhiko.

Ç’është socializmi? “Puno si kali, ha si miu, ik si lepur.” (f.191) Socializmi vjen përmes figurës së Hasime Xhimshinit, ish-partizanes që jo vetëm nuk pati forcë të mbrojtë shoqen e vet të akuzuar për prishje të moralit, por ia hoqi kapelen dhe i çoi bukën e fundit para pushkatimit. Si shpërblim për këtë bindje të verbër, vjen shkëlqimi i pasluftës që ka si detaj xhaketen e mbushur me dekorata. Tranzicioni e bën të tërhiqet si bashkëvuajtëse, pastaj ujërat trazohen kur publikohen emrat e spiunëve. Socializmi pasurohet me ateizmin shqiptar si shfronësim i ndikimit të religjionit duke përdorur slogane të ngjashme me njeriun e ri, idealin e Partisë, ndërgjegjen komuniste, etj. (f.165)

Ky trazim i legjendave, kanunit dhe mafias vjen në finalen filozofike të veprës: “Rrënojat e Trojës qëndrojnë në çdo djep tonin, në këtë botë që lind nga gjaku dhe vdes e përgjakur. Dhe ne të gjithë na spërkat vdekja.” (f.184)

Por ka dhe një deklaram të drejtpërdrejtë që vjen nëpërmjet figurës së plakut të urtë Ismen Kallabaku, pasi bëhet krahasimi midis dy kohëve: “Kjo kohë është vrasëse e dashurisë. Vret çdo dashuri njerëzore: të fëmijëve për nënën, të motrës për vëllanë, të vajzës për djalë e të babës për vajzë, të burrit për grua e të vëllait për vëlla.” (f.195) Ka dhe vrasarë të identifikuar: “Uria... Batakçinjtë dhe kodoshët... Mashtruesit e pashkollë të parlamentit... Gënjeshtarët e gazetave... Vagabondët që na shesin vajzat. Maskarenjtë që u thajnë gjakun djemve tanë.” (f.196)

I nderuar profesor Anton Nikë Berisha,
Të dashur vëllezër kosovar, nga Forumi i Intelektualëve "Luigj Gurakuqi" Klinë, pjesëmarrës në këtë aktivitet;

Të nderuar anëtarë e drejtues të Klubit të Letrave "Ndoc Gjetja" dhe drejtues të bibliotekës "Gjergj Fishta" Lezhë, organizator të këtij takimi të bukur;

Pjesëmarrës të nderuar, intelektual, studiues e shkrimtar

Në se shfleton fletët e wikipedia-s, një enciklopedi kjo *on-line*, apo lexon të dhënat e shumta mbi krijimtarinë e profesor Anton Nikë Berishës, menjëherë do të gjendesh në dilemën e madhe:

- A kam çfarë them unë më shumë se kaq?!

Një dilemë të tillë nuk mund t'i shpëtoja as unë! Bile, duke mos qenë as specialist i mirëfilltë i fushës, nuk u gjenda thjesht përballë kësaj dileme, por përballë një stepje të natyrshme. Ma rekomandoi shkrimtarin dhe studiuesin e njohur, ndër më të njohurit e letërsisë bashkëkohore shqiptare, shkrimtari i ndjerë Hasan Hasani-Përkola disa vite më parë, i cili më dhuroi edhe disa nga librat e tij, kryesisht ata kushtuar figurës së Shën Terezës, ku profesor Antonit është, besoj, biografi më i madh i saj, të cilët i lexova me kureshtje të madhe. Rrëshqita fletë pas flete e libër pas libri, pa e ndjerë distancën e madhe me shkrimtarin, e kjo falë thjeshtësisë së tij në të shkruar, gjuhës së pastër shqipe, fjalëve të rralla e të bukura që i përdor kurdoherë me vend në mënyrë që të marrin peshën e tyre reale, fjalive të artikuluar bukur, shqip e kuptueshëm dhe, "u bëra më trim", duke i dhënë të drejtën vetes të lexoja e të gjykoja, (aq sa mundesha!) edhe më tej rreth letrave të bollshme e të shumë fushave që profesor Antonit ka vënë në dispozicion të lexuesve shqiptarë dhe më gjerë. Them nga se shumë nga veprat e tij janë përkthyer tashmë në gjuhë të huaja e për to kanë shkruar plot personalitete jo shqiptare, gjë që përbën një kontribut të veçantë të tij në fushën e njohjes së letërsisë e kritikës shqiptare edhe nga të huajt. Më tej pata fatin ta njoh e të rri personalisht me të nga afër, të bisedoj thjeshtë, të më jap me dorën e dorëshkrimin e tij disa libra, të cilat i lexova me ëndje e pasuruan bibliotekën time modeste. Për ndonjë prej tyre, si romanet "Frymëmarrje nate" apo "Gjin Bardhela i arbëresh & Etja e gurëzuar" edhe bëra ndonjë punim modest, të cilat i botova në librin tim "Këndvështrime".

Sa më shumë e njihja profesor Antonin përmes bisedave me të apo përmes leximeve të shumta, aq më shumë kuptoja se madhështia i ka themelet e qëndrueshme vetëm tek thjeshtësia e se sa më lart të ngjitesh në horizontin e dijeve, aq më shumë ndërgjegjësohesh në "vogëlinë" tënde, gjë që ta shton etjen për të mësuar më tej. E nga librat e Anton Nikë Berishës, në të gjitha zhanret e lëvruara prej tij, ke çfarë mëson. Ai është studiues i njohur letrar, njohësi (besoj unë) më i mirë i letërsisë arbëreshe, mbledhës i llojeve të letërsisë, studiues e krijues i përmasave gjithëshqiptare e më tej, autor tekstesh universitare e ligjërues i njohur brenda e jashtë vendit.

Romanet e tij për të rritur e për fëmijë, transmetojnë bukur traditën shqiptare dhe kanë një originalitet që rrallë e gjen; poezia e tij shquhet për mjeshtërinë e përdorimit të fjalës dhe, edhe pse vijnë në formën e përsiatjeve dhe janë kryesisht filozofike poetike, apo poetike filozofike, lexuesi e ndjek fillin e kumtit të tij pa lodhje dhe e merr mesazhin në formën e tij më të bukur e jetësor. Më ka bërë fort përshtypje libri me poezi "Prushi i Bukurisë", "Sytë e heshtjes", "Frymësi e fjalës" apo "Hire të vetmisë", veç të tjerave, edhe për fjalën e bukur shqipe të përdorur mjeshtërisht, shumë prej të cilave janë braktisur nga shkrimtarët bashkëkohorë si shenjë e modernitetit të tyre, disa edhe janë zëvendësuar me fjalë të huaja që vijnë tek lexuesi ftohtë e nuk ngjallin emocion as kureshtje.

VETMIA – VATËR E NGROHTË E PAFUNDËSISË SË VEPRIMIT

(Disa fjalë rreth librit "Hire të vetmisë" (Përsiatje poetike), Argeta LMG, Tiranë 2022)

Siç e transmeton vetë autori që në kopërtinë të këtij libri, krejt qasja e tij në këtë përsiatje poetike, (poetike filozofike do të thosha unë!) është një përkushtim i autorit Anton Nikë Berisha ndaj një gjendje të posaçme të njeriut, ndaj qenësisë së vetmisë, qenësi e cila, siç

Fjala në Takimin Portreti i shkrimtarit Anton Nikë Berisha, mbajtur në Lezhë më 22 nëntor 2023.

Sa më Lart të ngjitesh, aq më shumë ndërgjegjësohesh për vogëlsinë tënde

Nga Llesh Ndoj

transmeton bukur autori në vargjet e librit, është një gjendje ku njeriu gjendet shpesh, bile është një gjendje që e bashkëshoqëron atë nga lindja në vdekje, duke u shndërruar, në njëfarë mënyre, motor nxitës që ai, njeriu pra, të kuptojë më mirë veten, botën që e rrethon, të tjerët, të djeshmen, të sotmen e të nesërmen. Jo më kot autori i pagëzon këto gjendje si "hire të vetmisë", çka nënkupton se ato mund të lindin vetëm në një situatë të tillë vetë reflektimi të brendshëm, vetëm në një gjendje ku njeriu bën dialog me veten për ta njohur më mirë atë dhe se ato i shërbejnë njeriut edhe për të ndriçuar udhët e jetës. Ka aq shumë përcaktime të bukura të kësaj gjendjeje, prej të cilave njeriu mëson se vetmia nuk është një situatë fatale, e përkohshme, që vjen në rrethana të caktuara, shpesh të padëshirueshme, apo në rrethana të ndërgjegjshme meditimi, nuk është një gjendje e rrallë që u përket vetëm disa njerëzve, por një gjendje e përgjithshme dhe e përhershme, bashkëshoqëruese e jetës tonë, prej të cilës reflektohet e nxirren mësim të bukura.

Në ndonjë nga përsiatjet e mia të thjeshta poetike e konsideroj se njeriu nuk është kurrë i vetëm, së paku ai bashkëjeton e bashkëshoqërohet me mendimet e tij, mendime të cilat e bëjnë gjendjen e qenien të paqëndrueshme, e hedhin njeriun në ëndrra e ëndërrime, në besime e mosbesime, në realitete të tjera virtuale që mëtojnë e kthehen në motive për t'u shndërruar në gjendje reale e të prekshme, në situata krejt të tjera nga ajo që shihet. Njeriu bashkëshoqërohet kurdoherë me botën e tij shpirtërore e, parë në këtë kontekst, ajo që për dikë tjetër mund të konsiderohet si vetmi e tij, për vetë personin, nuk është e tillë. Dhe kjo "bashkëjetesë", apo "vetmi", prodhon pikërisht ato që autori i konsideron hire.

Nisur edhe nga një premisë e tillë, e lexova këtë libër me shumë kureshtje! Pra, doja të mësoja se ç'hire mund të prodhojë vetmia, kur vetë personalisht, nuk e pranoj atë si "qenësi" edhe në situatën kur ajo është e dukshme për syrin që sheh nga jashtë. E them me bindje se përsiatja poetike filozofike e profesor Antonit të bindë se vetmia, jo vetëm nuk është një koncept fizik i qenies e gjendjes, por një koncept i thellë i asaj që është bashkëshoqëruese i jetës sonë; nuk është një gjendje statike, por një proces i thellë analize, reflektimi e botëkuptimi, i pashmangshëm për këdo, pavarësisht nivelit të tij intelektual, pasuror apo pozitës shoqërore.

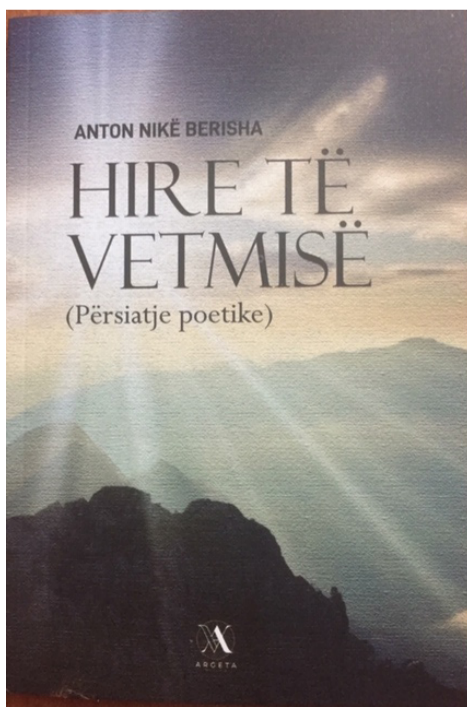

Ajo që është vetmi, me hiret e saj, e sjellë kaq bukur përmes vargjeve që rimojnë së brendshmi, nga profesor Antonit, është shoqëri, bashkëjetesë, është qenësi e vijimësi, jo vetëm reale, por edhe e domosdoshme dhe e vlerë e njeriut. "Vetmia" e profesor Antonit ka të bëjë me individualitetin njerëzor, ku secili prej nesh është i ndryshëm nga tjetri dhe jeton me përjetimet e tij, të cilat jo domosdo duhet të jenë të njëjtat me të tjerëve, të dallueshme prej tyre apo, për më tepër, të pëlqyeshme apo në kontradiktë me të tjerët. Vetmia është pjesë e qenies së secilit, pjesë e thelbit të tij, është bota e tij brendshme, ndjesitë e tij. Ajo është bashkudhëtare e jetës, sa kohë që ekziston mendimi, ai që e dallon atë nga gjithçka që e rrethon dhe e bën një individualitet të mëvetësishëm. Bernard Bertolucci theksonte se "Vetmia mund të jetë një dënim i tmerrshëm, ose një shpëtim i mrekullueshëm" dhe pikërisht ky përcaktim ka të bëjë me ato që profesori i nderuar, Anton Nikë Berisha, i quan hiret e vetmisë.

Nëse nga qenësi e vetmisë nuk jemi në gjendje të marrim ato që janë hiret e saj, rrezikojmë të biem në dëshpërim e kllapi, por nëse prej saj përfitojmë motive për veprim e ndryshim, kuptimësi mbi jetën si një proces i ndërlikuar vetmie e bashkëpunimi, atëherë vetmia është një shpërblim i mrekullueshëm. Pikërisht kësaj ane i mëshon autori me vargjet e tij, të sjella në libër me mjeshtërinë e poetit e mendimin e thellë të filozofit.

Librit i paraprinë një poezi nga Sharl Bodler, titulluar "Soditje e vetvetes", e sjellë nga autori, besoj, me qëllim. Me këtë, në heshtjen e vetmisë, ai ka dashur të na zbulojë se të gjitha poezitë e vëllimit, të ndara në 35 pjesë (poezi) dhe emërtuar thjesht me numra 1-35, janë një "soditje e vetvetes", një pamje e botës "së brendshme", pikërisht në qenësinë e vetmisë. Poezia e Sharl Bodler, përfundon me: "Dëgjo i dashuri im, Nata po vjen si nur", pas një përsiatje mes territ e dritës, kënaqësisë e brengës, mirësisë e mëkatit, ku nuk mungon që kënaqësinë ta portretizojë si "xhelat t'pa m'shirë" etj. Pra, ai kërkon që terrin ta shoh si "nur", e këtu qëndron bukuria e krijimit poetik të tij, bukuria që autori ynë e shpalos që nga vargu i parë i poezisë së parë deri tek vargu i fundit i asaj të 35-të.

Pra, për profesor Antonin vetmia është një gjendje dinamike që e vë në lëvizje vetë njeriun. Ai e përcakton që në fillim brendësinë tonë si

dhuratë "nga mendja e të Tejlartit, Zotynë", dhe vetë njeriun "të lindur me pafundësinë e kohëve" që "Hyji e veshi me fshehtësi të pafund" e vetminë si "qenësi gërmimi n'brendësi të vetes", "brerje e ndërgjegjes përballë dyshimeve", "shtjellë gjallërike që i tundon rropullitë", "tis brengash gërryese të vëna në lëvizje", një "ëndërrim i qetë që gëlon pa u ndalur", "vrundull ere që lartësohet deri në qiell" për t'u rikthyer brenda vetes, "burim i gjallë në thellësinë e qenies".

Nga fillimi në fund, në të 35 poezitë e librit, "vetmia" njerëzore shpaloset herë si "kërkim këmbëngulës i vetvetes", herë si "shakull që i frynë zjarrin të mëdyshjes", si "dhembshuri pa fillim e fund", si "ngulmuese e pa reshtur pas fshehtësisë", herë si "mbëltuese e së vërtetës shkundulluese", por gjithnjë si "preheje e përhershme e ngushëllim shpirti", deri edhe si "[...] bekim hyjnor që e kërkujmë", apo "vashë lozonjare yllëzore në vetvete", si "lumë i jetës që rrjedh pa u ndalur", apo "kureshtje e gjallë që s'pushon asnjëherë", "dashuri e peshuar në loçkën e zemrës" e deri "Bredhje lumturake e pambarimtë", "[...] rendje e pareshtur kah drita e pasosur" për të përfunduar, sipas meje, në përcaktimin më të kuptim të saj kur e portretizon autori si "vatër e ngrohtë e pafundësisë së veprimit" (18-faqe 33), gjë që i jep edhe kuptimin më të madh krejt qenies së vetmisë, ngritur prej Tij deri në Hyjni.

A kemi ne nevojë të meditojmë?

Të bashkëbisedojmë më shpesh me veten?

T'i kërkujmë burimin e halleve tona, por edhe të zgjidhjeve, në radhë të parë, brenda vetes?

Libri i profesor Antonit të vë në komunikim me një shumësi çështjesh e pyetjesh.

Si çdo gjë tjetër në këtë jetë, autori nuk nguron ta shikojë qenësinë e vetmisë me dy (ose disa) anë e medaljes. Parë kështu, natyrisht nuk mungojnë, pra s'kanë si të mungojnë në këto përsiatje edhe përcaktime të tilla si "bukuri e shëmtuar", "shtërngatë e zemrës së plagosur" apo "kandërr e shthurur" e strukur në "kopshtin e kënaqësive" e që shërben për të "[...] hapur dyert erërenda të ferrit". Autori nuk nguron ta quajë atë edhe helm i gjarprit "që i ngushton damarët" e plot të tjera përcaktime të ngjashme, por ruan gjithnjë bukur drejtpëshimin për ta kanalizuar atë në "hiret njerëzore", kur e vlerëson vetminë:

Fuqi e pafund që vijimisht të ribën

Qoftë kur nëpër lumin e së mirës jeton

Apo kur zhytësh në lymin e së keqes.

Mund të rreshtoja pa fund fjalë, shprehje e përcaktime të bukura që të ngjitin me herën e parë, sepse i tillë është krejt libri, çdo vjershë, çdo strofë, çdo varg e çdo fjalë e tij, një përsiatje e bukur jetësore, poetike filozofike që transmeton kumte e mësimë jete, gjë që do të më duhej të citoja me radhë krejt librin, një ndërmarrje kjo e padobishme, por dua të veçoj e cek shkurtimisht përcaktime të tilla reale ndaj saj: "purgatori i shpirtit", apo si "zhytje në lumin Lete", "ndjenjësim kur mirëfilli je i vetvetes", apo "pasuri që nuk shitet, as nuk blihet" që "[...] ndez etjen për shtegtime të reja", apo "Gur varri që flet me gjuhën e heshtjes", që vijnë nga autori si mesazhe për lexuesin e si nevojë që ai ta "krijojë" vetë vetminë disa herë, duke mos e parë atë vetëm si diçka që vjen si fatalitet, si braktisje nga të tjerët, por së shumti si nevojë vetë pastrimi e vetë reflektimi për veprim.

E gjithë përsiatja nis me vetminë si dhuratë e Hyjit që na fali mendjen, e cila e ka aftësinë për të ta krijuar këtë gjendje të qenësisë, vazhdon me vetminë si nxitje për veprim, për të ecur e notuar në lumin e jetës pa ngec në lymin e saj e përfundon me përcaktimin si "Grahmë ku zë fill frymësia e vdekjes", tek e cila lehtësisht dallohen dy pamje të saj: vdekja si frymësi dhe nevoja që edhe këtë çast ta përprijë "vetmia" si qenësi, d.m.th. gjithë jetën njeriu duhet ta mbajë parasysh se jemi vdekatar e ta karakterizojë veprimi vijues pozitiv që lumi i jetës të vazhdojë rrjedhën e tij.

Ardhur nga një mendje e ndritur si ajo e profesor Antonit, kjo shumësi përcaktimesh poetike filozofike për një dukuri që shumëkush mund ta përcaktojë si gjendje "bosh", nuk të habit aspak, por të frymëzon t'i shikosh hiret e saj si një kurorë e bukur jete e shtysë për veprime të mira drejt pafundësisë, ashtu siç rrjedh lumi i jetës drejt saj, e për të mos rrezikuar që ai të na veçojë diku në shtratin e tij si lym apo lizhdër

Faleminderit Zotit që kemi kaq mendje të ndritura që flasin shqip!

Lezhë, më 13 nëntor 2023

Agim Gjakova është krijues i shumëllojshëm letrar: është poet, prozator, dramaturg, eseist, skenarist e publicist, me një fjalë ai lëvtron të gjitha gjinitë letrare. Vepra e tij në të gjitha këto gjini kap mija faqe. Veprat më përfaqësuese të autorit janë: në fushën e poezisë “Kufiri imagjinar” dhe “Saga flurore”, në fushën e prozës tregimtare “Shtëpia në udhëkryq”, ndërkaq në fushën e prozës romanore “Herezia”, “Loja e kafkave” dhe sidomos romani “A ka kund Zot”. Kësaj radhe do t’i shpërfaqim disa nga segmentet e prozës së tij romanore, përkatësisht nga kryevepra romanore “A ka kund Zot”.

Nga fusha e prozës romanore tërheq vëmendjen si vlerë ideoestetike e tematike dhe si realizim me diskurs të fuqishëm artistik sidomos romani “A ka kund Zot”, për të cilin kritik Behar Gjoka në librin “Shkrimtari i të dy anëve të kufirit” thotë se është: “...një tip shkrimi ku prekim situata psikologjike dhe kombëtare, fundekrye shënon një eveniment letrar të përveçëm...” Romani në fjalë është një krijim artistik për luftën, mbijetesën, dhunën, vrasjet, sadizmin, pasqyrimin e një egërsi për zhbërjen e gjithçkaje që është shqiptare. Që në titull kemi një formulim drejtuar qiellit, një klithje, një ankth, një zhgënjim nga dehumanizimi i njeriut. Ngjarja në roman zhvillohet në një ambient tipik rural, në fshatin malor që ka vetëm 17 shtëpi. Hapësira ku kuzhillohen ngjarjet është imagjinare për faktin se ka emër përgjithësues, por është hapësirë tipike që i ngjan çdo fshati shqiptar të Kosovës. Në të vërtetë ngjarja zhvillohet në dy hapësira: në fshat dhe në bjeshkë te tëbanat dhe së këndejmi në tekstin romanor krijohet dy linja rrëfimi, të cilat kanë një trung të përbashkët ndërkomunikues ideoestetik e tematik pa u krijuar plasaritje tematike brendatekstore. E gjithë tekstura romanore thuret përmes rrëfimit perspektiv; një vorbull ngjarjesh tragjike që ndodhin brenda 7 ditëve. Në këtë hapësirë dy rrafshesh: atë fizik dhe shpirtëror të heronjve, palëvizshmëria e kohës bën që rrjedha e kohës të humb kuptimin real. Anise gjithçka lëviz në këtë “teatër absurd” ku takohen jeta e vdekja, dhuna e zhgënjim, poshtimi e dhembja fizike e psikologjike, mbijetesë e vdekja, pra gjithçka rrjedh në një lëvizje kaotike, vetëm koha e mbarsur me frikë e traumë është ajo që s’lëviz.

Romani nis me tekstin përkushtues: “Ky roman u kushtohet të gjitha nënave të botës, të cilat ndjenjën e amësisë e kanë përmbi gjithçka”. Pra që në fillim hetojmë se shkrimtari ka një qasje të re, një këndvështrim tjetër mbi luftën, ku objektivi kap sekuencat, detjet e amësisë dhe ruajtjes së fëmijëve, të cilët pas këtij absurdi e sadizmi do të rinisin jetën. Agim Gjakova gruas, në këtë rast nënës, i ngrit përmendore, meqë ajo (nanë Bora) me bëmat e saj të ngjan ngapak në Noan biblik, sepse ajo me çdo kusht do ta shpëtojë llojin përmes fshehjes së fëmijëve, të cilët, pasi të gjithë burrat janë vrasur, ata do ta ringjallin fshatin, mbi vdekjen do të hapin portat e jetës. Për Noan e rëndësishme ishte ruajtja e të gjitha qenieve, llojeve, që jeta të ringjallet sërish, po aq e rëndësishme për nënë Borën është ringjallja dhe ekzistenca e fshatit pas plojes. Për të fshati është bota. Autori e fillon romanin me nënë Borën që merr fëmijët për ta varrosur (burrin) Bacën: (-Na vdiq baca, burri i mbramë në katund... f. 11)

Pak më lart thamë se A. Gjakova e shikon luftën nga një kënd i veçantë. Me këtë skenë ai tregon se burrat janë vrasur. Ai s’ flet për ta, por tabloja ku një grua me një tufë fëmijësh do të kryej ritualin e varrimit, flet me shumë sesa shkrimtari të fliste për masakrimin e burrave. Pra një këndvështrim dhe gjetje e bukur që lexuesin e shtyen në leximin e nëntekstit, në rrjedhën e tragjedisë që sapo ka ndodhur.

Në letërsinë shqipe tanimë kemi një mori veprash mbi luftën e fundshekullit

Vështrim kritik mbi romanin “A ka kund Zot” të Agim Gjakovës

Lufta për mbijetesë e identitet e dhënë përmes vlerës ideoestetike

Nga Ismet Aliu

të kaluar, thënë të vërtetën shumica kanë këndvështrim të njëjtë, observim dhe skena, situata e detaje që përsëriten, ndërkaq te Agim Gjakova kemi diçka tjetër; ai suksesshëm do t’i ikë këtij klishezimi që herë-herë krijohet përshkak tematikës dhe këndvështrimit të ngjashëm e pavetëdijshëm. Autori gjithë këtë absurd ku vriten njerëzit, gratë e fëmijët, e shikon ndryshe dhe ndryshe ndërton edhe esencën temore ku ekzistenca, qëndresa e mbijetesë na jepin me gjetje të reja, ndonjëherë në mënyrë unikate. Kujtoj se këndvështrim tjetër është fakti se gjinia e bukur e bëjnë qëndresën e mbijetesën, por edhe planin për ripërtrijten e fshatit, ku nën udhëheqjen e nënë Borës fëmijët burrërohen atypëraty. Në temën e luftës që në letërsinë ballkanase, e veçmas tek shqiptarët është megatemë, autorët në vokubularin e tyre të thurjes së tekstit artistik, dendur kanë përdorur figurën poetike të hiperboles, (në letërsi, muzikë, film e arte tjera) ndërkaq te romani në fjalë kemi shmangie të suksesshme nga hiperbolizimi që veprën, përkatësisht mbarështrimin e lëndës e bëjnë më ndërkomunikues në shpalimin e situatave të pahiperbolizuara.

Nënë Bora gjatë gjithë kohës ka rolin e kryepersonazhit dhe rrëfimitarit njëkohësisht. Ajo rrëfen në vetën e parë njëjës duke i folur vetëvetes brendisë së qenies, fëmijëve dhe botës që e rrethon, ndërkaq shkrimtari tekstin e saj do të na e jap me kurziv, në mënyrë që lexuesi ta shquaj më lehtë nga linja tjetër e rrëfimit të narratorit të gjithidijshëm që rrëfen, ndërton imazhe e situata dhe ekspozon narracionin në vetën e tretë njëjës; narratori i cili ndodhet në një hapësirë tjetër, aty ku jeta përmbysset dhe planimetria e pushtuesit, (“njerëzve me pushkë”) shkon kah zhbërja e gjithçkaje që ka ekzistencë. Rrëfimi në vetën e parë i nënë Borës është më lirik; shpesh është një monolog i brendshëm, psikologjik, i dialogizuar me vetveten, nëpër të cilin zvarritet dhembja, por vetëin edhe shpresmira se pikërisht fëmijët “burra” që ajo i ka shmangur nga shënjestra e vdekjes, do të ngjallin sërish fshatin e vdekur. Herë pas herë nënë Bora do të dialogojë me Bacën, burrin e vdekur. Në të vërtetë nga një personazh real, Baca që vie përmes prolepsës, nuk ka trup as pamje, është veç zëri i ndërgjegjes që flet, udhëzon e derdh fraza e urtësi pa përmendur skenën e vdekjes, në të vërtetë ai jep udhëzime, jetë

e shpresë në shpirtin e nënë Borës. Prania e tij që nga fillimi e deri në fund me fjalorin e urtësisë popullore e filozofike e shtyen lexuesin të harrojë se ai është i vdekur. Nanë Bora ndëkomunikon me të vdekurin në situatat e rënda ekzistenciale, të llojit që do t’i shërbejë si tharm.

Autori në një pjesë bukur të madhe të tekstit përdor parimin e ekonomizimit, (... *Baca ka luftuar gjashtë herë. Asht plagosë dy herë e kjo qe lufta e shtatë. U plagos e vdiq. F.116*); ai e zhvesh tekstin prej frazave të thata, deskripcionit të panevojshëm, skenave e detajeve jofunksionale dhe krijon dinamikën e diskursit të të folurit të fuqishëm si: *Në murin prej lëndësh të tëbanës m’u ravijëzuan rrënjët e asaj peme që tregova vetë më parë dhe në atë pemë kokat e djemve më ngjanë me frutat e saj. f.117*

KONTRASTI: BOTA E MBIJETESËS DHE BOTA E DEHUMANIZIMIT TË SKAJSHËM

Personazhet në roman dhe bëmat, veprimet gjatë gjithë kohës janë në marrëdhënia kontrastive. “Njerëzit me pushkë”, -paramilitarët janë e errëta që do të gllabrojnë edhe pikën fundit të ekzistencës psikologjike e fizike të grave dhe vajzave që kanë ngelur pasi të gjithë burrat janë vrasur. Këtu kemi dy botë. Njëra e egër dhe e dehumanizuar skajshmërisht dhe tjetra e pafuqishme për të mbrojtur identitetin, pronën, jetën e nderin. Ata që përfaqësojnë botën e dehumanizuar gjenocidale, nuk e durojnë praninë e asnjë forme të jetës në fshat, madje as të qenve e kafshëve, megjithatë ata janë humbësit, sepse siç do të thoshte Volter-i për luftën: “Është më e lehtë të nënshtrosh tërë universin me anë të forcës se sa mendjet e një fshati të vetëm”. Këtu kemi një përballje interesante: Ironia është se këtij njësi të pashpirt i prin një femër e cila është lesbike dhe e çrregulluar, që merr fuqi nga ushtrimi i dhunës. Shkrimtari e shenjon në mënyrë ironike prijësen duke e quajtur Frymëzuesja. Ajo me gjithë smundjen e saj është frymëzuesja e njësitit ndëshkimor. Tek pjesa e tekstit narrativ ku ngjarjet zhvillohen në fshat, gjatë gjithë rrjedhës së kohës kemi figurën e kontrastit. Jeta-vdekja, nata-dita e mugët, zhgënjimi – shpresa, ëndrra- shpërbërja e ëndrrës, frika dhe së fundmi mposhtja e frikës. Në të shumtën e herave shkrimtari e inicon një objekt si (kulla e plakave) a subjekt (njeriu me maskë) dhe e ngrit në figurë. Në mesin e “njerëzve me pushkë” paraqitet njeriu i maskuar. Aty fshihet tradhtia e mjerimi

të cilin e mbulojnë mallkimet e grave më keq sesa varri. Shkrimtari fut elemente të tilla, të cilat në hapësirën e përgjithshme tekstore të veprës zënë fare pak vend, por e fuqizojnë tekstin e bëjnë më kreativ, pikërisht për faktin se nuk shkrmoqet thellësia e i tyre, por enigmatizohet.

Si segment kyç, në tekst, kemi sekretin e koduar, (Nënë Bora më fëmijët, sekretin i vendndodhjes së tyre) dekodimi i të cilit është i pamundshëm. Pikërisht sekretin bëhet shkak që do të prodhojë pasojën në vazhdimësi deri në ikjen e njësitit ndëshkimor. Pas mosdehifrit të sekretit rrjedh pasoja: Poshtimi, dhunimi, sadizmi -argëtimi përmes plojes, lodhja psikologjike e fizike, shkatërrimi i materiales dhe shpirtëror. Pala e parë “njerëzit me pushkë” duan ta dekodojnë sekretin që t’i vrasin fëmijët, që kjo hapësirë jetetëdhënëse të bëhet përgjithmonë hapësirë e pajetë. Kjo përballje rezulton me plojen tragjik: vdekjen makabre të grave, vajzave e ferrishteve, vrasjen e kafshëve, por edhe të fitores së jetës mbi vdekjen, sepse do të kthehen fëmijët që do të përtrijnë jetën.

Artet përgjithësisht kanë marrëdhënia shkëmbimi, ato marrin nga njëri-tjetri. Skena e numrimit të stapinjve të misrit në baltinë, nga gratë që do të zgjasë me ditë, është një lojë poshtuese, tragjikomike që të kujton tablo tmerrri nga filmat për hebrejt në kohën e nazifashizmit, por edhe skena ku hudhën gratë në pus dhe të tjerat që nesër do të bëjnë vetëvrasje, detyrohen të pijnë po atë ujë, të kujton horrorin hiçkokian.

Ndonjëherë në letërsi temat si kjo e luftës, sjellin vështësi te autorët rreth mbarështrimit ontologjik të lëndës në tekst, rreth sjelljes së risisë, rreth këndvështrimit, rreth vokabularit të mospërsëritjeve të situatave e ideve.

Pak më lart theksova faktin se Agim Gjakova te romani “A ka kund Zot” u shmanget me sukses kurtheve të përsëritjes. Ai në krye të këtij njësi ndëshkimor vë një grua të sëmure mendërisht dhe seksualisht. Fakti që kjo e frymëzon njësitin, është një gjetje e cila e shpëton tekstin romanor nga kurthet e klishezimit dhe sjell një frymë e një thyerje në lëvrimin e kësaj teme. Autori kështu krijon imazhe që zgjojnë reflekse interesimesh te lexuesi. Dy plakat e veja veshur në të zeza që jetojnë në kullë vetëm, kushedi çprej kohesh janë jashtë dy botëve për të cilat folëm më lart. Ato janë dhimbja, kujtesa e mugëtirës dhe mbijetesë. Ato nuk dalin nga kulla, nuk i helmon tymi e bloza. Ato thjesht nuk dalin nga përvujtëria e vetëharrimi që ngritet në figurë domethënëse brendatekstore. Ndonjëherë të ngjanë se janë shndërruar në kullë sekretesh. Simbolika e tyre është rrënja e lshëtisë, veshur në të zeza, mbijetesë e gjithmonshme. Edhe kjo skenë me Plakat është një gjetje interesante ku shkrimtari krijon kontekstin shumështrësoren në tekstin romanor e që tek lexuesi zgjon intuitën e të menduarit rreth zberthimit nëntekstor të domethënies.

Pas plojes, shkretërimin të gjithçkaje njësi ndëshkimor ikën, e nënë Bora dëgjon zërin triumfal të Bacës që vie nga tejbota: “Plakë...! – zëri i Bacës u përvaj në atë gjemë të pavajtuësme – nuk ka ma shkije në katund!” (f. 197) dhe pastaj tek po kthehej i fliste vetes: “Nuk munda të marr me mend se ç’masakër tjetër të përçudshme kishte parë dheu i katundit.” (f.197) Këtu mbi rrënojat shpirtërore, mbi ploje hapet porta e jetës.

Në fund duhet të theksojmë fuqishëm se romani “A ka kund Zot” ndërtohet me një stabilitet tematik e ideoestetik pa lëvizje poshtë-lart, me art të thukët, me një stil modern e klis shkrirë brenda tekstit, me një gjuhë të pasur letrare, por edhe me trajta e forma të gegërishtes kosovare dhe shënon një vlerë të theksuar, jo vetëm brenda opusit autorial, por përgjithësisht në fushën e prozës romanore.

Do të doja t'i nisja këto rreshta me fjalët "mon amour", që dikur ishin gëzimi i shpirtit tim, por dora s'më bindet. Fillimisht unë e bëja këtë, ngaqë doja të përdorja diçka të veçantë, i rrëmbyer nga ajo ndjenjë e pashpjegueshme që më kish pushtuar dhe, që pastaj kjo mënyrë të shprehuri u bë e natyrshe. Tani as emrin nuk ta shqiptoj dot. Ka rreth një vit e ca që nuk jemi bashkë e mua herë më duket sikur ka rrjedhur një kohë shekullore dhe herë të tjera sikur kjo ka ndodhur dje. Ndaj kur takova rastësisht shoqen tënde që u bë edhe imja, e më tregoi për dramën që je duke përjetuar, zemra ime trokiti fort dhe ndjenjat nga një gjendje e fjetur, u zgjuan, lëvizën e m'i trazuan kujtimet. Unë përjetova një gjendje kaotike, si të thuash, pashë të vërtetën time të shpërndahej si pluhur dhe u pështjellova sërish, si atëherë pas ikjes tënde. Dhe ja përse po të shkruaj, të lehtësohem disi nga mundimi.

Zbrazëtia që le ti kur ike, më dha për një moment një ndjenjë fajësie, një lloj *culpa in eligendo*, që e vuajta shumë. Ka pasur raste që jam ndërë krejt i humbur, sepse nuk të quaja dot *ajo* dhe nuk e quaja dot veten *ai*. Pastaj rreksha t'i jepja dorën krenarisë sime të plagosur. Ato kohë, shpesh unë imagjinoja mosekzistencën time. Hiçin absolut. Fill pas kësaj, përplasej te unë forca e fatkeqësisë që vjen kur s'e pret. Nëse zhytem thellë në kujtime, përpiqem të dal menjëherë në sipërfaqe, sikur të isha mes një shtjelle që të zë frymën. A më përket jeta ime, apo ajo është e varur nga forca të tjera? A e njoh unë veten sadopak, apo ajo është një *un* i rrethuar nga kundërshti që nuk e lënë të qetë asnjë grimë?! Nga kjo gjë përditë e më shumë bindem se jeta është një mister i gjallë.

Pas atij kumti të mynxyrshëm, as gjumi nuk më zinte. Erdhi një çast kur imazhet m'i mbuluan sytë e nuk më shqiteshin. Ato ma rrëmbyen vetëdijen gjer vonë. Më dukej sikur isha në përgjim të vetes time që gremisej si një barkë e vogël, e lëshuar në mëshirë të fatit mes një deti me furtunë. Kisha lodhje të mendimeve. Në mëngjes mesa duket dremitja më kaploi tinëz se e pashë veten në ëndërr buzë një honi të thellë e që më fuste në ankth se duhet ta kapërceja. Por nuk shihja mirë. Natyra ishte e verdhë si fytyra e një meiti. Rrija, pra, duarkryq, me sytë pa dritë dhe zemër të friguar. Më mungonte guximi. Kur qeshë i deytuar të hidhesha se dikush më ndiqte, u zgjova dhe mezi u filllova se ku isha. Edhe tani rrëqethem nga ajo ndjesi.

[...]

Muzgu është i hirtë dhe derdh pikëllime e iluzione me ngjyrën e tij. Unë ende jam, si të thuash, në mëdyshje: të vazhdoj të shkruaj, apo të ndalem? Megjithëse kam mbushur fletë të tëra, më ngjan se ajo për të cilën po flas, është një legjendë, që nuk ka lidhje me realitetin, por me mbirealitetin, me rrjedhën e padukshme të jetës. Kjo dysi më shtyn të kërkoj te vetvetja atë diçka që nuk e kam gjetur më parë. Por, pastaj turbullohem. Përfytyroj një çift që ecën duke u përqaftuar, duke u shikuar me mallëngjim në sy, duke vënë duart mbi duar si në një film të ngadalësuar. Janë gjeste dashurie e dhembshurie përzier në një kuptimësi të heshtur, por sublime. Pastaj përfytyrimi zëvendësohet me një siluetë të vetme që vazhdon të largohet në një të tashme të përrjetshme. Dhe ajo je ti.

A e di që unë disa herë pas ikjes tënde, e ktheja kokën pas, se më dukej sikur zëri yt thërriste: Artiii! Por, s'ishte askush. Dëgjohet vetëm një jehonë e mbytur që më kishte mashtruar. A ishte kjo një dëshirë imja që transformohej në materie të paqenë? Nuk e them dot saktë. Vetëm e kuptoja se në raste të tilla çoroditesha së tepërmi dhe tërë dita më kalonte e vagëlluar. Në kulm të melankolisë pandehja që po më ikte shpirti si në rrëfimet biblike, dalëngadalë, se thuhet që hyjnia duhet të mendohet se ku duhet të shkojë shpirti i të vdekurit, në qiell apo në ferr. Shpesh përfytyroja sikur më zbëheshin një nga një gjymtyrët dhe trupi im mbetej pastaj një send pa formë, cung. Është tepër e dhimbshme ta përshkruaj.

FERIDE PAPLEKA

Letër dashurie

Pjesë e shkëputur nga novela *Letër dashurie*, Argeta LMG, 2007

*
Jashtë është errësuar dhe unë si zakonisht kam ndezur një qiri. Ti tashmë e di që ne jetojmë si në mesjetë. Duke të shkruar po vërej se vetja ime është bërë thjesht një variant tragjikomik i atij që kam qenë. Të them të drejtën, dyshoj në shumëçka. Dyshoj edhe te jeta. Dyshoj edhe te vdekja. Të papriturat nuk qenkan vetëm për një jetë të gjatë, por edhe për një jetë pak a shumë të shkurtër. Nuk e them këtë të gjej një zgjidhje që paqton sedrën time, por si diçka të thellë që më shtyn të flas për ne, për mua dhe për ty. Për lidhjen tonë që u këput një ditë si të mos kishte ekzistuar kurrë.

Letër them, por a është letër? Në të vërtetë është një bashkëbisedim, një urgjencë shpirtërore. Sido që ndodhi, unë arrita në përfundimin e veshur me petk fetar dhe e quajta zhdukjen tënde një pashmangësi të fatit. Sepse, a mund të mos e quaj të tillë një individ, qenësinë e të cilit e ka ndjekur tragjikja në çdo hap? Të kam treguar se isha katër vjeç e gjysmë kur më vdiq mëma duke lindur një fëmijë të dytë që erdhi në jetë pa frymë. Pra, më iku mëma, por bashkë me të fluturoi edhe ëmbëlsia e jetës. Gjyshja më tregonte se kam ndenjur disa ditë shtrirë, pa ngrënë. Aq sa njerëzit e harruan vdekjen e mëmës dhe mendonin për fundin tim të shpejtë. Kur u ngrita papritur, gjëja e parë që bëra, ishte se kërkoja të haja. Më kanë thënë se s'kishte pasur gëzim më të madh në shtëpinë time. Gjyshja dhe gjyshi qanin duke përqaftuar tim atë që fati e kishte ruajtur nga një fatkeqësi e dytë, e madhe. Pas ikjes tënde kam thënë me vete se do të kishte qenë më mirë të kisha vdekur qysh atëherë.

Kur isha nëntë vjeç një goditje tjetër e rëndë ra mbi mua. Vdiq im atë. Më vonë e kam mësuar se kishte pasur kancer në mushkëri. Fytyrën e tij e përfytyroj të prishur nga sëmundja, por edhe disi të egërsuar. Mbase vdekja e mëmës, të cilën e donte shumë, ia pati hequr butësinë te fjalët dhe gjestet. Kështu më qetësonte gjyshja. Tek ai mbase kishte ndikuar për keq edhe një martesë e dytë, që nuk i shkoi mbarë. Mesa duket ime ëmë kishte qenë e pazëvendësueshme për të. Disa skena zënkash e mërie midis tij dhe gruas së dytë, unë nuk dua t'i sjell ndër mend. Im atë me siguri ka qenë fajtori kryesor, sepse ajo grua ishte e butë dhe mbi të gjitha e heshtur.

Për disa kohë, pasi vdiq edhe im atë, u ndjeva fare pa shpresë. Më mbërthente ideja e përjashtimit nga jeta. Ndonjëherë isha aq i dëshpëruar sa pandehja se ecja buzë ujërave të thella që më thërrisnin për të më joshur të hidhesha. Shkurt, gëzimi i pafajshëm i

moshës sime që shndërruar në një dhimbje të pasosur. Bota që më rrethonte më dukej e huaj. Shpesh zërin e njerëzve e merrja për kërcënim ose urdhër. Kishte raste që më kapnin drithërima e lëkundësia si ai ylli në qiell, para se të rrëzohet. Pa u mbushur muaji nga vdekja e tim atë, ish-gruan e tij erdhi dhe e mori njëri vëlla, ai që edhe kishte dashur ta hidhte në gjyq si njeri të dhunshëm, siç e mora vesh më vonë. Gjyshi vdiq disa muaj pas tim atë, mbase nga hidhërimi, sepse nuk që i sëmurë. Gjyshja rrojti edhe tre vjet të tjera e hidhëruar dhe me lot në sy. Dhe një javë para se të vdiste më tha duke folur thuajse me frymë, ngaqë nuk kishte zë, se vullneti për të më parë mua edhe pak më të rritur, - zot të vetes - siç u shpreh ajo, sepse unë sa kisha hyrë në klasën e dytë - e kishte mbajtur gjallë deri atë çast. Mua më mori në shtëpinë e vet një teto, motra e babait, që jetonte e vetme. Historinë e saj të ndërlikuar nuk po e tregoj për mos t'u shmangur shumë nga rrëfimi për vete. Ajo u përpoq shumë ta hiqte paksa trishtimin nga zemra ime, por trishtimi është si një vulë e gdhendur në shpirt për mos t'u shkullur kurrë. Kushedi sa herë ndonjë mik apo mike, gjer vonë më kanë thënë: "Ti je gjithnjë i trishtuar?" Kur të takova ty, trishtimi im iku, sikur ta kishte hequr njeri me dorë.

Po të shkruaj edhe pak për historinë time shpirtërore, derisa u njohëm bashkë. Njëmbëdhjetë vjeç, më mbërthyen vështrimet e një vajze që një ditë vjeshte u zhduk nga horizonti i shikimit tim si një gjethe peme që e merr era. Ndërsa e kërkoja me padurim pas pushimeve të verës në oborrin e shkollës, më thanë se kishte vdekur. Ty do të duket e pabesueshme, por një ditë u ndava nga shokët me të cilët luaja në pushimin e gjatë dhe e luta vëllanë e saj, që ishte pak më i vogël se unë, të më shoqëronte në varreza. Qëndrova në këmbë i heshtur, disa minuta para varrit të saj dhe m'u mbushën sytë me lot. Vërtet që unë s'jam Dante Alighieri, por ashtu si Beatricja, ajo u fsheh vetëm fizikisht nga jeta ime. Kanë kaluar shumë vite që atëherë dhe e çuditshme është që sytë e saj kanë mbetur ende të gjallë në imagjinatën time. E mbaj mend si tani atë çast kur zbulova te vetja ndjesinë e re, atë që në gjuhën e psikanalizës quhet platonizëm. Kjo ndjenjë pati filluar si në rrëfimet e moçme: një ditë duke ecur unë e pashë në një dritare. Dritarja ishte hapur. Ajo dukej ndryshe, si një nuse e vogël ëndërrash. Në shkollë e shihja gjithnjë mes shoqeve, ngaqë edhe nuk ishim në një klasë. Po kundrohej në qelqet e dritares duke e rrotulluar trupin e saj të brishtë që vallëzonte pas grilave të bardha. Aq

të holla ishin grilat, sa përngjanin me ca vija mbi fustanin e saj. Është një episod narcisik i paharrueshëm. Kishte veshur një fustan të gjatë bojë qielli. I kishte shpleksur gërshetat. Leshrat e kuqëremtë i zbrisnin mbi shpinë, sikur rrezet e një dielli piktorik ta përshkonin në mes e lart. Mua përherë më qe dukur e bukur, por ai çast e ka ngulitur në kujtesën time si një sirenë që del nga ujërat. Unë kisha në dorë një trëndafil të bardhë. Të kam treguar që tetoja kishte rreth shtëpisë një kopsht portokalles e limonash. Kurse në dy krahët e derës kryesore kishte parcela me lule të llojllojshme. Në pranverë, pranë dritares së dhomës ku flija, lulëzonin trëndafilat të bardhë e të kuq. Trëndafilat e bardhë i jepnin një bukuri të rrallë mjedisit. Ishte një e bardhë në ngjyrë alabastrit. Pra, me trëndafil në dorë unë po e shihja si i përmalluar. Kur më pikasi, nuk e di se çfarë më shtyu t'ia hidhja trëndafilin që poshtë. Nuk ishte shumë lart, thjesht dritarja ndodhej sipër një bimse, por me mendjen time unë kisha prekur qiellin. Ajo e priti me të dyja duart dhe i mori erë fort duke më hedhur një vështrim që kishte brenda fjalët më magjike të botës. Unë po mbytesha në sytë e saj si det, sepse i kishte të kaltër. Vrapova tutje me një peshë të lemerishme në kraharor. Dikur u ndala dhe u ula në një ledh, se lagjja ishte në dalje të qytetit. Ishte ndjenjë shumë e fuqishme. Edhe ti, kuptohet, ke pasur platonizma si çdo njeri.

Po vazhdoj edhe pak, sepse nuk t'i kam rrëfyer të gjitha, ngaqë nuk kishte ardhur koha. Disa vjet pas vdekjes së asaj vajze të vogël provova një lloj ngurtësimi, që më solli mbyllje në vete. Dhe vonë, në moshën shtatëmbëdhjetë vjeçare, adoleshencën time të pambrorjtur e të mbushur përplot me fantazma erotike, e tronditi një dashuri platonike e kulluar, që mbase është subjekt për një komedi. Vajza që doja unë, që ia këngëzoja emrin me ritmet e zemrës sime, që ia shkruajta inicialet e emrit dhe mbiemrit në pëllëmbën e dorës e në vende të padukshme prapa dverve apo dritareve, në murin ku mbështetej shtrati im, nëpër faqet e librave e të fletoreve, ajo pra, për të cilën ëndërrroja ditë e natë, dashuronte një tjetër. Kur iu afrova zemërdridhur për t'i shprehur ndjenjat e mia, ajo as që e mori mundimin të m'i hidhte sytë. Madje unë kisha sajuar për të një minidramë në të cilën ngjarjet zhvilloheshin kështu: „Një vajzë e bukur, e rënë në kthetrat e rrëmbyesve kur është në gjumë, çlirohet nga një princ që kryen heroizma. Princi isha unë që e mbaja në krahët e mi duke ecur fitimtar mes turmës së njerëzve. Pra, *Bukuroshja e fjetur* zgjohet dhe bie në dashuri me mua. Çasti fatal, që më bëri ta merrja vesh se gjithçka kishte qenë komedi, është i papërshtatshëm. Ajo po përqafohej me të pikërisht nën shkallët e hyrjes së pallatit tim. Unë vuajta ca kohë nga sedra ime e sëmurë duke menduar se me siguri isha bërë për t'u tallur. Ai platonizëm u shua shpejt në mua. Dy miqtë e mi kryesorë u bënë leximi dhe piktura. Unë filllova të merrja mësimë private nga një piktor i njohur, mik në shtëpinë e tetos sime dhe në atelienë e tij kaloja mjaft kohë të lirë. Tetoja më nxiste të shkoja në veprimtari të ndryshme edhe që të më largonte nga mendimet e trishtuara.

Kështu mbarova gjimnazin. Notat i kisha mesatere, por letërsia më pëlqente shumë. Mbaja mend që im atë donte të bëhesha aktor dhe konkurova për art dramatik. Ta kam thënë që pas studimeve të larta u specializova për regjizurë. Vajzat çditeshin që isha aq mospërfillës ndaj tyre. Madje njëra ma tha në sy, por mua nuk më bënte përshtypje. Me kalimin e kohës leximet u shtuan. Rrija gjer vonë. Tani më duket se lexojnë shumë ata që duan të shuajnë bregat. Po e përsëris, se kur u njoha me ty, bregat ikën. Dhe naivisht mendoja se nuk do të kisha më kurrë bregat.

*

Kjo dritë qiriri e pakët sikur më shtyn të kërkoj një të fshehtë. Në të vërtetë, me ty shpirti im u çel. Kurmi yt trëndafillohej nga vështrimet e mia që depërtonin brenda lëkurës tënde drejt e në mish, dhe përshkonin dejet e gjakut. Atëherë kënaqësia pushtoi edhe fytyrën time. Unë qeshja edhe për gjënë

më të vogël. Isha i lumtur. Ndieja se kisha hyrë në harmoni me gjithësinë. Vuaja kur isha larg teje. Shpirtrat tanë u bënë si dy enë komunikeuse. Ne ishim të dashuruar. Digjeshim si dy zjarre që nuk shuhen. Të kujtohet kur i mbyllim sytë se na dukej si ëndërr. Por, cila qe ajo substancë që e prishi formulën tonë të dashurisë?

Ditët ikin dhe ti më del në përfytyrim me tipare të shpërbëra. Shndërrohesha në qenie pa sy e pa gojë, e mbështjellë me errëti dhe heshtje. Vetëm kujtimet vrapojnë pa ndonjë drejtim të caktuar. Përse ike? Përse? Dëshirat e mia qenë aq të tejdukshme! A të kujtohet kur të flisja për mëngjeset në muzg e për agimet mbrëmave? Ti më korrigjoje. Kur ishim bashkë të thosha se ti më ngjaje si një mirazh dhe të ruaja se mos zhdukesh. Unë bëja shaka, por kishte qenë e vërtetë. Ndërsa veten e mendoja si një personazh që merrte pjesë në një aventurë romantiko-heroike. Unë doja ta jetësoja atë ndjenjë që lejoi të krijesh në magjepsje e ta ndiesha veten në botën e re që rikrijohet papushim, në atë botë që të dashuroarit e quajnë "bota jonë", "kopshti i dashurisë", "Eden", por nuk munda.

Dashuria qenka vërtet e verbër.

Në mes të dëshpërimit, pasi kishe ikur ti, unë fillova të lexoja *L'Art d'aimer* të Ovidit, që të gjeja arsytet dhe mosarsyet e asaj që ndodhi. Nuk ndieva ndonjë kënaqësi si në të gjitha leximet e asaj kohe. Libri ishte kryesisht me karakter udhëzues për dashurinë, kishte edhe frymë erotike, madje mund të thuash se përshkohej nga pakëz ironi. Disa herë është hamendësuar se botimi i këtij libri u bë shkak që ai të dërgohej në ekzil larg, në brigjet e Detit të Zi, ku edhe vdiq. Gjithsesi, dashuria nuk mësohet. Ajo lind vetë në mënyrë të mistershme, por dashuria e vërtetë lind edhe njeriun, në kuptimin e formësos atë. Në ato kohëra shpirti im klithte në heshtje. Dashuria u bë projekti im më i përcaktuar. Kisha lexuar për dashuritë e heshtura, për ato dashuri që besojmë se janë në zanafillë të jetës njerëzore. Dhe i bindesha një të vërtetë të madhe: kërkesa për dashuri të zjarrtë, për ta ruajtur atë, është zbulosa më universale e shpirtit njerëzor.

[...]

Dje në mëngjes u zgjova vonë. Me kanatet e mbyllura dukej sikur qe herët se, në fakt, gjumi më zuri pas mesnate, ashtu si të thashë, ngaqë mora vesh për fatin tënd. Dje paradite një mendim veç e vinte në kokën time: të shkruaja apo të mos shkruaja? Dhe vendosa. Kam nisur që dje në drekë dhe po kalon mëngjesi i ditës tjetër. Pra kjo është një letër që shtrihet në dy ditë dhe me një natë në mes. Kompozicioni i saj mbase çalon, sepse ti i komente shpesh librat që lexoje, të bënin përshtypje sidomos ndërtimi dhe fjala. Kjo letër është shkruar, pra, me fjalë zemre. Gjatë kësaj letre mendimet më janë shpërqendruar disa herë. Sepse, me sytë e mendjes të shihja ty të mbyllur në dhomë, me foshnjë në bark, të braktisur dhe jam ndalur disa herë i heshtur në pafuqi duke i mëshuar ndonjë fjale, sikur ajo do të ma ravijëzonte rrugën që duhet të ndiqja.

Pastaj, të shkruaja, ngaqë më duket sikur kam një detyrim ndaj dashurisë. Shoqja jote më tregoi gjithashtu që ti kishe pohuar se do ta mbaje fëmijën. M'u bë qejfi që kishe arritur në një arsyetim të tillë. Në bisedë, që mori trajta intime, ajo tha se ai, të cilit as emrin s'ia di, të kishte detyruar ta lije punën. Pra, ti je aktualisht edhe një e papunë. Është e paimagjinueshme për një arkitekto të specializuar.

*

Unë kurrë nuk e kisha menduar se udhëtimi ynë do të ndërpritej. Në një kohë që pandehja se kisha arritur fitoren përfundimtare, u bëra pjesëtar i dështimit. Ndoshta hidhërimi i skajshëm më ka zhytur thellë e më thellë në brendësinë time. Tani mund të dëshmoj sinqerisht se çdo gëzim njerëzor është i rrezikuar. Sa kohë që bota do të qëndrojë e ngritur mbi interesa egoiste. Dëshira për pasuri që flinte diku në një qoshe të nënvetëdijes tënde, një ditë të bukur u ngjall.

Më ndodh shpesh të kaloj rastësisht në rrugët ku kemi ecur bashkë. Kur s'e kam mendjen, më duket se dëgjoj zërin tënd që shndërrohet në dritë xixëlluese si me magji. Unë atëherë hutohem, përngjasoj me njeriun që hap sytë pas një gjumi të thellë. Kur eci pastaj në shëtitoren Dëshmorët e Kombit, aty ia behin kujtimet. Ti e di, aty kaloj sa herë shkoj në punë, por andej kaloja edhe për të ardhur te apartamenti yt. Të kujtohet që, një ditë shëtitorja ishte plot njerëz. Ishte festë, më duket. Dhe unë thashë me vete: "Sa e gëzuar është rruga!" Isha i dehur nga dashuria, sepse isha me ty. Kurse tani afër, kam parë një skenë të përafërt, por gjithçka më dukej pa ngjyrë. Ngaqë nuk isha me ty.

Nuk e kuptoj botën unë, apo s'më kupton ajo mua? Kjo pyetje më bën aq të hutuar, sa mendja më shkon në mistikët dhe murgjit që pas shumë përpjekjesh për t'u përshtatur me botën, detyrohen më në fund të përqafojnë vetminë. Sigurisht në pozicionin e një burri unë ndihem i fyer, por në pozicionin e një njeriu që ka dashuruar, më jep krenari fakti që shpirti im qe i aftë të prodhonte gjëra që kur i sjell ndër mend, më duken vërtet të bukura. Dashuria ka diçka përtej ëndrrës dhe mrekullimit. Ajo tregon se hyjnitë mund të bëhet i qenësishëm te raca njerëzore.

Kur ishe me mua, ti për herë të parë ndjeve se po të trajtonin me një dritë të re. Në punë dhe në shtëpinë e babait ishe mes një bote mashkullore. Vetë ti e ke pohuar se e shihje veten të rrethuar me dritë e ëmbëlsi kur të quaja: lulja ime, e bukura ime, zonja ime, mbretëresha ime... Por ti nuk e pëlqeve këtë mënyrë, përderisa zgjodhe të futeshe në rrugën e padashurisë. A e pe sa e shkurtër qe ajo? Qe si një shteg që nuk të çon gjëkund. Edhe emri yt tashmë duket sikur rri pezull.

Gjatë natës së mbrëmshme, në një dritare të pallatit përballë u ndez drita. Dhe ndenji shumë kohë ashtu, e ndezur. Unë përfytyroja dikë që vuante. Sepse më kujtohet vetja kur ngrihesha nga pagjumësia. Ndizja dritën, por s'isha i zoti as të lexoja e as të rrija shtrirë. Ecja nëpër dhomë, duke shtrënguar flokët në tëmtha e nuk gjeja qetësi. A e kupton se dashuria nuk mund të blihet? Pas një viti ti je e flakur. Fëmija yt do të rritet pa baba e nuk do të ketë marrëdhënie të mira as me ty kur të bëhet i vetëdijshëm. Sepse për fëmijën dashuria prindërore e dyanshme është një ekuilibër i domosdoshëm shpirtëror. E kam përjetuar vetë atë gjendje, prandaj jam i bindur në atë që them.

Dhimbja nga humbja e dashurisë qenka e pafund. Çfarë them unë? Dashuria nuk humb. Universaliteti i jep çdo dashurie, ashtu si i dha edhe tonës, një frymë madhështore që s'mund të krahasohet me asgjë tjetër në botë.

Nuk mund ta mohoj se edhe miku im i ngushtë që e njehej edhe ti më ka ndenjur pranë. Ai ka hedhur një llotari për të ikur në Kanada. Është e pikëllueshme apo jo? Megjithëse i specializuar në Hollandë dhe i pajisur me një diplomë që e njehej gjithë bota, këtu në vendin e vet nuk ia njohin. Bëri një konkurs në Ministrinë e Financave, por atë vend e fitoi një militant partiak. Kjo që ndodh të çarmatos, sepse ndonjëherë gjithçka të duket e kotë. Halla e babait tim që i ka mbushur shtatëdhjetë e nëntë vjeçe thotë se ky mbase është gjykimi i zotit për këtë vend. Natyrisht ajo i bën interpretim fetar se është besimta-

re, por gëzimi i njeriut shqiptar tani për tani është vrarë. Prandaj më duket sikur zemrën time e rëndon një qiell i tërë, i hirtë, i rëndë plumb.

Tani dielli po ngjitet lart dhe unë mendoj se kësaj letre po i vjen fundi. Ndihej sikur kam zhvilluar një gjyq pa seancë gjyqësore e pa trup gjykues. Kur ishim bashkë zemra ime dëlirësohej dhe shpirti mbushej me dashuri. Besoja tek e ardhmja. E quaja veten bërësi i botës. Mbase e mban mend një herë kur u kthyem pas mesnate në shtëpinë time, të cilën pasi erdhe ti, e quajta "shtëpia jonë"? Ne qëndruam disa minuta jashtë të përqaftuar. Hëna farfurinte dhe një qiell qumështor derdhte poshtë dritë përralore. Kur u bëmë gati të hynim brenda, unë e ngrita kokën lart dhe u ngurosa. M'u duk vetja i vogël, sa një thërmijëz, ngaqë isha shkëputur prej teje. Sa preka dorën tënde, ndryshova, u bëra i madh si të isha vëlla i zotit.

Në këtë rrëmujë të madhe edhe të jetës në Tiranë, unë përpiqem të kryej mirë punën time. Të jem i dobishëm. Ky parim është bërë cilësi e karakterit tim, pjesa më e rëndësishme e koncepteve të mia. E shoh se jeta po më mëson të jem modest dhe i përunjur para arsyes së botës. Ajo më jep shembuj të shumtë se duhet luftuar me shpirt që të mbrohet brendësia. Bie fjala, këtë javë jam përballur me dy skena krejt të ndryshme me njëra-tjetrën. E para: një lypës ishte ulur në një nga urat e Lanës, me dorë të zgjatur drejt njerëzve që kalonin, ndërsa në prehër i rrinte symbyllur si i fjetur një fëmijë pesë a gjashtë vjeç, mbase djalë i tij. Dikush i jepte, por më të shumtët ecnin të nxituar në punët e veta, ose kalonin me mospërfillje. Nuk më bëri përshtypje skena, sepse ka shumë të tilla, që e veshin me një perspektivë të zymtë shoqërore, por fakti që atë lypës e pashë po atë mbrëmje në një rrugë tjetër që ecte duke kënduar, ashtu të përballtur e të keqosur; s' do mend, lypja i kishte dalë mbarë. Pra, ai e kishte shndërruar lypjen në mjeshhtëri, në mënyrë jetese.

Ndërsa skena e dytë kishte një pamje tjetër. Ishte shumë tragjike. Në rrugën tonë, në atë që nuk është kryesore, por që kalonim shpesh, se na pëlqente qetësia, një ditë në një qoshe të saj, pashë dy fëmijë të mbështetur rrëzë një peme e të mbledhur kruspull. Unë isha i harruar në vuajtjen time dhe nuk i vura re, por rruga ishte e shkretë dhe zhelet e tyre, dhe trupat e tyre të dobët e të këputur, më nxorën nga topitja. Ata rrinin të strukur dhe e fshihnin varfërinë. Nuk i zgjasnin duart për lëmshë. Madje sikur i ruheshin ashpërsisë sonë, ashpërsisë së njerëzve që kalonin duke i shmangur. Ç'rëndësi ka në ishin të bardhë apo me ngjyrë? Kështu unë do të isha racist. Por ata ishin fëmijë. Dhe fëmija është krijesë njerëzore. Ai ka ardhur në jetë që të rritet nga të tjerët. E sheh? Nganjëherë jeta shfaqet lakuriq, edhe me fytyrën e dy fëmijëve që e neverisin atë e që janë plasur në dhë nga dëshpërimi. Këto mendoja, ndërsa përgatitej skena e teatrit të Akademisë, ku do të shfaqej një dramë. Ishte një pjesë nga teatri absurd, por si regjizor, unë e shihja absurdin e saj më gjerë. A nuk ishte një dramë e absurdit edhe jeta ime? Gjithashtu, a nuk luhej një dramë e tillë absurde në qoshe të një rruge në kryeqytet? Dhe sa drama të tjera që nuk i shohin sytë tanë luhen? Drama e atyre fëmijëve të pangrënë tregon si në pasqyrë se ç'fytyrë trag-

jike ka realiteti ynë. Atë natë kur shkova në shtëpi, qava. Më ishte grumbulluar dhimbja në shpirt. Kuptohet, brenda ishte edhe zemrona ime. Qaja njëkohësisht edhe për dashurinë tonë edhe për rrëzimin e dy engjëjve. Për fytyrën e tyre pa vështrim. Për këtë vend që herëherë më duket sikur ka marrë të tatëpjetën.

*

Tani dielli po ngjitet lart dhe unë druaj se kësaj letre po i vjen fundi. Ndihej sikur kam zhvilluar një gjyq, por pa seancë gjyqësore e pa trup gjykues. Kam shkruar me sinqeritet e kthjelltësi, madje vende-vende kam ndier edhe njëllj kënaqësi që s'e kisha paramenduar. Nuk e di përse derdha këtu episode nga jeta ime dhe nga jeta jonë, nga ajo që shkruhet pavarësisht nga ne në shiritin e padukshëm të kujtesës.

Në këtë letër jam përpjekur të përmbledh gjykimet e një ish-të dashuruar apo mbase të një keqdashuruar. Aty është edhe uni im i fyer, uni i atij që duke folur do ta shpërndajë paksa hidhërimin. Duke të shkruar, unë e kuptoj sa e vakët është shija ime për jetën në këto çaste. Tek unë ngre krye vetëdija e atij që ka dashuruar me tërë qenien e tij dhe është mashtruar. Duhet ta dish se dashuria për mua nuk qe një ngjarje kalimtare. Ajo qe tërë jeta ime.

Sidoqoftë, nuk jam vetëm. Vuajtja është e pranishme te shumë njerëz të tjerë në botë.

Ka pasur raste kur uleshja në tryezën pranë dritares dhe shihja horizontin, gjersa më lodheshin sytë. Ndalesha pastaj në një pikë të kujtesës, ku nuk sheh më syri, por mendja. Atë çast më dilte përpara vështrimi yt, një herë i pafajshëm e herën tjetër i pakuptueshëm. Nuk di ta përcaktoj se kur filloi kjo lojë dyshimtare, por jo shumë kohë para se të ikje.

Braktisja që më bëre ti, do të mbetet një enigmë e madhe për mua. Shoqja jote më tha ndër të tjera se edhe ti duke bërë aluzion për gjendjen tënde, i kishe pohuar se ky ishte ndëshkim. Unë mendoj se pjesa jote e mirë, nuk e miraton veprën tënde. Ajo shtoi se ti rri tërë kohën mbyllur dhe kur flet qan. Ky fakt më tronditi pa masë. Dhe mes kësaj tronditjeje të shkrova.

Ndaj, kjo letër i ngjan një diagrame shpirtërore me ngritje dhe ulje. Dhe unë e shoh i ligështuar e me dhembshuri atë kurbë që bie. Them: *me dhembshuri*. Sepse është një ndjenjë që e çmoj shumë. Mëma ime ishte shumë e dhembshur. Një herë e mbaj mend që më mbështolli në gjë e më përkëdheli me fjalë shumë të ëmbla. Kishte drithmë dhe ëmbëlsi në zë. Ajo nuk e kishte zgjedhur rastësisht të bëhej mjeke fëmijësh.

Deti i kujtimeve më duket i pafund, por më duhet ta mbyll këtë letër. Gjatë kësaj kohe zemra ime duke rrahur me ritmet e vuajtjes që kam ndier, më qortonte pse isha kaq i dobët. Por zëri im buçet e thotë se të kam dashur shumë. Pas ikjes tënde kam parë disa herë ëndërr sikur nisesha në takim me ty, por zgjohesha para se të takoja, sepse ti nuk vjen dhe as ikën më. Ti nuk je ëndërr, as zhgënjendërr. Pyes dhe ripyet veten: «Ku shkoj dashuria jonë? Mos kam edhe unë gabimet e mia që nuk i kuptoj? A ka një sy të tretë që duhet të shikoj me ngulm për të dalluar se çfarë nuk shkonte në lidhjen tonë?»

Para se ta nis këtë letër të gjatë, që megjithatë është e shkurtër për kohën që nxë brenda, do ta lexoj. S'do të lë as më të voglën shprehje të ngarkuar me zemërim. Do ta mbyll me përshëndetjen e një njeriu që ka dashuruar shumë, duke të thënë: «Vështro thellë brendësinë që të shërohesha e të riformësosh personalitetin tënd!»

Dhe... ah, tani, një mendim krejt i ndryshëm nga fryma e fillimit është përpunuar në mua. Kjo letër e një të keqdashuruar mori pa u kuptuar formën e një letre dashurie. Pascal-i, një filozof francez, thoshte se zemra ka ca arsye që vetë arsyeja nuk i njehe. Dhe unë, në këtë ditë që e ka emrin pikëllim, në këtë vit të mbrapshtë '97, kur pandehja se emri yt përngjante kishte vdekur në mua, nuk të them dot *lamtumirë*. Zemra ime tjetër gjë më thotë: «Nëse ka mbetur ende vend për dashurinë time në zemrën tënde, EJA!»

Bardhyl Koni zbriti të pinte kafën e dytë në barin e heshtur e të shkretë të hotelit dhe po të mos ishte dëshira e papritur për ta shoqëruar kafën me një teke konjak, do t'i dukej sikur nuk ishte ngritur nga tryeza ku ishte ulur para dy orëve. Dëshira për të porositur një teke konjak ishte më ngulmuese se dëshira që e kishte shtyrë të zbriste nga kati i tretë i atij hoteli të vetmuar malor për të pirë kafe. Ai u ul në tryezën ku ulej zakonisht dhe kur hodhi vështrimin përtej qelqeve të mëdha të dritareve-porta, pa se moti kishte ndryshuar dhe mbi rrafshnaltë era kishte vënë para, si një tufë me dema të egër, retë e ftohta të shiut që nuk do të vononte të binte. Bardhyl Koni nuk mërzhitej nga shiu, sepse nuk mërzhitej nga vetmia. Ai nuk e mbante mend kur kishte pirë konjakun e fundit. Pas asaj që i kishte ndodhur, mjekët e kishin këshilluar se duhej ta harronte jo vetëm konjakun, por edhe çdo pije tjetër alkoolike. Dhe ai i ishte bindur asaj këshille si nuk i ishte bindur asnjë këshille, por atë mëngjes, kur era kishte vënë para retë, si një tufë me dema të egër, konjaku nuk iu duk më armiku dinak e i duruar i shëndetit të tij. Ai ishte pjesë e qetësisë që kishte veshur barin e vogël të atij hoteli të vetmuar malor. Bardhyl Konit edhe aparati i kafesë te banaku iu duk si të ishte dimri i gjatë i një maçoku të plakur.

Kamerieri nuk po vinte të merrte porosinë. Ai vazhdonte bisedën me vajzën e banakut që e dëgjonte pa ia ndarë sytë një molle që nuk e kuptonte si kishte mbirë në atë lartësi. Vajza i kishte sytë jeshilë dhe habia që i shkaktonte gjithmonë molla ia bënte të dukeshin edhe më jeshilë sesa ishin vërtet. Sytë jeshilë janë sytë më të trishtuar, tha Bardhyl Koni, pa qenë aspak i sigurt se sytë jeshilë ishin me të vërtetë sytë më të trishtuar. Tërë fajin që mendoi ashtu për sytë e vajzës së banakut e kishte kamerieri që nuk po shkante tek ai për të marrë porosinë, si ta dinte se do t'i kërkonte t'i çonte një teke konjak. Ai nuk donte t'i çonte një teke konjak. Ai është një kamerier i paturpshëm që nuk do t'ia dijë për njerëzit që presin t'u shërbejë, shau me vete Bardhyl Koni. Ai ishte miqësuar me kamerierin dhe e dinte se djali nuk ishte aspak një kamerier i paturpshëm. Dhe nuk bëri asnjë përpjekje për ta thirrur të shkante e t'i merrte porosinë. Atë çast mbi majat e aheve të moçme rrëshqiti verbuese një shkrepim dhe menjëherë pas saj u dëgjua një gjëmim që drodhi qelqet e mëdha si të ishin përplasur aty demat e erës.

- Ajo ka frikë kur gjëmon, - tha kamerieri që ishte afruar pa u ndier.

Të dy vështruan vajzën e banakut dhe Bardhyl Koni tha se sytë jeshilë nuk dinë të fshehin frikën.

- Kafe? - pyeti kamerieri.

- Po, - tha Bardhyl Koni dhe nuk u habit që nuk guxoi t'i kërkonte t'i sillte edhe një teke konjak. Ai u tremb nga vetja dhe nga nata e largët që u shfaq në të njëjtën kohë me dëshirën për të pirë një teke konjak. Edhe ilaqtë që pinte shtangeshin para natës së beftë, që atë mëngjes u shfaq në të njëjtën kohë me dëshirën e thjeshtë për një teke konjak. Dikur, kur filloi punë si gazetar, i pëlqente që kafën e mëngjesit ta shoqëronte me një teke konjak, duke ndjekur pa zhurmë shembullin e gazetarëve të vjetër. Ajo kohë nuk ishte më koha e tij, ajo ishte koha e të tjerëve. E, megjithatë, edhe unë kam pirë dikur konjak, tha si të pohonte keqardhjen që ndiente për veten.

- Ka për t'ia krisur shiu, - tha kamerieri.

- Sot nuk ka për t'u ngjitur njeri deri këtu, - tha Bardhyl Koni.

- Përse të ngjiten, shiu është njëllëj kudo. Njerëzit i tremben më shumë shiut se

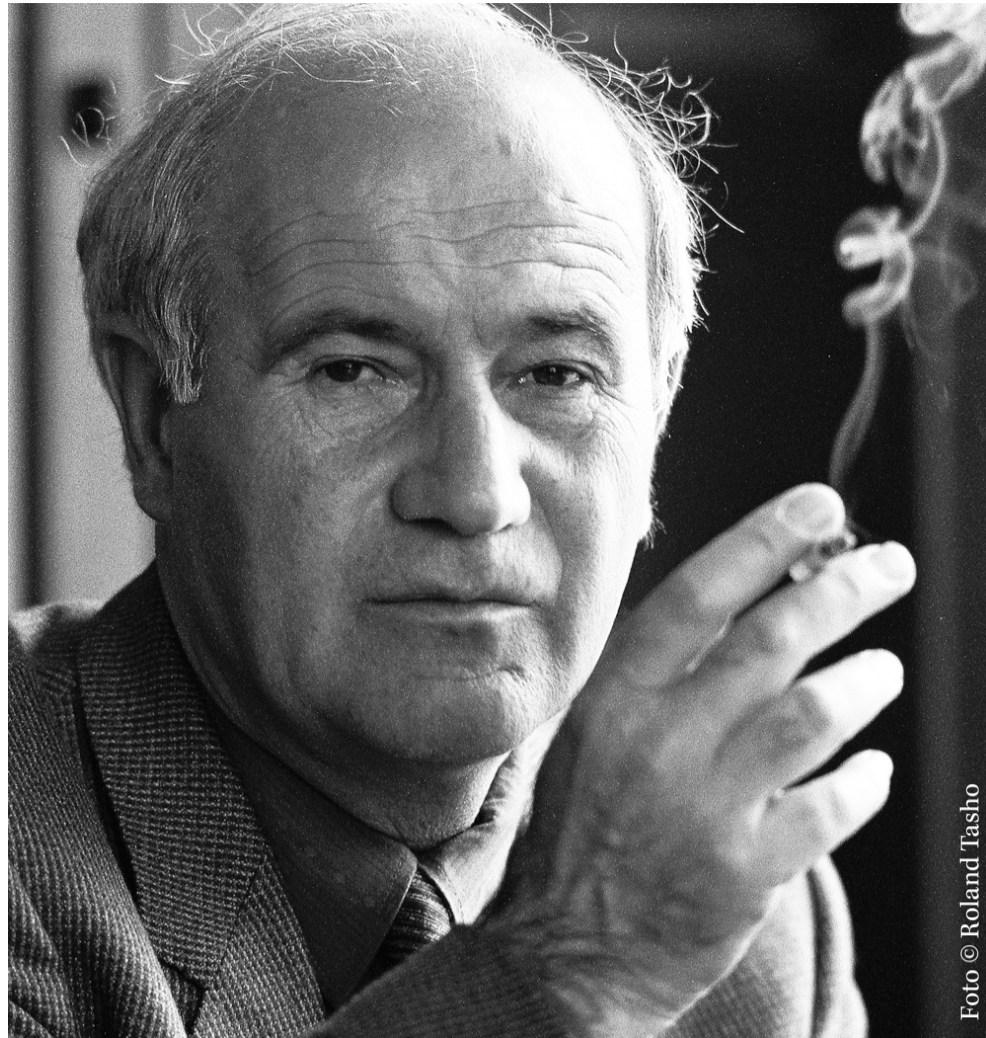

Foto © Roland Tasho

NASILERA

Vit pa pranverë

Fragment nga romani në proces, Onufri 2024

dëborës, megjithëse dimrin e kaluar ra aq shumë dëborë sa njerëzit iu trembën edhe asaj. Ne rrinim tërë ditën këtu, në bar, dhe prisnim pa folur. Kur errej, thoshim, kaloi edhe një ditë pa ardhur njeri. Ne donim të vinin sa më shumë njerëz, por ata dëgjonin lajmet dhe i trembeshin dimrit. Një natë dëgjuam ulërimën e ujërve. Ti, ndoshta, ke botuar lajme për ujërit e tërbuar, por ata nuk ishin aspak të tërbuar, ishin të uritur. Natalia në fillim u tremb, por kur ujërit u larguan më pyeti si t'i vinte keq që ishin larguar: Ku shkuan kështu mes gjithë kësaj dëbore?

- U shfaqën përsëri ujërit e uritur? - pyeti Bardhyl Koni.

- Jo, - tha kamerieri, - por ka raste kur era na duket si ulërima e ujërve.

Ata ishin dy studentë të kënaqur që kishin gjetur punë në atë hotel të vetmuar malor, ku ndien për herë të parë se e donin njëri-tjetrin, ndërsa mes stuhisë së dëborës tretej klithma e pashpresë e ujërve të uritur. Bardhyl Koni u kthye me fytyrë nga rrafshnaltë dhe pa si u shfaq në krye të saj një makinë që erdhi dhe ndaloi para hyrjes së barit. Dyert e makinës u hapën tërë vrull dhe prej saj dolën dy burra, që me dorën mbështetur mbi derën e hapur të makinës vështruan rrafshnaltën dhe pastaj hyrjen e hotelit, si të donin të shihnin çfarë fshihnin rrafshnaltë e shkretë dhe heshtja e hotelit. Ato fshehin vetëm erën, tha me vete Bardhyl Koni, sepse ajo nuk di të fshihet. Pamja e dy burrave nuk ishte e re për Bardhyl Konin. Ai e kishte ndeshur atë shpesh, kur punonte gazetar. Pasi hapeshin dyert e makinës, prej saj në fillim shfaqeshin këmbët, pas këmbëve koka e përkulur për të mos u përplasur dhe në fund shpina e kërrusur, që dukej më kërcënuese se çdo pjesë tjetër e trupit.

Njeriu që zbriste nga makina drejtonte shpinën dhe hidhte vështrimin përçark. Ai ishte krenar që zbriste nga makina dhe hidhte vështrimin përçark. Por atë vit ata që zbrisnin nga makina nuk ishin më krenarë dhe nxitonin të zbatonin urdhrat që kishin marrë. Kështu duhet të kenë zbritur edhe atë natë nga furgoni, veçse fytyrën e kishin të mbuluar nga kapuçi i zi, mendoi Bardhyl Koni, pa ua ndarë sytë dy burrave që, si mbyllën me zhurmë dyert e makinës dhe hodhën edhe një herë vështrimin përçark, u drejtuan për nga bari i hotelit, prej nga mund të shihje gjithë rrafshnaltën deri rrëzë pyllit të moçëm. Ata hynë të ngrysur në bar dhe kur ndeshën vështrimin e Bardhyl Konit, ky nuk e përmbajti dot një ngërdheshje të lehtë, mbetje e zbehtë dhe përpëlitesë e ngërdheshjes që i shfaqej gjithmonë pavetëdijshëm, kur ishte gazetar dhe shihte skenën që kishte tani para syve. Bardhyl Koni nuk priste që ngërdheshja të shfaqej, ai mendonte se ajo ishte vlarë kur në redaksi hynë gjithë tërbim njerëzit me kapuç të zinj. Mjekët e kishin këshilluar vazhdimisht që ta harronte atë natë, kur ishin më të sigurt se vetë Bardhyl Koni që ajo natë nuk mund të harrohej.

Dy burrat u vërtitën në barin e vogël, njëri prej tyre kontrolloi edhe prapa banakut. Vajza me sytë jeshilë nuk iu tremb vështrimit të paturpshëm të burrit që u ngul te gjoksi i saj, që deri atëherë vetëm u ishte fshehur syve të meshkujve. Ajo qëndroi e ftohtë si një statujë jeshile, kurse djali, megjithëse po i shihte për herë të parë, u soll si t'i kishte parë me dhjetëra herë. Dy burrat kaluan njëri në anën e djathtë dhe tjetri në anën e majtë të tryezës ku ishte ulur Bardhyl Koni dhe kur u ulën në tryezën përballë dyerve të

mëdha prej xhami, ngritën pak xhupat, aq sa të dukej revolveri. I paskan pajisur me revolverë të rinj, tha Bardhyl Koni, por ata nuk ndryshojnë kurrë. Brenda tij ishte zgjuar gazetari i dikurshëm. Të gjithë thoshin se ai kishte vështrimin e një vëzhguesi të mprehtë. Njihte të gjitha markat e revolverëve që përdorte policia. Edhe markën e revolverëve që kishin dy civilët do ta kishte njohur prej kohësh po të kishte qenë gazetar. Bardhyl Koni nuk donte ta besonte se mosnjohja e markës së revolverëve të dy civilëve tregonte se brenda tij kishte vdekur gazetari.

Kamerieri iu afrua dy civilëve me revolverë dhe pritë. Ai nuk i pyeti si pyeste zakonisht se çfarë dëshironin të merrnin. Edhe dy civilët me revolverë bënë sikur nuk e vunë re praninë e tij. Ai nuk ka për t'u mërzhitur sado të zgjasë heshtja, tha Bardhyl Koni. E çuditshme (ishte hera e parë që përdorte atë shprehje, sepse për të nuk kishte mbetur asgjë e çuditshme), njeriu nuk ndryshon aq shpejt sa ndryshojnë armët. Bardhyl Koni u mërzhit dhe u bë gati të thërriste kamerierin e t'i kërkonte t'i çonte një teke konjak. Asgjë nuk ka ndryshuar, tha, çdo gjë është si ka qenë, çdo gjë do të jetë si ka qenë, vetëm unë dhe armët nuk do të jemi si kemi qenë. Armët çajnë para, kurse unë kthehem vazhdimisht pas, drejt një natë të errët, me rrugë të shkreta... Edhe atë natë frynte erë dhe unë dëgjova ulërimën e flakëve që përpinë redaksinë. Ulërima e flakëve, si ulërima e ujërve të uritur, vërtitet brenda meje dhe kaq mjafton që të më shfaqet frika. Edhe në trajtën e dy civilëve me revolver që rrinë të zymtë duke vështruar rrafshnaltën dhe duke dëgjuar erën, si të vrasin mendjen në është era që dëgjojnë si era e asaj nate. Njëri nga civilët u kthye nga Bardhyl Koni dhe si e vështrroi gjatë, e pyeti:

- Përse më duket sikur jemi takuar bashkë?

- Nuk e di, - tha Bardhyl Koni. - Edhe mund të jemi takuar.

- Me siguri që jemi takuar, sepse i mbaj mend të gjithë ata që kam takuar, - tha civili.

- Edhe unë i mbaj mend, - tha i qetë Bardhyl Koni. - Për fat të keq, u mbaj mend vetëm sytë.

- Ç'do të thuash me këtë: u mbaj mend vetëm sytë?

- Sepse mund të mbulojmë fytyrën, por jo sytë, sepse duam të shohim.

- Po ti përse nuk flet? - iu drejtua me inat kamerierit civili që vetëm kishte dëgjuar.

- Ju fola, - gënjeu kamerieri, - por ju nuk m'u përgjigjët.

- Na foli dhe ne nuk iu përgjigjëm!

- Nuk e kam dëgjuar, - tha civili dhe menjëherë iu drejtua Bardhyl Konit: - Ç'do të thuash me atë, ne mund të mbulojmë fytyrën, por jo sytë, sepse duam të shohim?

- Asgjë më shumë se kaq, - tha Bardhyl Koni.

- Nuk dukesh nga ata që flasin kot! - tha i nxehur civili me revolver.

- Mos e zgjat më! - tha civili tjetër me revolver.

- E dëgjove çfarë tha? Ai i mban mend njerëzit nga sytë, sepse vetëm sytë nuk mbulojnë si mbulohet fytyra. Për ç'fytyrë e ke fjalën? - Civili me revolver nuk po e përmbante më veten.

- Të thashë, mos e zgjat më! - tha tjetri që duhej të kishte gradë më të madhe dhe për këtë duhej të sillej ndryshe nga vartësi i tij.

Bardhyl Koni e ndjeu se ajo ditë kishte dështuar. Atij do t'i pëlqente të qëndronte në bar, të pinte i qetë teken e konjakut dhe të dëgjonte shiun që nuk do të vononte të binte. Tani edhe rënia

e shiut iu bë e padurueshme. Civili me revolver i tha diçka që nuk e dëgjoi mirë, sepse e kishte mendjen tek era që po sillte shiun. Bardhyl Koni kishte shkuar në atë hotel të vetmuar malor edhe për shiun, që kishte një zhurmë tjetër kur përplasej pas qelqeve të mëdha të barit nga zhurma kur binte mbi pyllin e moçëm prej ahu që rrethonte rrafshnaltën nga të tria anët, me përjashtim të anës perëndimore që shihte kryeqytetin dhe përtej kryeqytetit kodrat që rrethonin fushën dhe përtej kodrave që rrethonin fushën, detin.

Në krye të rrafshnaltës u shfaq një makinë tjetër. Edhe ajo ndaloi para barit, edhe dera e makinës u hap sipas ritualit të vjetër e të përsëritur, vetëm se këtë herë Bardhyl Koni nuk pa në fillim këmbët, pastaj trupin e njeriut që do të zbriste nga makina, sepse e pengoi molla që nuk dihej si kishte mbirë në atë lartësi. Njeriu që zbriti nga makina hyri në bar dhe shkoi drejt dy civilëve me revolver, që u çuan në këmbë. Ai u ul dhe porositi t'i çonin kafe. Dy civilët këmbëngulën që të merrte edhe ndonjë pije.

- Jo, - tha prerë tjetri, - vetëm kafe!
Aparati i kafes teshtiu dhe pastaj në bar ra heshtja.

- Më mbush edhe një gotë tjetër me konjak! - i tha Bardhyl Koni kamerierit kur i kaloi pranë pasi shërbeu në tryezën e civilëve me revolver.

- Çfarë? - tha kamerieri megjithëse kishte dëgjuar mirë çfarë i kërkoi Bardhyl Koni.

- Më sill një gotë tjetër me konjak! - përsëriti Bardhyl Koni.

- Jo! - tha kamerieri.
- Si jo? - tha Bardhyl Koni.
- Vetë më ke thënë se alkoolin ta kanë ndaluar mjekët.

- Kur ta kam thënë?
- Që ditën e parë, kur doja të pinim bashkë uiski.

- Mjekët më kanë ndaluar uiskin, jo konjakun. - Bardhyl Koni u përpoq të buzëqeshte. - Nuk mund ta filloja qëndrimin tim në këtë hotel që ditën e parë duke pirë alkool...

- Vetë më ke thënë se mjekët ta kanë ndaluar alkoolin, - përsëriti kamerieri.

- Të lutem, - tha Bardhyl Koni.
- Mirë, - tha kamerieri dhe u largua drejt banakut.

Bardhyl Koni dëgjoi që e thirrën nga tryeza ku ishin ulur ata të tre. Ata e ftuan të shkonte tek tryeza e tyre dhe atij i erdhi inat me veten që ishte çuar nga karrigia, si të kishte pritur që në fillim ta ftonin.

- E di përse të thirrëm? - tha civili me revolver që pak më parë ishte përpjekur të qetësonte civilin tjetër me revolver.

- Jo, - tha Bardhyl Koni që e ndjeu se nuk kishin ndër mend ta ftonin të ulej me ta.

- Doja të pyesja, - tha njeriu që sapo kishte ardhur, - se ç'kuptim kanë fjalët: njeriu mund të fshehë fytyrën, por jo sytë.

Bardhyl Koni u habit që ata kishin folur vetëm për të dhe për asgjë tjetër. Ai nuk pati asnjë dëshirë që të përgjigjej. Në sytë e të treve pa natën e largët.

- Përse nuk flet? - tha me inat civili me revolver që jo vetëm nxehej shpejt, por donte të tregohet sa më i zellshëm.

- Nuk është i detyruar të flasë, - tha njeriu që sapo kishte ardhur, por toni i tij, në dukje i qetë, ishte më kërcënues.

Bardhyl Koni e dinte se ata nuk kishin ardhur për të. Kishte kohë që nuk vinte njeri për të. Ai ishte harruar.

- Ku ta lë konjakun? - tha kamerieri, duke thyer heshtjen që ra mes të katërve.

- Të vjen keq ta kthej? - tha Bardhyl Koni dhe eci drejt derës që hapej para rrafshnaltës, pa pritur përgjigjen e kamerierit.

Fati i pikturuar me karbon

Poezi nga

MARASH
MIRASHI

TROKU I KUQRREMTË

Kur e pashë një ditë detin, ndieva spirancën të ngulej thellë në harresën prej rëre, në fundin e ujit mes koraleve, ku një kalë deti i hingëllin fatit që e ka humbur fillin.

Pashë renë e bardhë tek mbante vesh trokun e kalit të detit, mes koraleve duke kullotur bojën e kuqrremtë të perëndimit.

UDHËTARËT PREJ KARBONI

Në stacionin e braktisur pikturoj udhëtarë prej karboni, që presin trenin që s' ka për të ardhur kurrë.

Në klubin antik, konjaku i vjetër shndërrohet në avullin e lokomotivës që tërheq pas vetes vagonin imagjinar në të cilin pikturoj dialogje udhëtarësh që nuk u nevojitet të dinë ku po shkojnë.

ANTIKITETI I SHIUT

Shiu im endet mes avullit në qiell, ku fosili i vetëtimave ëndërron një ngjyrë të kuqe me nuancë të zbehtë si e verdha në kutinë e lapsave mbi skrinin e letrës e bardhë pluskon si re.

Mijëra viza të thyera si Pikaso pikturojnë mbi fletë një gjeometri vetëtimash të fikura përgjithnjë, në antikitetin prej karboni ku flenë shirat e vjetër, të fatit prej avulli.

NATA ELIPSOIDALE

Pas pak mbërrin nata që i jep portretit tënd një nuancë ciganeje nën dritën e qirinjeve që nuk e dinë kur fiken. Mbajnë mend vetëm flakën e parë, të verdhë, në trajtë elipsi si një petal luledielli në një fragment marramendës të Van Gog.

Nata shkon duke shkruar qirinjtë ku portreti yt mbetet në spangon e djegur si thëngjill, mbi qiriun që është shtrirë dhe fle mbi një pjatë që dihat e merr frymë si qelq.

LARI

Në rrugën e kishës pashë dikur larin me gjethet e gjelbra e ndieva vajin e qirinjeve pas meshës ku besimtarët ikën për t'i dhënë ujë luleve ndër ballkonet qëndisur me prill.

Prej atëherë qyqja ime e vetmisë ende kujton se gjethet e larit janë zogjtë e saj me tingujt e kambanores në sqep.

LOJË UJI MBI ÇATI

Bulëza sferike e ujit rrokulliset ngadalë, kujton se është globi ujqor i botës në duart e fëmijës që pikturon oqeanin ku lundrojnë anijet, ballë farit me tullat e kuqe që nxjerr një tym të bardhë mbi çati.

Bulëza hepohet në strehë e bie fluturim mbi fije të barit duke u shkërmoqur në dete të vegjël plot gjire ku marinarët ankorojnë anijet.

Rrezja e diellit mbështetet tjegullave pranë oxhakut ku tymi i bardhë kujton se është mjegulla që davaritet mbi far.

PEISAZH GOTIK MBI GARDH

Mbi gardh gonxhet e reja të trëndafilut po mbyllen për të kaluar natën pranë një kërmilli që mbart mbi shpinë shtëpinë me arkitekturë gotike, pranë një pylli të vogël mullagash. Xixëllonjat lëshojnë dritë duke i dhënë një madhështi urbane gardhit që po mbështillet me natë.

HIJET E QYTETIT KUBIK

Në qytetin kubik dielli lind me hije palosur më katërsh, në anë të trotuarit ku turma e njerëzve pikturohet në rrumbullakun e kuq të semaforit që ka harruar të bëhet jeshil.

Në mesditë hijet kalojnë në trotuarin tjetër të rrudhosura si këmishat e futura me zor në valixhen e udhëtarit që e ka humbur lokacionin e qytetit të vjetër me macet e allçisë, para portave ku hijet depërtojnë plasave duke pikturuar rriga që thyhen avllive.

FATI IM GJEOMETRIK

Fati im pikturon kuba me të cilët ngre murin imagjinar të kështjellës që është duke pritur një sulm fantazmash, sipër karrocave me rathë të pikturuar në ajër tërhequr prej kuajsh me hingëllima të ngrira si gjeometri.

MJEGULLAT E KAMBANORES

Kur e pashë dikur kambanoren, ishin dy mjegulla që e mbështillnin, imagjinata dhe fjolla e bardhë e një reje.

Tingulli i kambanës jehoi e unë pashë mjegullën që bënte kryq.

Kur u afrova vura re shaminë e nënës tek valvitej në ajrin që pikturoi kambanoren.

S' e paskam ditur që shamia e nënës pati qenë një re e bardhë në sytë e mi pikturuar me ujë.

THËNGJILL

Zjarret që pata ndezur dikur janë shuar. Thëngjinjtë e mbetur pikturojnë natën me këngë ulkonjash, në lugjet ku dhimbja shuan etjen me ujin e borës së vjetshme.

Nata ngrin si pol. Një vullkan rrezon shpateve llavën prej avulli të frymës time.

Pas pak mbërrijnë eskimezët që nxjerin qenin brenda meje për të tërhequr slitën në një rrugë bore pikturuar me thëngjinj.

KOMPAS

Fati endet në formën e rrethit si kompas në duart e fëmijës që lë një njollë të lagësht djerse mbi letër.

Rrathë pa fund. Një lëmsh si art abstrakt në ajrin pikturuar me karbon nga dora e fëmijës që nis një rreth tjetër nga e para.

FILLI

Kur u ktheva gjeta fillin e humbur të bërë lëmsh, nën putrat e macës që mjaullin fatin tim pikturuar me thonj.

NATA IME ARKTIKE

Nata ime arktike pikuruar me karbon kujton se gishtërinjtë e mi janë arinjte që ëndërrojnë një lumë të ftohtë që i bie përmes fletës së bardhë ku secila prej germave është një salmon në të kundërt të rrjedhës.

Boja e derdhur e hënës ngrin akull të kuq në antikitetin e përjetshëm të thëngjinjeve që e kanë harruar ngjyrën e zjarrit në sobën me xhamin katror ku lëpiket një perde e zbehtë si flakë.

Një natë kur më doli gjumi nga një ankth i mundimshëm, m'u bë sikur nga dera e dhomës dëgjoheshin disa trokitje të fuqishme. Zemra më rrahu me ritëm të shpejtuar. Sapo bëra të ngrihem nga vendi për ta hapur derën, kur ajo zuri të hapet ngadalë. Brenda u gjend babai, i cili ishte plakur shumë. U ndal e pastaj zuri të vështronte i hutuar në të gjitha anët. Dukej sikur kërkonte diçka. Ndoshta e kërkonte nënën, të cilën nuk ishte në gjendje ta gjente. Ndoshta e kërkonte Dean, për të cilën ishte kthyer nga atdheu... Derisa e vështroja i hutuar, një mendje më tha: babai është i vdekur, kjo është hija e tij! Babain e kanë vvarë në atdhe ushtarët e huaj, të cilët mbajnë të okupuar vendin tonë tash e njëqind vjet. Trupi i tij ka mbetur mbi borë pasi nuk ka kush ta varrosë. Shokët e tij e kanë harruar trupin e tij... Derisa më vështronte më dukej sikur më thoshte: sa shumë u pendova që u ktheva në atdhe për të vdekur!... Sa shumë shokë të mi u larguan nga atdheu e më nuk u brengosen për fatin e tij! Sapo u rehatuan në vend të huaj e harruan origjinën e tyre! Sapo krijuan një jetë të lumtur, atdheun e hodhën në shkretëtirën e harresës. Disa që krijuan pasuri në mënyra të ndryshme, u betuan se kurrë më nuk do të kthehen në atdhe!... Pasi i la fjalët të sorollatën nëpër hapësirën e dhomës, ngadalë e hapi derën dhe doli jashtë. Sa shumë dëshiroja të shkoja pas tij, po këmbët nuk arrija t'i veja në lëvizje... Nuk e di pas sa kohësh duke u zvarritur si një kërmill i fushave, dola në dhomën tjetër. Aty e pashë nënën të shqetësuar. Diçka më thoshte sikur edhe ajo e kishte parë hijen e babait. Prita që më thoshte se e kishte parë, po ajo tërë kohën më vështronte e shpërqendruar... Kur mbeta vetëm me të, më zë të shqetësuar, më tha: biri im, mos je i sëmure! Dukesh shumë i zbehur! Unë i zgurdullova sytë i habitur. Nëna vazhdoi të fliste me zërin që gjithnjë e më tepër i dridhej nga emocionet që nuk ishte në gjendje t'i përmbante... A e di çfarë ke bërë gjatë natës së shkuar?! Unë i rrudha supet i bindur se ajo po tallej me mua. Nëna vazhdoi me atë zë të brengosur: tri herë je ngritur nga gjumi somnambul e pastaj ke tentuar ta hapësh derën e të dalësh jashtë. Kur të pashë flokët e kokës m'u ngritën përjetë nga trishtimi... Ku je duke shkuar, të pyeta me zë të brengosur... Ti me një zë të qetë më the: babai po më thërret në oborr!... Unë të thashë: babai është në atdhe! A e kupton që është mesi i natës... Mezi të kam kthyer në shtrat e tërë natën kam bërë roje afër teje. Kisha frikë se do të dilje në rrugë e ndonjë veturë do të të mbyste... Më thuaj çfarë po të torturon në shpirt?! Prej se erdhëm në këtë vend të largët tërë kohën qëndron i kredhur në mendime... Me zë të qetë i thashë: nënë, as vetë nuk e di çfarë po ndodh me mua!... Edhe kur jam i zgjuar, edhe kur fle fytyra e vdekur e babait më qëndron para syve! Mendo hem ta dëboj, po nuk kam forcë!... Kam frikë se ai ka vdekur... Disa herë e dëgjoj edhe zërin e tij të çjerrë si më lutet për diçka. Ndoshta më lutet ta gjej trupin e tij të vdekur për ta varrosur... Kam filluar të dyshoj se trupi i tij ka mbetur mbi dhe, ngase shokët e tij nuk kanë mundësi ta varrosin!... Ndoshta shokët e tij nuk kanë dashur ta varrosin... Kam filluar të frikësohem se shokët e tij e kanë tradhtuar babain e pastaj e kanë vvarë!... As vetë nuk e di çfarë gjërat të tmerrshme i kam thënë nënës, e cila zuri të dridhej sikur njëqind palë ethe t'i kishin hyrë në trup... Lotët zunë t'i shkojnë rrëke nëpër fytyrën e fishkur. Ndoshta nuk i ndjente fare lotët si i rridhnin nga sytë e

BISER MEHMETI

Hija e babait

tregim

ndryshkur. Nuk e kuptova nëse qante për mua apo për babain. Diçka më thoshte se edhe nëna e shihte hijen e babait si sorollatë nëpër shtëpi, po e fshihte këtë gjë nga ne. Ndoshta edhe ajo e dëgjonte zërin e babait, madje edhe fliste me të... Një mendje e marrë më tha: nuk u desh ta shqetësoja edhe më shumë nënën, e cila gjatë gjithë ditës qëndron në këmbë duke bërë punë të mundimshme...

Gjatë një nate të ftohtë vjeshte ra një shi i rrëmbyeshëm, i përcjellë me bubullima të fuqishme e me vetëtima të tmerrshme, të cilat natën e bënë ditë. Nga ajo stuhi e tmerrshme gjatë gjithë natës nuk arrita të shtij gjumë në sy. Kisha bindje sikur ajo stuhi e fuqishme e kishte rrënuar urën përmes të cilës gjumi vinte te unë. Tërë kohën nga mendja nuk më largohej babai. Kisha frikë se ai gjendej jashtë, andaj gjithë ai shi binte mbi trupin e tij. Ajo natë m'u duk e gjatë tepër sa dyshova sikur mëngjesi nuk do të zbardhte kurrë... Kur zbardhi mëngjesi sytë më digjnin nga mungesa e gjumit. Edhe koka po më dhembte tepër sikur brenda saj të sorolla- teshin katër kalorës. Shiu vazhdonte edhe më tutje të binte me intensitet të njëjtë. Duke mos ditur si ta mbysja kohën që shtrihej para meje si një gjarpër i ngordhur, u afrova te dritarja dhe me sy të vagëlluar zura ta vështroj hapësirën e zyrtë. Shikimin i përgjumur m'u gozhdua mbi një bli të vjetër që gjendej në një skaj të oborrit. Nuk mund ta largoja shikimin e rënduar nga bliri i madh me degë të zhveshur. Tri ditë pasi u vendosëm në këtë banesë babai e pati mbjellë atë bli, të cilin dyshoj se e pati marrë nga vendlindja si një kujtim i pavdekshëm. Kur e pati mbjellë pata bindje sikur bliri i vogël shumë shpejt do

të thahej. Disa ditë prisja të nxirrte ndonjë gjethe, po ai nuk po nxirrte. Nuk e di pse ndieja dhembje të madhe për atë bli që ngadalë po thahej. Disa herë qëndroja afër tij dhe e vështroja me një dhembje të çuditshme. Sa shumë dëshiroja të rritej... Një ditë kur desha ta nxjerr nga vendi hetova se ai kishte filluar t'i nxirrte disa sythe të njomë. Sa shumë u gëzova që do të rritej. Edhe gjatë kohës sa e shihja me një mallëngjim të çuditshëm si rritej nuk arrija ta dëboja dyshimin se ai shumë shpejt do të thahej. Sa më shumë që kisha dëshirë të rritej, aq më shumë dyshoja se nuk do të rritej. Një ditë një fëmijë u afrua te bliri e pastaj zuri të sillej rreth tij. E rrëmbeva për fyti e pastaj e largova nga aty. Fëmija zuri të qante më shumë nga frika sesa nga dhimbja... Një bli i vjetër, i cili kishte filluar të thahej, gjendej edhe në oborrin e shtëpisë sonë. Disa herë e kisha pyetur nënën kush e kishte mbjellë, po ajo nuk e dinte... Kur isha i vogël shpesh qëndroja nën hijen e atij bliri të vjetër. Sa shumë dëshiroja të hipja nëpër degët e tija, po nuk kisha mundësi... Sa më shumë që rritej bliri dyshoja se dikush do ta prente gjatë natës. Shpesh kur zgjohesha në mëngjes më dukej sikur ai nuk ekzistonte... Derisa e vështroja shiun si binte mbi degët e blirit, i thashë vetes: eh, sa i lumtur do të isha sikur të gjendesha te bliri që ndodhet në oborrin e shtëpisë së lindjes!... Ndoshta edhe në atdhe është duke rënë shi i rrëmbyeshëm... Këtu shiu të shkakton mërzi dhe pikëllim në shpirt. Ai ngadalë m'i lag të gjitha ëndrrat, dëshirat, shpresat... Shiu i vendlindjes ishte i dashur. Ai ma ngrohte shpirtin sa herë që binte...

Kur mërzi zuri të shkallëzohet në apati të rëndë, desha të largohem nga dritarja.

Ndihesha i dërmuar sikur gjatë gjithë kohës të kisha qëndruar në stuhi, e cila më rrihte fytyrës me grushte. Dëshiroja të shtrihesha në shtrat e të flija derisa shiu të ndalej. Mirëpo, në atë çast ndodhi diçka që më shastisi. Me sytë e mbushur shi e erë e pashë babai si qëndronte i hutuar afër blirit me degë të zhveshura. Derisa e vështroja i shtangur më kaploi dyshimi sikur babai qante me zë të dhembshëm, i cili përzihej me zhurmën që krijonte shiu... O Zot, klitha me sa zë që kisha, babai është thyer nga atdheu! Ai është i plagosur!... Në trup i ka shtatë plagë të rënda që i rrjedhin gjak!... Fluturimthi pa frymë dola në oborr, i cili më dukej sikur ishte i mbushur me varre të hapura.

Aty u ndala, ngase këmbët m'u këputën në gjunjë. Në atë çast pata bindje sikur njeriu që qëndronte para meje nuk ishte babai im i vërtetë, po hija e tij, e cila dridhej nga ethe e acarit. Hija e babait edhe më tutje vazhdonte të qëndronte në mes të oborrit si një statujë prej dheu. Ndoshta priste diçka. Ndoshta nuk ishte në gjendje ta gjente derën që të hynte brenda. U mundova të shkoj te ai, po këmbët nuk mund t'i nxirrja nga vendi. Me zë të lartë klitha: baba, mos rri në shi se do të ftohesh, eja hyr brenda!... Ai nuk lëvizi fare sikur të mos e kishte dëgjuar zërin tim. Një mendje më tha: hijes së babait i pëlqen të laget në shi!... Vazhdova ta vështroj hijen e babait përmes velit të shiut që binte pa ndërprerë. Prisja që ai ta hetonte prezencën time e pastaj të vinte drejt meje. Një zë i panjohur, i cili përzihej me shiun më tha: si nuk e kupton që babai yt është i vdekur!... Ai erdhi nga atdheu që t'u lutet ta hapni një varr për trupin e tij... Të vdekurit nuk i hetojnë të gjallët kur u afrohet, madje as kur u flasin me zë të lartë!... Të vdekurit nuk e hetojnë as kur bie shi, as kur nxeh dielli!...

Derisa qëndroja i shtangur e ndjeva të ftohtin si zuri të më mbështillte si një qefin i leckosur. Edhe pse dridhesha nga ethe e fuqishme, vazhdova të qëndroj në shi duke e vështruar hijen e babait, e cila nuk ishte në gjendje ta hetonte prezencën time. Ndoshta aty do të qëndroja derisa të ngrihesha nga të ftohtit, sikur nëna të mos vinte e të më rrëmbente për krahu... Biri im, eja brenda se do të ngrihesh nga të ftoh tit, më tha me zë lutës... Derisa ecja drejt hyrjes pa dëshirën time, m'u bë sikur hija e babait zuri të më lutej me zë të përvaishëm të mos e leja të lagej në shi. Desha të shkoj drejt tij, po nëna më tërhoqi zvarrë brenda... Kur hyra në dhomë ndihesha i shkallmuar sikur të kisha hapur një varr për trupin e babait. Përmes dritares edhe më tutje e shihja babain si qëndronte i shtangur në oborr. Gjatë asaj kohe ai dridhej nga të ftohtit. Ishte veshur me rroba të holla e të leckosura. Nëna më vështronte e shqetësuar me një shikim të mbushur me habi e dyshim... Çfarë po shikon në oborr, më pyeti me zë të plogësht... Disa fjalë të gjymta zunë të më dalin nga goja pa dëshirën time... Nënë, a nuk po e sheh babain si laget në shi! A nuk po ia sheh plagët në trup si i rrjedhin gjak! Ai është i plagosur!... Nëna me zërin që i dridhej nga ethe je duke vuajtur nga halucinacionet?! Në oborr nuk gjendet asnjë njeri!... Babai është në atdhe!... Më kot unë i thosha: babai gjendet në oborr, kurse në këmbë e ka një plagë të rëndë, e cila e pengon të ecën!... Nëna e rrëmbeu kokën me duar e pastaj lëshoi disa psherëtime të thella. E kup tova se zuri të brengoset edhe më shumë për gjendjen time shpirtërore. Ndoshta filloi të dyshonte se së shpejti do të çmendesha...

Dashuria romantike është energjia më e madhe në sistemin e psikës perëndimore. Në kulturën tonë ka zëvendësuar fenë, si fusha ku burri dhe gruaja kërkojnë kuptimin, transhendenten, plotësinë dhe ngazëllimin.

Si një fenomen masiv, dashuria romantike është veçanti e perëndimit. Jemi aq të mësuar të jetojmë me besimet dhe hamendjet e të menduarit të dashurisë romantike si e vetmja formë e “dashurisë” mbi të cilën mund të ngrihen martesat apo marrëdhëniet dashurore, mendojmë se është e vetmja “dashuri e vërtetë”. Por shumë më shumë se kaq, mund të mësojmë rreth saj nga lindja. Në kulturat lindore, si në ato të Indisë apo Japonisë, gjejmë çifte të martuara që e duan njëri-tjetrin me një ngrohtësi të madhe, shpesh edhe me qëndrueshmëri e përkushtim aq sa të na bëjë ne turp. Por dashuria e tyre nuk është “dashuri romantike” ashtu sikurse ne e njohim. Ata nuk imponojnë ideale të njëjta në marrëdhënie e po ashtu, ndryshe prej nesh, nuk imponojnë as kërkesa e as pritshmëri aq të pamundura te njëri-tjetri.

Dashuria romantike nuk është veç një formë e “dashurisë”, është një paketë e plotë psikologjike, një kombinim i besimeve, idealeve, sjelljeve dhe pritshmërive. Këto ide shpesh kontradiktore bashkekzistojnë në mendjet tona të pavetëdijshme dhe na dominojnë reagimet dhe sjelljet pa u vënë re prej nesh. Ne kemi hamendje automatike rreth asaj çka një marrëdhënie me dikë tjetër është, çfarë duhet të ndjehet dhe se çfarë duhet të “marrim prej saj”.

Dashuria romantike s’do të thotë vetëm të duash dikë; ajo do të thotë të jesh “në dashuri”. Ky është një fenomen psikologjik tepër specifik. Kur jemi “në dashuri”, besojmë se kemi gjetur kuptimin përfundimtar të jetës, dalë në dritë nga një tjetër qenie njerëzore. Ndihejmë se më në fund jemi plotësuar, se kemi gjetur pjesën e munguar nga vetja. Jeta menjëherë duket se ka një plotësi, thjeshtësinë e zakonshme të ekzistencës. Për ne, këto janë shenja të sigurta të “dashurisë së vërtetë”. Paketa psikologjike përfshin nevojën e pavetëdijshme që partneri/partnerja përherë të na mbushin me këtë ndjenjë ngazëllimi dhe intensiteti.

Me vetësigurinë tipike perëndimore se kemi të drejtë, hamendësojmë se kuptimi ynë për “dashurinë”, dashurinë romantike, duhet të jetë më i miri. Hamendësojmë se çdo formë tjetër dashurie mes çifteve, po të krahasohej me këtë, do të ishte e ftohtë dhe e parëndësishme. Por nëse ne perëndimorët jemi të sinqertë me veten, duhet të pranojmë se qasja jonë për dashurinë romantike nuk po funksionon dhe aq mirë.

Pavarësisht ngazëllimit kur jemi “në dashuri”, shpenzojmë shumë kohë me një sens të thellë vetmie, tëhuajësi dhe frustrimi për paaftësinë tonë që të krijojmë marrëdhënie të sinqerta ku të jemi të përkushtuar. Zakonisht fajësojmë të tjerët për dështimin tonë; nuk na ndodh të mendojmë se ndoshta jemi ne ata që duhet të ndryshojmë sjelljet tona të pavetëdijshme – pritshmëritë dhe kërkesat që u imponojmë marrëdhënieve dhe njerëzve të tjerë.

Kjo është plaga më e madhe e psikës perëndimore, problemi primar psikologjik i kësaj kulture. Carl Jung-u thotë se po gjete plagën fizike në një individ a popull, aty gjen edhe shtegun drejt vetëdijes. Pra, në shërimin e plagëve tona fizike është dhe mënyra për të arritur në njohjen e vetes. Dashuria romantike, nëse vërtetë marrim përsipër detyrën për ta kuptuar, kthehet në një shteg për te vetëdija. Nëse perëndimorët do ta çlironin veten nga

Botim i ri nga Minerva

NE: Të kuptojmë psikologjinë e dashurisë romantike

nga

ROBERT JOHNSON

Përktheu Andreas Dushi

skllavëria automatike e hamendësimeve dhe pritshmërive të tyre të pavetëdijshme, jo veç do të gjenin një vetëdije të re në marrëdhëniet e tyre, por gjithashtu një vetëdije të re për gjithë veten e tyre.

Dashuria romantike ka ekzistuar përgjatë historisë në shumë kultura. E gjejmë atë në letërsinë antike greke, në Perandorinë Romake, në Persinë antike dhe në Japoninë feudale. Por shoqëria jonë moderne perëndimore është e vetmja kulturë në histori që e ka përjetuar dashurinë romantike si një fenomen masiv. Jemi e vetmja shoqëri që e bën romancën bazë të martesave dhe marrëdhënieve dashurore e po ashtu, edhe ideal kulturor të “dashurisë së vërtetë”.

Ideali i dashurisë romantike “shpërtheu” në shoqërinë perëndimore gjatë mesjetës. Së pari u shfaq në letërsinë tonë nëpërmjet mitit të Tristanit dhe

Izotës, mandej në poezitë e dashurisë dhe këngët e troubadurëve¹. Quhej “dashuri oborrtare”. Si model kishte kalorësit guximtarë që u faleshin një zonje të lartë si frymëzim, simbol i gjithë bukurisë dhe përkryerjes, ideal i cili e nxiste të ishte fisnik, shpirtëror, fin dhe zemërgjerë. Në kohët tona, dashurinë oborrtare e kemi bërë lëmsh me marrëdhëniet seksuale dhe martesat, por vazhdojmë ta ruajmë besimin mesjetar se dashuria e vërtetë duhet të jetë adhurimi i mahnitshëm i një burri a një gruaje që, për ne, mbart imazhin e së përkryerës.

Carl Jung-u na ka treguar se kur një fenomen i madh psikologjik shfaqet papritur në jetën e një individi, ai paraqet një potencial të jashtëzakonshëm, të

¹ Troubadurët ishin poetë lirikë francezë ndërmjet shek. XI dhe XIII, ku si temë kryesore të punës së tyre kishin dashurinë, kryesisht atë oborrtare, pra të sërës së lartë.

pavetëdijshëm që ngrihet në nivelet e së vetëdijshmes. E njëjta vlen edhe për një kulturë. Në një pikë të caktuar të historisë së një populli, një mundësi e re shpërthen nga pavetëdija kolektive; një ide e re, një besim i ri, një vlerë e re, apo një mënyrë e re e të vështuarit të universit. Ajo paraqet goxha potencial po të mund të përfshihej në vetëdijen tonë, por në fillim është dërrmuese për të gjithë, madje edhe shkatërruese.

Dashuria romantike është një nga këto fenomene psikologjike vërtetë dërrmuese që është shfaqur në historinë e perëndimit. E ka dërrmuar psikën tonë kolektive dhe përherë e ka ndryshuar vështrimin tonë për botën. Si shoqëri, akoma nuk kemi mësuar ta dorovisim fuqinë e stërmadhe të dashurisë romantike. Më shpesh e kthejmë në tragjedi dhe tëhuajësim sesa në marrëdhënie njerëzore të qëndrueshme. Por, besoj, nëse burrat dhe gratë do t’i kuptonin dinamikën psikologjike pas dashurisë romantike dhe do të mësonin të përballeshin me to, do të gjenin një mundësi të re për marrëdhënien me veten dhe me të tjerët.

Mjeti ynë për eksplorimin e dashurisë romantike është miti i Tristanit dhe Izotës. Është një nga rrënjat madhështore epike më nxitëse, të bukura dhe tragjike. Ka qenë historia e parë në letërsinë perëndimore që u mor me dashurinë romantike. Ishte burimi ku gufoi e gjithë letërsia jonë romantike, nga *Romeo dhe Zhulieta* deri te historitë e dashurisë në filma që shfaqen kinemave lokale. Duke aplikuar parimin e psikologjisë jungiane, mund të interpretojmë simbolet e mitit dhe të mësojmë çfarë ai ka për të na mësuar rreth origjinës, natyrës dhe kuptimit të dashurisë romantike.

Miti i Tristanit dhe Izotës, sikurse ai te Parisalfi², është një “mit burror”. Ai portretizon jetën e rioshit Tristan, i cili rritet e kthehet në një hero fisnik dhe vetëmohues para se të përballet me eksperiencën dërrmuese të jetës së tij në pasionin për mbretëreshën Izotë. Është një thurimë simbolike që shpërfaq zhvillimin e gjallë të vetëdijes së një individi mashkull teksa lufton për të fituar mashkulloritetin e tij, për t’u vetëdijësuar për anën e tij femërore dhe për t’ia dalë me dashurinë dhe marrëdhënien. Na shfaq një burrë të ndarë mes forcave konfliktuale dhe besnikërisë, që zemërohet përbrenda fizikut të vet mashkullor kur është i konsumuar nga gëzimi, pasioni dhe vuajtja e romancës.

Prapë se prapë, ka shumëçka në këtë mit me vlerë të madhe dhe interes për gruan. Tristani zbulon gjithashtu ato dinamika universale të dashurisë romantike që janë të përbashkëta si për burrin, si për gruan. (Të lutem shiko *Një shënim për gratë*.) Të vështuarit e këtij miti, të përjetuarit e tij si një rimarrje e pasur e rrugëtimit të psikës perëndimore, do ta ndihmonte një grua jo vetëm të kuptonte më mirë një burrë në jetën e saj, por edhe të shihte më qartësisht forcat brenda vetes.

Si për burrat, ashtu edhe për gratë, të vështuarit sinqerisht të dashurisë romantike është një rrugëtim heroik. Na bën jo veç të shikojmë bukurinë dhe potencialin e dashurisë romantike, por edhe kundërshtitë dhe iluzionet që mbajmë brenda vetes në nivel pavetëdijesh. Rrugëtimet heroike përherë na shpien në udhë të errëta dhe përballje të vështira, por nëse ia dalim, gjejmë mundësi të reja të vetëdijes.

² Dramë muzikore e kompozuar nga Wagner-i ku ndërthuren rrëfime romantike të kalorësve mesjetarë gjermanë dhe frëng.

NE

TË KUPTOJMË PSIKOLOGJINË E DASHURISË ROMANTIKE

ROBERT A. JOHNSON

Diku, atje tej ekziston një ishull, banorët e të cilat nuk kanë emër njësoj si vetë ishulli. Me shumë gjasë, dikur gjithsecili prej tyre ka patur një emër por që kur filluan zhdukjet në ishull, sendet, emërtimet nisën të humbasin si të mos kishin ekzistuar kurrë. Romani "Policia e kujtesës" i shkrimtares japoneze Yoko Ogawa është një distopi që në fokus ka zhdukjen e gjëseneve dhe fshirjen e tyre nga kujtesa. Ishulli sundohet nga Policia e kujtesës, e cila ka në dorë gjithçka. Herë pas here, banorët zgjohen dhe shohin se diçka është zhdukur nga jeta e tyre. Sapo ndodh zhdukja, banorët janë të detyruar që sendin e zhdukur, të cilin e kanë ende në shtëpi ta hedhin, ta djegin a shkatërrojnë në pikat e grumbullimit.

Por në ishull ekzistojnë edhe disa njerëz, të cilat kanë kujtesë tejet të fortë dhe nuk mundën të fshijnë nga mendja sendin e zhdukur, siç ka dhe nga ata që mundohen të fshihin sende e objekte të cilat zhduken nga qarkullimi. Ky është subjekti i romanit në vija të përgjithshme. Por le të futemi më në brendësi për të zbërthyer e analizuar këtë distopi sa tërheqëse aq dhe të frikshme.

Në një nga intervistat e dhëna shkrimtarja është shprehur se ka patur shumë ndikim nga "Ditari i Anne Frank":

"Kur Yoko Ogawa zbuloi "Ditarin e Anne Frank-ut" ishte një adoleshente e vetmuar në Japoni, dhe u pushtua aq shumë prej tij sa filloi të mbante një ditar të vetin, duke i shkruar Anne-s sikur ta kishte mike të afërt. Dekada më vonë, Ogawa shndërroi përfytyrimin e saj të botës së Anne-s te "Policia e Kujtesës".¹

Është tejet interesant "eksperimenti" që autorja ka kryer gjatë krijimit të romanit.

"Për të sjellë në mendje llojin e robërisë fizike që përjetoi Anne, Ogawa zvarritej, me fletore në dorë, në një sirtar ose nën një tavolinë të mbështjellë me jorgan".

Yoko Ogawa ka krijuar një roman distopik mbresëlënës ku nuk mungojnë ngjashmëritë me "Ditarin e Anne Frank". Situata, episode e elemente të përafërta me ditarin e Annes i gjejmë përgjatë gjithë romanit:

- strehimi

Familja e Annes u strehua nga disa miq për t'i shpëtuar përndjekjes së nazistëve. Edhe personazhi kryesor te "Policia e kujtesës", e cila në mungesë të emrit quhet romancierja, strehon redaktorin e saj, R-në, brenda shtëpisë për ta shpëtuar nga Policia e kujtesës.

- regjimi në strehim

Njëllonj si te "Ditari i Anne Frank" edhe te "Policia e kujtesës" personat e ngjuar kanë një tjetër regjim, i cili kushtëzohet nga rrethanat. Ana dhe anëtarët e tjerë që jetonin në një çati ndiqnin me përpikmëri një sërë rregullash si: orari i zgjimit dhe fjetjes, e folura me pëshpërimita, orari i ngrënies, detyrat ditore të secilit, shmangia e zhurmave, dita e larjes, etj.

Edhe redaktori i Ogawa-s ndiqte me precizion një regjim të caktuar.

"Dhjetë ditë kishin kaluar qëkurse R-ja kish nisur strehimin, por dukej qartë që do të na nevojitej kohë të mësoheshim me këtë regjim të çuditshëm jetese".

- angazhimi me punë

Nevoja për t'u marrë me diçka brenda mureve ku ata jetojnë të izoluar është thelbësore. Sigurisht që nuk mund të flitet për nevoja të barabarta pasi Anne, Margo dhe Peter ishin adoleshentë dhe u duhej të "riktheheshin" tek mësimet e lëna përgjysëm, ndërsa redaktori R kishte nevoja të ndryshme nga ajo e të nxënës.

"Kemi filluar të mësojmë përsëri: çdo ditë mirrem me pesë folje të parregullta dhe, në përgjithësi, punoj shumë për frengjishten. Kam zgjidhur një detyrë matematike veçanërisht të vështirë e kam mësuar tri faqe frengjisht".²

Edhe redaktori i kërkon romancieres që ti gjejë ndonjë punë a diçka që të angazhohet pasi "Do të më pëlqente të kontribuoja si të mundem, dhe, mbi të gjitha, do të më ndihmojë të kaloj kohën. Çdolloj pune, edhe

MBI ROMANIN "POLICIA E KUJTESËS" TË YOKO OGAWA-S

Nga Xheni Shehaj

sikur çikërrimë, është mirë", shprehet ai.

- higjiena

Duke jetuar në kushte izolimi higjiena është tepër e vështirë për t'u mbajtur.

"Pasi nuk kemi banjë, lahemi në një govat". Kështu shkruan Anne Frank në ditarin e saj. Edhe redaktori R nuk vuante më pak kur i duhej të lahej:

"Si fillim, ai shtronte qesen plastikeqë dyshemeja të mos lagej. Pastaj zhvishej dhe ulej këmbë kryq. Me lëvizje të shpejta, para se uji të ftohej, ai lagte peshqirin, e shtrydhte dhe lante me kujdes qafën, shpinën, shpatullat e veta, krahët".³

Kuptohet se larja në kushte të tilla kishte lidhje me kujdesin që duhej të tregonin të izoluarit. Prania e zhurmave mund t'i zbulonte në çdo moment.

- zhurmat

Të izoluarit e kishin të ndaluar të bënin çfarëdolloj zhurme. Zhurma nënkuptonte zbulim dhe zbulimi sillte policinë në derë. Ndaj ishte shumë e rëndësishme që personat e fshehur të qëndronin në heshtje, pa bërë asnjë zhurmë. Anne rrëfen se kur i kapte kolla pinin hape në mënyrë që mos të kolliteshin, ose mbulonin kokën me jorgan që kollitja të dilte sa më e mbytur. Edhe

redaktori mendohej të mos bënte asnjë zhurmë, të mos shkarkonte ujin, të mos lëvizte nëpër dhomë.

-festat në strehim

Ditët e shënuara (festat fetare, krishtlindjet, datëlindjet) të strehuarit i festonin si të mundnin. Ogawa përdor të njëjtën situatë si tek "Ditari i Anne Frank", atë të festimit të datëlindjes. Romancierja ia del të organizojë një festë të vogël për datëlindjen e plakut, bashkëpunëtorit të saj, i cili e ka ndihmuar të strehojë redaktorin.

"Datëlindjen e plakut ne vendosëm ta festonim në dhomën e fshehtë".

Autorja përmes një episodi të huazuar nga "Ditari i Anne Frank" krijon një situatë terrori.

"Për fat të keq, radioja ishte vënë në stacionin e Londrës dhe karriget ishin lënë rreth e rreth radios në një pozicion të tillë që secili mund të shihte se në atë dhomë pak përpara kishin qenë njerëz".

Kështu e përshkruan Anne një nga episodet e frikshme që kaloi në strehim e që mund të ishin zbuluar.

Të njëjtën situatë e përdor shkrimtarja japoneze por duke vënë në vend të karrigeve, pjatat. Pas festimit të datëlindjes së plakut

në shtëpinë e romancieres ia beh Policia e Kujtesës dhe redaktori e mirëbërësit e tij ndodhen një hap larg zbulimit.

"Lavamani është plot me enë. Ai kish parë malin me tenxhere të palara, tiganë, tasa dhe lugë e pirunë që kisha përdorur për gatimet e festës - qartas, rrëmujë më e madhe nga ajo që do të bënte një grua, e cila jetonte vetëm".

Ngjashmëritë mes "Ditari i Anne Frank" dhe "Policia e kujtesës" nuk mbarojnë me kaq. Yoko Ogawa e zgjeron spektrin e situatave të ngjashme me Ditarin e Anne-s dhe fut në roman episode të tilla si:

- *humbja e oreksit tek njerëzit që rrinë në izolim*

Ndodhte jo rrallë herë që njerëzit e izoluar të kishin mungesë oreksi për shkak të ankthit, mungesës së ushtrimeve, ajrit të pastër, etj. Anne e humbi oreksin pas sulmit ajror dhe ushtimave të sirenavë. Redaktori nisi të mos kishte më oreks për shkak të mungesës së lëvizjes. Në dhomën e vogël për trupin e tij të gjatë ishte e vështirë të lëvizte lirshëm.

- *prania e një kafshe shtëpiake*

Macja Mushi tek Anne Frank; qeni Don tek Policia e kujtesës.

- *prerja e flokëve*

Anne qeth të atin ndërsa redaktori qethet nga plaku.

- *nevoja për kontakt fizik*

Anne, adoleshente, e izoluar dhe e privuar nga një jetesë normale, e ka tejet të nevojshme kontaktin fizik me Peterin. Edhe redaktori R, në kushtet e një izolimi total krijon një raport intim me romancieren edhe pse ai është i martuar dhe sapo është bërë baba.

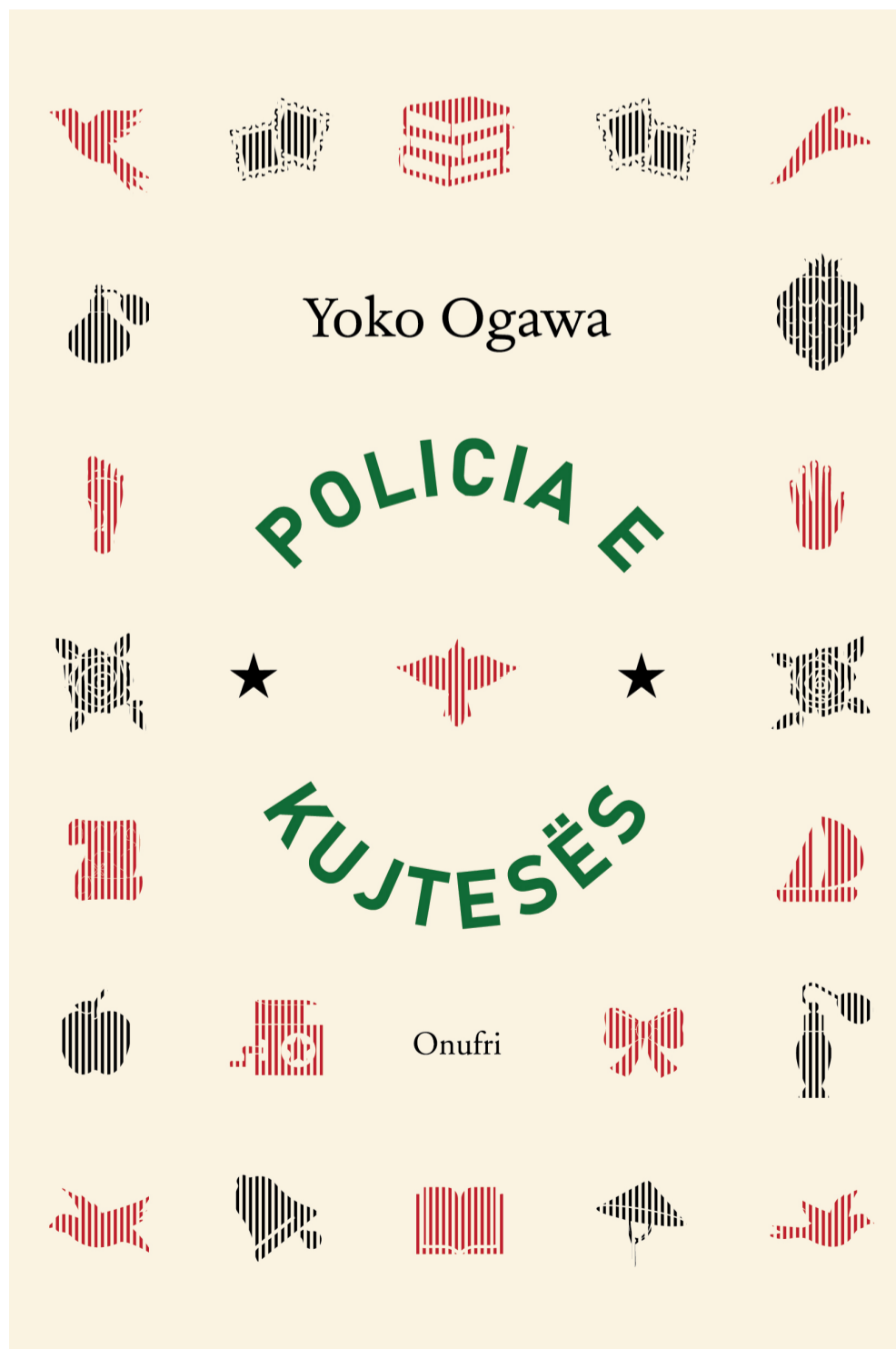
Siç dhe vihet re ndikimi i Yoko Ogawa-s nga "Ditari i Anne Frank" është i dukshëm dhe i përhapur gjerësisht në roman. Por kjo nuk e ka penguar shkrimtaren që të ndërtojë një stil të saj. Një gjetje e goditur është Policia e kujtesës, e cila personifikon diktaturën. Po aq i veçantë është dhe subjekti i trajtuar, zhdukja e sendeve që çon në humbjen e kujtimeve e kjo e fundit sjell harresën.

Policia e kujtesës është rendi diktatorial i ishullit. Përmes kontrolleve, frikës, burgosjeve ajo arrin të mbajë nën zotërim ishullin. Policët zbarkojnë me kamiona ditën e natën. Të armatosur, të heshtur, të përpiktë në punën e tyre ata bastisin shtëpi, zyra, rrugë. Marrin njerëz tek të cilët dyshojnë se kanë kujtesë të fortë, njerëz që kanë fshehur sende të zhdukura më parë vetëm për të mos i harruar. Ndodhte që Policia e kujtesës binte në gjurmë të të pabindurit/ve kur dikush spiunonte ose kur strehuesi padiste padashje veten dhe njeriun që strehonte.

"Metodat e përdorura nga Policia e kujtesës po bëheshin gjithnjë e më brutale. Nuk kishte më paralajmërime të mëhershme. Gjithçka ndodhte befás. Ata bastisnin shtëpi në kërkim të çdo hapësire ku ndokush mund të fshihej - depo, nën shtretër, prapa dollapëve. Ata tërhiqnin zvarrë jashtë çdokënd që gjenin, bashkë me këdo që i kishte fshehur, dhe i ngarkonin krejt në kamionët e mbuluar".

Por një nga metodat më të sofistikuar ishte analizimi i geneve.

"Ata mund ta marrin filxhanin dhe të izolojnë materialin tënd gjenetik prej pështymës sate. Pa e ditur fare ne, ata do të kenë testuar çdokënd në ishull dhe të gjithë informacionin do ta kenë të regjistruar në bazën e tyre të të dhënave".

Për të mundësuar identifikimin e njerëzve me kujtesë të fortë, Policia e kujtesës kish nisur të bënte kërkime dhe të punësonte njerëz të fushës mjekësore për të arritur rezultate. Këtë e rrëfen mjeku Inui, të cilit i ka ardhur fletëthirra nga Policia e kujtesës për të filluar punë në Qendrën e kërkimeve të tyre.

Si çdo diktaturë, edhe Policia e kujtesës përshkruhet në roman me elementet e saj tipike që e identifikojnë. Uniformat e policëve, figurat gjeometrike dhe simbolet e tjera që mbajnë mbi supe, armatimi, kamionët, makinat e përdorura, letrat e zarfet që dërgojnë tek njerëzit kanë një cilësi, ngjyrë e madhësi të caktuar.

Ndërtesa ku ndodhet Qendra e Policisë së kujtesës noton në luks (kolltukë elegantë lëkure, sixhade të qëndisura në mure, shandane kristali, perde të rënda) e po ashtu dhe anëtarët që bëjnë pjesë në radhët e kësaj policie.

“Gjuetia e kujtimeve u bë aktivitet i përditshëm në mes të stuhisë. Policia e kujtesës patrullonte qytetin, veshur me pallto dhe çizme. Palltot ishin të bëra me material që dukej i butë dhe i ngrohtë dhe jakët e mëngët qenë veshur me gëzof, i cili ishte lyer në ngjyrë të gjelbër të errët”.

Ogawa përshkruan një diktaturë tipike, po ky përshkrim edhe pse nuk ka shenja dhune, vrasje makabre, ndjehet më i frikshëm se diktaturat e tjera. Ndoshta arsyeja është se ngjarjet zhvillohen në një ishull, pa emër, të izoluar, thuajse të shkëputur nga bota. Ndoshta edhe për faktin se Policia e kujtesës operon ndryshe. Ajo zhdur sendet, bimët, shpendët për ta mbyllur me njeriun. Zhdurja e banorëve të ishullit në mënyrë të avasthtë është një zgjatim dhimbjeje e frike që të çon medoemos të mendosh fundin e pashmangshëm.

Policia e kujtesës fillon duke zhdur sende të përditshëm, disa prej të cilave në dukje janë të parëndësishme. Kur sendet zhdurshin, njerëzit në të shumtën e rasteve e kishin të pamundur ti sillnin në kujtesë.

“Me t’u zhdur, është e pamundur të sjellësh në mendje çfarë kemi humbur në ishull”.

Zhdurjet ndodhnin kryesisht në mëngjes si për ta bërë më të lehtë “pranimin” e sendit të zhdur. Ishte rregull që pasi Policia e kujtesës zhdurte sendin e radhës, njerëzit që posedonin sende të njëjta nëpër shtëpi mblidheshin dhe i digjnin, prishnin, shkatërronin në mënyrë që mos të mbetej asnjë kujtim për to. Një zhdurje e re ndihej në ajër nga banorët. Ata ishin mësuar me shenjën e një zhdurjeje.

“Porsa hapa sytë, mund të ndieja diçka të çuditshme, gati të vrazhdë, në përbërjen e ajrit. Shenja e një zhdurjeje”.

Pas disa zhdurjeve të njëpasnjëshme, befas ia behu një dëborë e madhe që dukej se nuk kish ndërmend të largohej shpejt. Dëborë në roman i shërben harresës, ajo me bardhësinë, dendësinë e saj duket se kërkon të ngrijë e mbulojë gjësendet e zhdurura.

Zhdurja e fotografive nënkupton ngrirjen e emocioneve, mbjelljen e harresës. Duke mos patur më fotografi të njerëzve të dashur, ishullorët do të harronin sakaq fytyrat, çastin dhe vendet ku kishin kaluar kohë.

Edhe zhdurja e kalendarëve ishte gjithaq e rëndë dhe synonte shkëputjen e njerëzve nga koha. Duke zhbërë kalendarët nuk do të kishte më ditë të shënuara, festa e datëlindje. Policia e kujtesës po i mëshonte fort anës emocionale të banorëve. Duke zhdur shpirtëroren ishte më e lehtë të hiqej qafe fizikja.

Dhe sigurisht që fundi i rrugëtimit të banorëve të ishullit do të ishte zhdurja e tyre. Fillimisht këmba e majtë, më pas dora e kështu me radhë. Të zhdurura në eter, qeniet ekzistonin tashmë vetëm përmes zërit të tyre. I fundit që u shua ishte zëri.

“Duart që kishin shkruar historinë, sytë e mi të mbushur me lot, faqet që i kishin mbartur - të gjitha u zhdurën me radhë dhe

në fund mbeti veç një zë. Banorët e ishullit kishin humbur gjithçka kishte një formë dhe zërat tanë të vetmuar silleshin andej-këndej pa ndonjë qëllim. Piklat e fundit të zërit tim ishin të brishta dhe të ngjirura. Mbyllur në dhomën e fshehtë, unë nisa të zhdursha”.

Shkrimtarja i ka paraqitur shumicën e personazheve të dorëzuar. Pas çdo humbjeje njerëzit mblidheshin dhe flisnin me njëri-tjetrin. Më së shumti dëgjoheshin fjali dorëzimi

“Do të mësohem. Në fillim mund të jetë pak e vështirë, por njëlloj ka qenë edhe për krejt zhdurjet e tjera”.

Edhe kur njerëzve filluan t’u zhdurshin gjymtyrët reagimi i tyre ishte i njëjtë. Pak habi në fillim pasi nuk e kishin imagjinuar se zhdurjet do të preknin trupat e tyre, por pastaj “dalëngadalë ne u mësuaam të jetonim pa këmbë”. Kështu vijoi edhe me pjesët e tjera të trupit, njerëzia u mësua.

Megjithëse shumica e personazheve është përshkruar si një turmë që mësohet me gjithçka, në roman spikasin disa personazhe, të cilët në mënyrën e tyre mundohen të rezistojnë. Redaktori R, mamaja e romancieres, romancierja, plaku, familja Inui janë personazhe që nuk hezitojnë të reagojnë kundër Policisë së kujtesës, secili sipas mënyrës së tij.

Redaktori R pranohet të fshihet që të mos bjerë në duart e Policisë pasi ka kujtesë të fortë; mamaja e romancieres kishte fshehur në skulpturat e saj sende të zhdurura; romancierja shkruante romanin e saj dhe fshihte objekte të zhdurura; plaku ndihmoi në strehimin e redaktorit dhe fshehjen e sendeve; familja Inui u arratis pasi u erdhi fletëthirra për të punuar në Qendrën e kërkimeve vetëm që mos t’i shërbente Policisë së kujtesës.

Romancieres, si rrëfimtare të historisë, shkrimtarja i ka dhënë edhe dhuntinë e parashikimit. Në romanin që ajo po shkruan, parathotë përmes simbolikave rrjedhën e ngjarjeve. Humbja e zërit (memecëria) të daktilografistes, në romanin e romancieres nënkupton mungesën e komunikimit, pafuqinë për të ngritur zërin kundër diktaturës, padrejtësive. Romancierja parashikon zhbërjen e njeriut, e këtë e bën nëpërmjet personazhit të saj të krijuar. Pra, kemi një rrëfim brenda rrëfimit, ku dy histori ndërthuren me fije të holla dhe çojnë në të njëjtin përfundim: zhdurjen e individit.

“Në ditët e fundit kam nisur të ndiej trupin të largohet gjithnjë e më shumë nga shpirti im. Dhe kjo ka ardhur ngase kam humbur zërin. Kur zëri që lidh trupin me shpirtin zhdurket, nuk ka mënyrë për të fjalëzuar ndjenjat apo vullnetin e dikujt. Unë jam zhbërë sakaq në pjesë”.

Dhe fundi i banorëve të ishullit nuk vonoi për të ardhur. Megjithë shpresën e dëshirën e tyre ata u zhdurën si të mos kishin ekzistuar kurrë.

“Pavarësisht se sa pritëm, pranvera nuk erdhi kurrë dhe ne mbetëm të varrosur nën borë tok me hirin e kalendarëve”.

Fundi i trishtë i pjesës më të madhe të personazheve nuk e pengon shkrimtaren ti japë një mundësi personazheve që përgjatë gjithë historisë kishin qëndruar të fshehur. Redaktori dhe sivëllezërit e tij pasi gjithçka përfundoi (pra, pasi shumica e banorëve u zhdurën) dhe Policia e kujtesës nuk paraqiste më rrezikshmëri, dolën nga vendstrehimet për të vijuar jetën.

“E di se do të arrish të shkrih botën e ngrirë pak nga pak, dhe jam e sigurt se edhe të tjerë, që kanë qenë fshehur, do të dalin e do të bashkohen me ty.

Për një kohë të gjatë ai ndenji të vështrore boshësinë në pëllëmbët e veta. Pastaj ngjiti shkallën, nga një shkallë për çdo herë, ngriti kapanaxhën dhe doli jashtë në botë”.

¹ Gazeta ExLibris, 28 qershor 2023.

² “Ditari i Ana Frankut”, Ndërmarrja Shtetërore e Botimeve “Naim Frashëri”, Tiranë, 1961.

³ “Policia e kujtesës”, Yoko Ogawa, Shtëpia botuese “Onufri”, Tiranë, 2023. (Përkthyer nga Eni Myrtollari)

Liege

Poezi nga

ORIOLA GJETAJ

***

Fatkeqsisht nuk po mundem me të harrue.

Më kujtohesh

S’e di a të kujtohem!

Më merr malli,

kur qenia jeme bjen në qetësi

edhe mundohem me kuptue

se pse nuk marr dot frymë.

Më ke ngecë në shpirt.

***

I dashtun, jetojmë në dimensione tjera,

jena larg shumë,

ti je një rreth i drejtë

unë pikë që zgjatohet deri në fund.

Ti perditë del në faqe t’rre

e m’thurret me luejt me ty

me ndjesi të fshehta ndërtoj kështjella

që nuk na çojnë askund.

Krijoj strukturë mendimesh,

strukturë ndjenjash

struktura të nevojshme

për këto dimensione.

E me vjen keq per ty,

e keq per veten

unë ndërtoj ditën tue ecë me ty

e prishi natën

andrra që me hanën krejt tretën.

***

Përballë nesh Roma digjet

Roma e mbyllur në zhurmë

në lëvizje, në njerëz

në madhësi.

Muzikë nga tana anët,

art në tana anët

të gjithë takohena ktu

të gjithë përshëndetena ktu.

Na ecim krah për krah,

padashtë preken shpatullat tona

thellë në biseda

tue ec, por jo në Romë.

***

Të ndiej aq afër

E të due edhe ma afër,

po nuk di se si.

Barriera të padukshme ndjesish e prekshesh

që i kaloj ndërmend-

momente pavend.

Ti m’i ke mbyll tana shtigjet,

e unë kam mbet veçse me andrrue në

heshtje

në një luftim të përditshëm

mes asaj çka ndiej e çka tregoj.

E kajherë mendoj se pa çensurë

do ishim bashkue

e do kishte qenë krejt ndryshe për ne

do kishte qenë e madhe, e paprekshme, e

paharrueme.

Po ti, edhe pse më njeh

nuk më sheh,

ende ndër shkurre të vjetra

i rrethuem në përmallim.

Unë në një cep,

mes dashnisë e të dashuruemit

të ndiej aq afër e aq larg,

pa dijtë se si

se sa,

pa ditë kurgja.

***

Liege

Jeta rrjedh me pompozitetin

e saj mbrenda mureve e dritareve

që me japin etiketen,

kuptimin e drejtimin.

Ndërkohë jeta jashtë

vazhdon me hap ma të

ngadaltë.

Pemet gjelbërojnë e lëvizin

nën erën pranverore

pa asnjë ankh.

Natyrallitet i pashoq

që më thërret nga dritarja.

Ndjej esencen teme që

shkon në fund të stomakut

dhe energji magmatike që më tërheq

poshtë drejt tokës,

nën ndërtesën e krijueme mbi

tokën e pleshme.

***

Çfarë randsie kanë fjalët e mija

kur fyelli ia merr kangës

që nis dielli maleve,

fushat blerojnë

nën rrjedhën e prrojve të largët,

e vallëzimi i zogjve ndjek

vallëzimin e padukshëm të erës.

I bjen retë si avull qi derdhen tanë hijeshi.

Mendimet e mija i merr era,

E nuk mbetë asgja

vec ky bashkëbisedim pa fjalë,

çdo fjalë e jemja

tinguj a lëvizje

asht e tepërt .

Ç’vend kam unë këtu?

Spektator i përkulun.

***

E thotë Ramsey

Ramsey thotë që nuk mundet me pasë

kaos absolut

në një strukturë mjetftueshëm të gjanë.

Kjo m’jep shpresë,

se në rrjeten e rrugës seme,

tue përdor ngjyra të fundme,

Do jetë një ditë e gjatë

ku të paktën unë e di të vërtetën

e çdo sekond

tue qenë i prekshëm

shenjohet thellë

e rrin i paturbullt.

E nuk ka ma unë

as ti, as Ai.

Ska distancë

mes hapësinës së gishtave të gjatë të dalun

e frymës.

E kur të zbehet drita

të kthehem pa kushte,

të kthehem në erresinë,

veçse me një kujtim

i të kenunit

e kenun.

***

Ma në fund vjen pranvera

Refuzoj atë që kam

Kërkoj atë që nuk kam

Në një luftë të përkohshme

Kërkoj të mesmen teme.

“Ngjyra e zymbylit të kaltër” është një roman që ribotohet tridhjetë vjet pas botimit të tij të parë, vlerësuar me një sërë çmimesh kombëtare e ndërkombëtare. Studiues të ndryshëm e renditin si ndër librat më të rëndësishëm të letërsisë qipriote. Në një atmosferë realizmi magjik, autori përshkruan afresket e një epoke ku regjistrohen shkaqet e një grushtshteti, që la gjurmë të pashlyeshme në ishull... aty ku kryepriiftërinjtë kryejnë me nderim kortezhin e eksodit të qenve të racës së pastër, me origjinë aristokratike, ndjekur nga funeralet njerëzore, ndërkohë që tradhtia e juntës dhe e pushtuesve, e orkestruar me mjeshtëri, bën kërdinë në fushën e betejës; aty ku të ashtuquajturit ushtarë korren si kalli gruri në shpatet e Pentadakylos dhe shtrihen po atje ende të pavarrosur.

Personazhi kryesor, Petros, sipas vargut poetik të të vëllait, fillimisht tymosi tym llaçi dhe më pas arratiset nga spitali, duke hipur në paterica e duke kërkuar më kot miqtë e humbur në rrugicat e vjetra dhe në labirintet e ëndrrave. Dashuria, megjithatë, gjithmonë si një enzimë jetëshpëtuese, qarkullon nën lëkurën e jetës. Nga porti i Kyrenias në “Ishullin e Echidnas”, me zambakët e gushtit në rërë, në dhomën papafingo në Rrugën e Pavarësisë, në parkun e nxehtë veror me burimet e epsit dhe me një arratisje të keqe... Dhe së fundi, përsëri në spital, për t’u shëruar nga disfata e tij më e dhunshme, përdhunimi... Kupidi nuk mund të luftojë më!

Autori e kthen me mjeshtëri realitetin në mit dhe mitin në realitet. Është një libër tronditës, nisur nga mënyra e tij e njohur dhe e pakrahasueshme e të shkruarit, ku alternon mjerimin me njerëzimin, vdekjen me jetën - përmes antinomive shfaqet harmonia e shpresës dhe e besimit të Njeriu.

Në këtë libër të Christos Hatzipapas-it përshkruhen të gjitha ato ngjarje që shënuan historinë e mëvonshme të Qipros.

Autori të magjeps me fuqinë e shkrimit, me intensitetin e rrëfimit, me mënyrën si ka ditur të na japë atmosferën para dhe gjatë ngjarjeve tragjike të vitit 1974.

Në qendër të rrëfimit është Petros, një i plagosur i shtruar në spitalin e përgjithshëm të Nikosias pas grushtit të shtetit dhe pushtimit prej turqve të vitit 1974. Me plagët e luftës ende të freskëta, ai prek shkaqet, qëndrimet dhe perceptimet që çuan në intolerancë, në grushtshteti dhe pushtim. Lëndimi i rëndë, efektet e mëdha të brendshme, emocionale dhe psikologjike nuk janë vetëm një nënprodukt i luftës. Ato shënojnë edhe realizimin e dhimbshëm të një ekzistence të shumëfishuar dhe të përhershme që ka humbur të gjitha pikat e fiksuar të referencës së saj. Teksa Petro rimëkëmbet dhe gradualisht rifiton shikimin dhe kontaktin me botën, ai kupton

Shënime mbi romanin “Ngjyra e zymbylit të kaltër” të shkrimtarit qipriot, Christos Hatzipapas, Botimet Toena, 2023.

NJË RRËFIM POLIFONIK MBI EFEKTET ANËSORE TË HISTORISË

Nga Ylljet Alica

se pasojat e luftës mbeten të pamëshirshme në shpirtin, trupin dhe ndërgjegjen e tij, aq sa përpiqet të gjejë sërish orientimin e tij në një botë të fragmentuar, plot trauma të shumta, humbje dhe pasiguri.

Rrëfimi përmes kujtesës dhe shoqërimit, në plan të dytë, na çon në fëmijërinë e Petros, por edhe në moshën madhore në Kyrenia, ku ai punon si një nëpunës i ri civil. Në qytetin e vogël “Kamotousa”, pak para luftës, pasi ka siguruar një pozicion të qëndrueshëm nëpunësi civil, ai jeton dashuritë e tij rinore, kalon një periudhë vigjilence dhe maturimi klasor e ideologjik dhe kryqëzon rrugët me klimën përçarëse të kohës.

Kyrenia në romanin e Hatzipapas-it është një vend i formimit të identitetit, por edhe i projekcionit dhe testimit të fatit të tij individual e shoqëror që ndërthuret me politikën dhe historinë e vendit. Barra e detajeve,

mbart rrëfimin për historinë e qytetit, për diversitetin e shoqërisë lokale, për njerëzit dhe topografinë e tij të madhe. Qyteti i vogël në veri të ishullit është një vend i bashkëjetesës së grekëve qipriotë dhe turqve qipriotë, i cili u testua fuqishëm në një klimë pasigurie, ankthi dhe frike që, si pasojë e kohës, filloi të qarkullonte në mënyrë të rrezikshme nëpër ishull.

Jeta e përditshme e heronjve të tij është telajo mbi të cilën është vendosur fiksioni i tij dhe skena socio-politike e periudhës pak para vitit 1974. Rrugëtimi i verbër i vendit kryqëzohet me shtigjet individuale, duke krijuar për ta një krizë të përhershme ekzistenciale: një krizë që derdhet në kolektiv, ndërsa në të njëjtën kohë rrjedh prej saj patologjinë. Ngjarjet e nxehta të historisë ndikojnë në jetën e tyre, me barrën e ekzistencës që ndahet midis dy poleve të kundërta: në një anë është fuqia e pathyeshme

e dashurisë dhe e jetës dhe nga ana tjetër lëvizja e pashmangshme e konfliktit, dhunës, luftës dhe vdekjes.

Spektri i dhunës dhe i intolerancës përmbys jetën e heronjve, të cilët mbeten kryesisht të lidhur me një pakujdesi fiktive. Në këto kushte, ata ngajnë me qenie dramatike të copëtuara nga peripecitë që kalon vendi, të pafuqishme, të hutuara dhe të shtangura për t’u parë, aq më pak të gatshëm për t’u pajtuar me përshpejtimin e dhunshëm të historisë. Personazhet e romanit nuk ishin heronj, por viktima të konfliktit dhe të luftës. Pavarësisht nga identiteti i tyre social apo ideologjik, ata kanë fituar një identitet viktimë, për shkak të kryqëzimit të tyre me historinë.

Ajo që i intereson në radhë të parë autorit nuk është të rindërtojë personazhet vetëm në lidhje me veçoritë specifike të kohës, por të monitorojë nga afër jetën e tyre të brendshme dhe dridhjet e ndërgjegjshme. Ky dimension i rëndësishëm antropologjik i letërsisë së Hatzipapas-it i jep përjetësi dhe thellësi veprës së tij, e cila i kapërcen kufijtë e kulturës dhe të epokës në të cilën ai lindi. Me fjalë të tjera, përtej interpretimit politik dhe ideologjik të një epoke të errët, përtej adoptimit të menjëhershëm të saj nga personazhet e fiksionit, historia në veprën e Hatzipapas-it paraqet një reflektim mbi vetë ekzistencën njerëzore, mbi aspektet e pazbuluara që dalin në sipërfaqe në kushte marginale, pse jo historike.

Në një klimë të tillë, njerëzit e zakonshëm e gjejnë veten të pafuqishëm për të ndaluar një kurs të dëmshëm, të diktuar jo vetëm nga klima polarizuese e kohës, por edhe nga paafësitë e dy komuniteteve të ishullit, për të krijuar një identitet të përbashkët më të fortë se çdo dallim apo predikim intolerant. Në këtë kuptim, libri i Hatzipapas-it prezanton një tjetër reflektim të dobishëm, kompleks dhe gjithmonë të pranishëm: në klimën intolerante dhe përçarëse para vitit 1974, protagonistët e polarizimit dhe dhunës vendosin tonin e historisë. Por shoqëria e kohës përbëhej edhe nga njerëz të thjeshtë e të pafuqishëm, të cilët, duke vuajtur pasojat morale dhe ekzistenciale të një periudhe intolerante, megjithatë nuk u verbuan nga pasionet dhe demonizimi kombëtar e përçarës, por pashmangshëm pësuan efektet anësore të historisë.

Banorët e vetmuar të Makondos duket se dolën të jenë të papërballueshëm nga kalorësi i krisur jashtëzakonisht i famshëm, sipas një studimi që tregon se Gabriel García Márquez-i e ka kaluar Servantesin për t'u bërë shkrimtari më i përkthyer i shekullit nga gjuha spanjolle deri më tani. Megjithatë, gjeniu që i dha botës Don Kishotin – bashkë me të romanin e parë modern dhe një model të idealizmit jopraktik – mund të ngushëllohet me faktin se ai mbetet shkrimtari më i përkthyer nga spanjishtja gjatë tetë dekadave të kaluara.

Ky përfundim u arrit pasi Instituti Servantes, i cili promovon gjuhën dhe kulturën spanjolle në mbarë botën, filloi të grumbullojë të dhëna për të krijuar Hartën e re të Përkthimit Botëror. Me qëllimin për të krijuar një panoramë të shkrimtarëve në gjuhën spanjolle që po përkthehen më gjerësisht në dhjetë gjuhë të ndryshme – arabisht, kinezisht, anglisht, frëngjisht, gjermanisht, italisht, japonisht, portugalisht, rusisht dhe suedisht – instituti përdori të dhënat onlajn të qendrave kompjuterike të Bibliotekës WorldCat, e cila përmban 554,858,648 regjistrime bibliografike në 483 gjuhë.

Duke përdorur këto të dhëna, ka krijuar një hartë të veprave të përkthyer nga spanjishtja nga viti 1950 deri në ditët e sotme. Data e fillimit u zgjodh për të marrë parasysh *el-boom-in*, kur shkrimtarët e Amerikës Latine si García Márquez, Mario Vargas Llosa, Carlos Fuentes dhe Julio Cortázar, morën famë ndërkombëtare në vitet 1960 dhe 1970.

Raquel Caley, drejtuesja e kulturës në Institutin Servantes, tha se harta do të zgjerohet në të ardhmen për të përfshirë sa më shumë gjuhë të jetë e mundur. "Ideja ishte që të sistemoheshin të gjitha të dhënat për ta bërë informacionin të gjatshëm për publikun," tha ajo. "Donim të ndihmonim studiuesit – dhe këdo të interesuar – për të analizuar dhe krijuar dhe përfytyrua sasi të mëdha informacioni në një mënyrë më të efektshme. Do të na lejojë të dimë se çfarë lexojnë njerëzit, çfarë kanë lexuar - dhe t'u bëjmë homazhe të gjithë përkthyesve që po punojnë për të shpërndarë libra të përkthyer nga spanjishtja që nga viti

Autori i "Njëqind vjet vetmi" kryeson listën e atyre që janë më të përkthyer në këtë shekull duke e tejkaluar në dhjetë gjuhë krijuesin e "Don Kishotit"

G.G. MÁRQUEZ E KALON SERVANTESIN SI SHKRIMTARI MË I PËRKTHYER NGA GJUHA SPANJOLLE

Nga Sam Jones, *The Guardian*

Përktheu Granit Zela

1950. Caley tha se përveç identifikimit të prirjeve, harta do të ndihmojë gjithashtu Institutin Servantes të zhvillojë politika për të siguruar që autorët që shkruajnë në spanjisht të jenë të arritshëm për lexuesit në të gjithë botën.

Një vështrim në dhjetë autorët më të përkthyer në dhjetë gjuhë nga viti 2000 deri në vitin 2021 tregon se García Márquez-i është në vendin e parë, i ndjekur nga Isabel Allende, Jorge Luis Borges, Mario Vargas Llosa, Cervantes, Carlos Ruiz Zafón, Arturo Pérez-Reverte, Luvedais, Roberto Bolaño dhe Javier Marías.

Sidoqoftë, rezultatet në të gjithë kornizës kohore të hartës duken mjaft të ndryshme. Servantesi ia zë García Márquez-it në vendin e parë, me fituesin

kolumbian të çmimit Nobel që lë pas Allende, Borges, Vargas Llosa, Federico García Lorca, Pablo Neruda, Fuentes, Pérez-Reverte dhe Ruiz Zafón-in.

Harta e viteve 2000-2021 zbulon gjithashtu dallime interesante midis gjuhëve. Regjisori dhe shkrimtari kiliano-francez Alejandro Jodorowsky është shkrimtari më i përkthyer nga gjuha spanjolle në frëngjisht, ndërsa dy shkrimtarët më të përkthyer në anglisht janë Allende dhe autorja spanjolle për fëmijë Isabel Sánchez Vegara.

Manuel Vázquez Montalbán, i cili krijoi detektivin Pepe Carvalho si kronikan të Spanjës që ndryshon, hyn në dhjetëshen e parë vetëm në Itali, ku Andrea Camilleri e quajti detektivin e tij, "Inspektor Montalbano", për nder të shkrimtarit spanjoll.

Caley tha se ndërsa Allende ishte shumë mirë në renditje, gratë në tërësi ishin të papërfaqësuar si duhet në hartë. Dhjetë autoret kryesore femra janë: Allende; Sánchez Vegara; Shën Tereza e Avilës; Laura Esquivel; Alma Flor Ada; Anna Llimós Plomer; Almudena Grandes; Paloma Navarrete; Motra Juana Inés de la Cruz dhe Zoé Valdés.

"Gratë mungojnë, kjo është arsyeja pse do të donim të kërkonim dhe të gjenim më shumë, megjithëse ka disa në renditje", tha Caley. Ajo tha se ishte gjithashtu interesante të shihje se si kishin ecur ndër vite emrat e mëdhenj të *el Boom-it*. "Po kështu mund të shihni se disa autorë të *el boom-it* me kalimin e viteve ecin më mirë se të tjerët në varësi të asaj se sa janë ende duke u përkthyer", tha ajo. "Julio Cortázar-i ishte shumë i përkthyer në një periudhë kohe dhe më pas ritmi i përkthimeve u ul. Mario Vargas Llosa fitoi çmimin Nobel, por edhe më parë gjithçka që shkruante po përkthehej. Nobeli vazhdon të jetë një reklamë e madhe globale."

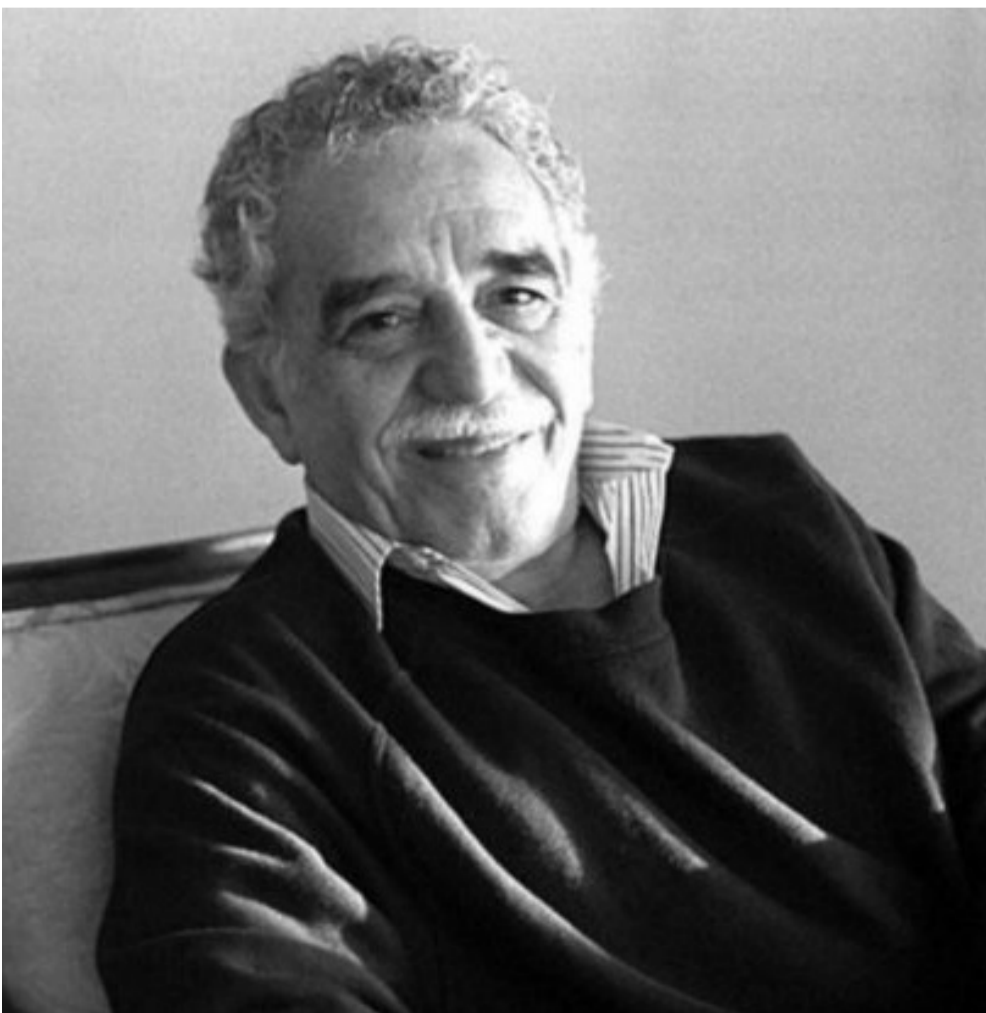
Për sa u përket prirjeve mund të thuhet se ka një rritje prej 20% në përkthimin e autorëve nga gjuha spanjolle në vitin 2003, që mund t'i mvishet interesit të krijuar atë vit nga vdekja e Vázquez Montalbán-it dhe

Pedro Almodóvar-it duke fituar një Oskar për skenarin e *Foli asaj* - të tjera faktorët janë në lojë. "Njëqind vjet vetmi" ishte një dukuri më vete, por kur Bill Klintoni tha se Gabriel García Márquez-i ishte një nga autorët e tij të parapëlqyer, kjo pati efekt", tha Caley. "Është deri diku sikur Klintoni tha se perëndimi më i mirë i diellit në botë ishte në Granada – dhe Granada u mbush me amerikanë."

Harta e Përkthimit Botëror, e cila është krijuar në bashkëpunim me Drejtorinë e qeverisë spanjolle për Zhvillimin e Librit dhe Leximit dhe Laboratorit Digjital të Shkencave Humane të Universitetit Kombëtar të Arsimit në Distancë, u zbulua në Cádiz në Kongresin e nëntë Kombëtar të Gjuhës Spanjolle. Megjithatë harta do të ndryshojë në të ardhmen, Caley është e sigurt se një autor dhe vepra e tij më e njohur do të mbeten gjithmonë pika të përhershme referimi.

"Kishoti është një klasik universal, por nëse shumë nga veprat e krijuesve tanë që shkruajnë në spanjisht në shekullin tonë bëhen gjithashtu vepra klasike universale, atëherë kjo është mëse e mirëpritur", tha ajo. "Por Kishoti është i pamposhtur dhe do të jetë gjithmonë – pavarësisht se sa Nobel ka."

Për shkak të aftësisë sonë njohëse për botën, dukuritë e realitetit dhe kategorizimet që iu bëjmë fakteve të botës, priremi që edhe kryeveprat e shkrimtarëve e të artistëve, sistemet filozofike të mendimtarëve, t'i asociojmë me një thënie të vetme që shndërrohet devizë ose lajtmotivin që ndizet fill me të përmendur emrin e autorit. Këtu mjaft të kujtojmë “*Cogito ergo sum*” të Dekartit, “*To be or not to be*” të Shekspirit “*Më jepni një dhimbje, t'ju jap një kryevepër*” të Dostojevskit, “*Ceci n'est pas une pipe*” të Magritte-it, etj. etj. Kur vjen fjala te shkrimtari Orhan Pamuk, thënia e tij më e famshme është: “*Një ditë lexova një libër dhe gjithë jeta ime ndryshoi*”. Këtë e pata përshtatur në një shkrim për *Librin e zi*, duke thënë *Një ditë lexova Pamukun dhe kuptova ç'është letërsia e mirë*. Me këtë bindje për shkrimtarin e letërsisë së mirë, të cilën e lexon dhe të përmbush çdo lloj pritshmërie për të epërmen, të vlerën, të bukurën letrare, e mora ta lexoj edhe *Netët e murtajes* së Pamukut.

Romani, i njëmbëdhjeti i nobelistit turk, i shkruar në 2020-n, është përkthyer në shqip nga Stefan Vuçani, i cili, duhet thënë, ka bërë një punë të denjë në përkthimin besnik të kësaj veprë voluminoze (639 faqe) dhe të dendur. Të këtyllat janë tipike për Pamukun, i cili shkruan me ngenë përshkruese të shkrimtarëve të shekullit të 19-të, me detajimet e përbirimit karakteristike të letërsisë së realizmit dhe me sentimentalizmat shenjuese të letërsisë romantike. Këtë larushi shfaqjesh letrare e hasim edhe në *Netët e murtajes*, ku Pamuku nuk lë pa ndërkallur edhe motivet tipike të intrigës së letërsisë së verdhë, me krime për t'u hetuar e zbuluar.

Në frontespici të romanit, Pamuku vendos dy citate, një të Tolstojit nga *Lufta dhe Paqja* dhe tjetra nga *Të fejuarit* e Alesandro Manzoni, ku thuhet: “*Asnjë shkrimtar i ditëve të sotme nuk e ka marrë mundimin të shkruajë një histori të vërtetë të mynxyrës së murtajes, duke shqyrtuar këto dokumente dhe duke i krahasuar me njëri-tjetrin*”. Ky citat të bën të mendosh që Pamuku po shkruan një roman për t'iu përgjigjur pikërisht kësaj mungese - shkrimit për mynxyrën e murtajes, por *Netët e Murtajes* është shumë më tepër se një roman për dramën njerëzore të mbijetesës në kushte të një epidemie, ai është një roman për shoshitje të modës për bashkëkohësinë - nacionalizmi, lindja e shteteve pas shkërmoqjes së Perandorisë Osmane, përplasjet dhe bashkëjetesa mes islamit dhe krishterimit, luftërat politike dhe diferencat kulturore. Tema që tjetërkund janë historike a pastërtisht politike, trajtohen këtu në syzhetin e një veprë fikzionale.

Gjithë trilli romanor i Pamukut ka të bëjë me *lojën metanarrative*, që realizohet përmes ndërhyrjeve, shpjegimeve e përsiatjeve të autorit për natyrën e tekstit. Pamuku e nis romanin *Netët e Murtajes* duke e cilësuar librin “*roman historik dhe një histori e shkruar në formën e romanit*” dhe duke i dhënë atij edhe një autore (fikionale), Mîna Mingerli. Përmes hyrjes së Mînes, Pamuku na grish në një lojë semiotike joshëse si për lexuesin e nivelit të parë (ata që nuk lexojnë thjesht duke ndjekur besnikërisht rrjetin e shenjave të tekstit për të mësuar si shpalosen ngjarjet, personazhet edhe fatet e tyre), ashtu edhe për lexuesit e nivelit të dytë (ata që lexojnë në mënyrë kritike, duke hetuar në çdo procedim mënyrën si është ndërtuar teksti si një i tërë, si realizohet trillimi, si ftohet të bëjë sikur beson lexuesi). Thënë thjesht, lexuesit e nivelit të dytë janë ata,

LOJA METANARRATIVE E ORHAN PAMUKUT NË “NETËT E MURTAJËS” (OSE NJË PRINCESHË OSMANE PËR SHQIPËRINË)

Nga Elsa Skënderi

‘të djallëzuarit’, që ndërsa lexojnë thonë: “aha, e di se çfarë po bën Pamuku këtu!”, “e ka bërë dhe herë të tjera këtë manovër semiotike”, “e di se ç'pritsmëri kërkon të tejkalojë me këtë ndërhyrje”. Dhe për këta lexues, denduria tekstuale e librit, cilësuar nga Pamuku (përmes fjalëve të autores e rrëfimitares së tij fikzionale, Mîna) si *një det shenjash*, është llokmë e shijshme për të ngulur dhëmbët kritikë-semiotikë.

Në të vërtetë, në Mesdheun e botës jashtëfikzionale, mes Kretës dhe Qipros, nuk ekziston ndonjë ishull me emrin Minger, por Pamuku na e ilustron madje ekzistencën e tij edhe me një hartë të rrugëve e të lagjeve të ishullit, të vendosur

në nisje të romanit. Ngjarjet zhvillohen në vitin 1901, në vilajetin e Mingerit, që sapo është prekur nga sëmundja e murtajes, dhe që kërcënon popullsinë greke dhe turke të ishullit. Në luftë me murtajen, gjatë përpjekjeve të mundimshme për vendosjen dhe respektimin e karantinës, lind vetëdija për identitetin kombëtar, autokton të Mingerit. Në një shtjellë të ethshme lufte me vdekjen dhe lufte për pushtet, brenda pak muajsh nga shfaqja e murtajes, Mingeri shpall pavarësinë nga Perandoria Osmane.

Sensi i pretenduar *historik* i romanit përforcohet nga përfshirja e disa personazheve historike të fillimshkullit

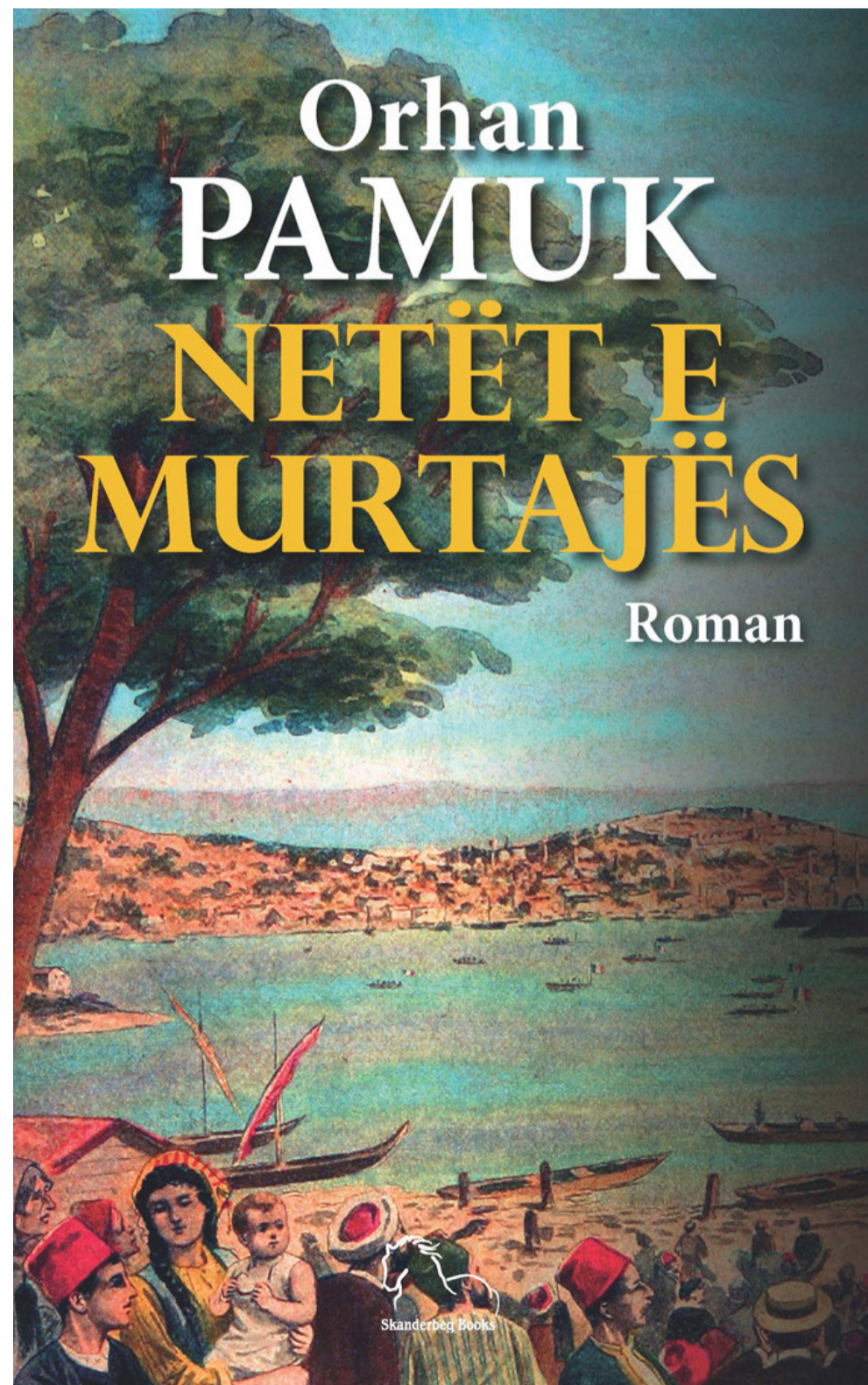

XX (sulltanësja Pakize —vajza e vëllait të shfronësuar të Abdylhamitit, Pasha Bonkovski— mjeku i famshëm epidemiolog, Sami Pasha—gubernatori me origjinë shqiptare i ishullit) si dhe nga referencat e pretenduara nga historianët e burimeve të kronikanëve të kohës.

Sulltanësja Pakize dhe i shoqi Nuriu, një mjek i njohur, nisen për në Kinë, të shoqëruar edhe nga Pasha Bonkovski, por anija e tyre ndalon në ishullin e Mingerit. Atyre iu ngarkohet detyra që të merren me vendosjen e karantinës dhe ndalimin e përhapjes së murtajes, që ka prekur kryesisht lagjet myslimane, ku thuhet se është më vështirë të respektohet karantina dhe masat parandaluese. Delegacioni i Sulltan Abdylhamitit, fillimisht akuzohet se e ka çuar murtajen në ishull, ndërsa sulltanësja Pakize dyshon që dërgimi i tyre në ishull ka të bëjë me synime të fshehta të xhaxhait të saj. Me të mbërritur në Minger, pasha Bonkovski gjen vdekjen në mënyrë të mistershme dhe doktor Nuriut i duhet që ta zbulojë këtë vrasje sa më shpejt, mundësisht me teknikat zbuluese të Sherlock Holmes-it. Krimi misterioz, tentativat për helmim, vdekjet e njëpasnjëshme e përforcojnë atmosferën e nderë e të ankthshme, tipike për një veprë të letërsisë policeske.

Në kapërcyell të letraritetit dhe historicitetit të pretenduar, personazhet letrare dhe shkrimtarët kanë emigruar nga vepra të tjera te *Netët e murtajes*, për t'i dhënë romanit nivele të tjera leximi. Një teknikë e tillë, e njohur hershëm në traditën letrare, në veprat e letërsisë bashkëkohore konsiderohet si shenjë e postmodernes - areal në të cilin Pamuku operon gjerësisht në veprat e tij. Rrëfimtaria na thotë që ndër veprat e parapëlqyera të Abdylhamitit janë ato të letërsisë policore, ku mbizotëron *Sherlock Holmsi*. Këto vepra edhe përkthehenin posaçërisht për Sulltanin, me shënimin “përkthyer për Abdylhamitin”, ndërsa përkthimi i tillë, në ndonjë rast bëhej objekt i censurës ndaj tekstit, për të fshehur ato çelësa leximi që do të çonin në zbulimin e krimeve të caktuara. (I tillë, në veprë, është rasti i përkthimit “Tre Mosketierët”, ku censurohet fakti që bari i miut për helmim, merret nga farmaci të ndryshme, për të mos mbërritur dot te dora e krimit).

Pa u ndalur te ritregimi skematik i fabulës së romanit, duhet thënë se në *Netët e murtajes* në miniaturë riprovohen motivet e njohura historike për sendërtimin e vetëdijes kombëtare, gjetjen dhe vendosjen e simboleve kombëtare, përfshirë edhe përvijimin i politikave gjuhësore (emërtesat e rrugëve, krijimi i fjalorëve dhe mbledhja e folklorit,

FITUESJA E ÇMIMIT MË TË LARTË TË JAPONISË PËR LETËRSI, PRANON SE KA PËRDORUR PROGRAMIN CHATGPT

Rie Kudan fitoi çmimin prestigjioz Akutagawa, dhe menjëherë deklaroi se kishte përdorur programin ChatGPT për të shkruar rreth 5 përqind të romanit fitues.

Nga Jordan Pearson

The Japan Times

Përktheu David Hudhri

Rie Kudan, fituesja 33 vjeçare e çmimit më të lartë të Japonisë për letërsinë, rrëfeu të mërkurën se kishte përdorur programin ChatGPT për të shkruar një pjesë të librit.

Kudan fitoi këtë javë çmimin prestigjioz Akutagawa për romanin e saj fantastikoshkencor me titull "Tokyo-to Dojo-to", i cili përqendrohet në një kullë të lartë burgu dhe përmban tematika që lidhen me Inteligjencën Artificiale. Juria e quajti romanin e Kudan-it "pothuajse të përsosur".

Çmimi Akutagawa është më i larti në Japoni për letërsinë dhe u jepet dy herë në vit shkrimtarëve që po dalin në skenë. Ndërsa Naoki, një çmim i ngjashëm, u jepet shkrimtarëve të njohur tashmë. Janë çmime prestigjioze me rëndësi të madhe, dhe fituesit e tyre marrin vëmendje mediatike të jashtëzakonshme.

Në fjalimin e saj, Kudan zbuloi se një pjesë e librit ishte shkruar nga programi ChatGPT. "Ky është një roman i cili është shkruar duke shfrytëzuar plotësisht Inteligjencën Artificiale ChatGPT, dhe rreth 5 përqind e të gjithë tekstit vjen drejtpërdrejt prej tij", ka thënë Kudan sipas gazetës japoneze The Japan Times. "Më pëlqen të punoj me këto programe në mënyrë që të shpreh kreativitetin tim".

The Japan Times raportoi të premten se reagimi në rrjete sociale ishte i shpejtë dhe i ashpër, me shumë komentues që shprehnin shqetësim për të ardhmen e letërsisë nëse Inteligjenca Artificiale lejohet në çmimet e larta. Përdorimi i Inteligjencës Artificiale gjenerative në fusha ku kërkohet kreativiteti, është ende diçka kontroverse, pjesërisht sepse sisteme të tilla marrin informacione nga një korpus i madh i veprave të autorëve të tjerë. Sistemet e Inteligjencës Artificiale njihen se ripërpunojnë pa dallim tekstet për të cilat janë trajnuar, duke përfshirë informacionet personale të njerëzve realë, të marra nga interneti.

Disa vëzhgues dalluan në librin e Kudan-it pjesë të cilat supozohet të jenë përgjigje të gjeneruara nga Inteligjenca Artificiale, dhe argumentuan se nëse ChatGPT është përgjegjës për këto pjesë të librit, do të justifikohet më lehtë. Botuesi i Kudan-it nuk iu përgjigj një kërkesë për koment nga gazeta The Japan Times.

plane shpëtimi për rijetëzimin e gjuhës së paprishur, shkrimi i historisë së lashtë të popullit të Mingerit - të një vendi tashmë të pavarur, me identitetin e vet kombëtar. Gjithë sipërmarrjet nacionaliste tipike të vendeve që dikur kishin qenë nën Perandorinë Osmane.

Intriga e romanit shkon e zgjidhet, kur ishulli nga sistemi republikan kalon te sistemi monarkik. Pasi pretendentët religjiozë e joreligjiozë të pushtetit, gjejnë vdekjen ose prej vrasjeve të kundërshtarëve ose prej murtajës, radha për t'u ngjitur në fron i vjen Sulltaneshës Pakize, të cilën e propozojnë të bëhet tashmë mbretëreshë e Mingerit, me shpresën që një lëvizje e tillë do ta mbronte ishullin e pavarësuar nga ndonjë sulm hakmarrës prej Perandorisë. Me ardhjen në pushtet të mbretëreshës Pakize dhe të bashkëshortit të saj, doktor Nuriut, si kryeministër, falë zbatimit me përpikëri të karantinës, murtaja fillon të bjerret dhe vendi shpëton prej kthetrave të sëmundjes. Por përmes veprimeve dredharake të një prej ministrave të qeverisë (besnik i Abdylhamitit) mbretëresha Pakize dhe i shoqi, përcillen nga ishulli, për në destinacionin e tyre fillestar, në Kinë. Pas kësaj ishulli i Mingerit rishpallet republikë dhe madje tani që Mina Minger, stërmbesa e Pakizes i rrëfen ngjarjet, në vitin 2017, Mingeri ka fituar edhe statusin e vendit kandidat për në Bashkimin Europian.

Ironia ndërtekstuale e Pamukut do të ishte skematike, po të mos qe gjenia e tij krijuese, që e bën të thurë në mënyrë mbushamendëse një strukturë të tillë masive subjekti, personazhesh, nivelesh shenjash e leximesh. Teksa shfaq personalitetin e vet krijues të njohur për parapëlqimin e temave të përplasjes dhe të ballafaqimit mes lindjes dhe perëndimit, islamit dhe krishterimit, politikave nacionaliste e perandorake, shpesh me nota ironizuese, ai nuk lë mënjanë as lojërat tekstuale; një më dy e tërheq vëmendjen e lexuesit duke e bërë rrëfimtaren t'i flasë atij në mënyrë eksplicite përmes frazash si: "Për t'i bërë kureshtarë lexuesit tanë, le të shtojmë se këto fjalët e fundit të Guvernatorit, përmbanin diçka profetike" ose "që të kuptohet më mirë historia jonë, le të kujtojmë një të vërtetë për Padishah Abdylhamitin, të cilin e dinin

të gjithë specialistët e historisë osmane të gjysmës së dytë të shekullit të 19-të. Padishahu i fundit i madh osman, kishte pasion për romanin policor".

Loja semiotike e Pamukut shkon deri te përmendja e drejtpërdrejtë e vetes në roman, si person të cilit rrëfimtaria i referohet: "Dashuria për muzetë është një pasion tjetër i imi që e kam ndarë me shkrimtarin Orhan Pamuk". Këtë lojë referimi ndaj ngjarjeve dhe emrave konkretë e hasim dhe në rastin kur në roman përmendet Shqipëria, për të cilën kërkohet një princ. Sipas rrëfimtares së Pamukut, një ndër emrat e diskutuar për t'u caktuar si princeshë e Shqipërisë, ishte sulltaneshja Pakize, e cila e bluan jo pak idenë, madje shkon dhe konsulton dhe një vëllim të Encyclopedia Britannica për Shqipërinë, "aty kishte mësuar se ky vend nuk ishte ishull, kishte një reliev malor, se sipas historianit dhe gjeografit antik grek, Strabonit, banorët në këto troje ishin shtatlartë, të shëndetshëm dhe të ndershëm, ndërsa në zërin e dytë ishte shkruar se ky end ishte pjesë e Perandorisë turke", por ka vetëm një shqetësim, që nuk e di gjuhën e shqiptarëve. E teksa ajo e sheshon këtë ide, thotë rrëfimtaria, Pakizja dhe i shoqi, lexojnë në gazetë se princ për shqiptarët tashmë ish zgjedhur Vilhelm Vidi, i cili "Pas gjashtë muajsh do të përmbysë nga një puç dhe rebelim mysliman".

Të gjitha këto lojëra që nuk e cenojnë të vërtetëdukshmen e romanit, as teksa Pamuku, shkrimtar i letërsisë elite, flirton me teknika e motive të letërsisë policore që është letërsi masive. Lojërat e këtilla, në fakt, janë shenja të qarta të veprës postmoderne, që e bën bashkë librin e pretenduar historik, burimet e personazhet historike me letërsinë, zhanret e saj, madje edhe me tekstin joletrar të kërkimit shkencor. "Tani jemi në një pikë ku është zhdukur dallimi midis historisë dhe letërsisë, midis legjendës dhe realitetit, midis ngjyrës dhe kuptimit të saj. Do t'i ndjekim ngjarjet me një vështrim më të vëmendshëm dhe pak më të thellë", shkruan diku në mes të romanit Pamuku, i cili edhe këtë herë përmes një veprë pastërtisht fikzionale ia ka dalë të shtjerë prapë në kurth ata që e gjykojnë për paragjykime, ata që e fajësojnë për urrejtje, ata që e hetojnë për shtrembëri historike, ata që e akuzojnë për djallëzi.

Por a ishte kjo vepër e Solzhenicinit një befasi për Kremlinin? Jo. Më 12 dhjetor 1968, shefi i KGB-së, Yuri Andropov, i raportoi Komitetit Qendror të PKBS se shkrimtari kishte përgatitur "Arkipelagun..." një vëllim prej 800-900 faqesh të daktilografuara. Ja çfarë raportoi: "Sipas informacionit të marrë nga rrethi i Solzhenicinit, dorëshkrimi përshkruan "historinë e kampeve sovjetike për të burgosurit politikë", nga viti 1917 deri në vitet gjashtëdhjetë. Vepra, që flitej se do të kishte "fuqi të madhe shpërthyes", u dorëzua në Moskë dhe u vendos në disa skuta të fshehta. Nuk është menduar ende në dalë në qarkullim me të ashtuquajturin "samizdat"..."

Në shënimin e Andropovit kishin mbetur siglat e të dy propaganduesve kryesorë të PKBS: Mihail Suslov dhe Pjotr Demiçev.

Duket se autoritetet dhe shkrimtari vazhdonin të kërkonin një kompromis. Por secila palë e tërhiqte litarin nga vetja.

Për të frenuar disi Solzhenicinin, në fund të vitit 1969, autoritetet organizuan një proces për ta përjashtuar atë nga Lidhja Shkrimtarëve. Por shkrimtari nuk u qetësua pas kësaj. Përkundrazi, ai mori mbështetjen e Perëndimit: nuk ishte rastësi që shpejt iu dha çmimi Nobel.

Me që ra fjala: Solzhenicini vërtet donte të merrte personalisht çmimin, por ai trembej se Kremlin mund të mos e linte të hynte në vend më vonë, kështu që shkrimtari kërkoi garanci për t'u kthyer në Moskë.

Megjithatë, autoritetet nuk i prematuan asgjë dhe ai nuk pranoi të shkante në Suedi për të marrë çmimin Nobel.

Për herë të parë, çështja e dëbimit të Solzhenicinit nga vendi u ngrit më 5 nëntor 1970 në Sekretariatit e Komitetit Qendror të PKBS. Strukturat përkatëse u ngarkuan për përgatitjen e dokumenteve të nevojshme. Por befasi për një nga iniciatorët e kësaj ideje, Pjotr Demiçev, Ministri i Punëve të Brendshme të BRSS Nikolai Shçelokov, i cili konsiderohej një mik personal i Brezhnev, doli në mbrojtje të shkrimtarit.

Shefi i policisë së vendit shprehu mendimin e tij se "problemet e Solzhenicinit nuk u krijuan nga administratorë të zgjuar në letërsi". Ministri propozoi, së pari, t'i jepej shkrimtarit një apartament në Moskë, në mënyrë që ai të mos fshihej në daçen e violonçelistit Mstislav Rostropoviç dhe, së dyti, të caktohej një nga drejtuesit e shquar që të bisedonte me artistin në mënyrë që ai ta "hiqte gjithë atë shije të hidhur që përndjekja ndaj tij nuk mund të mos ta linte."

Por Shçelokov u kundërshtua nga Demiçev dhe një numër sekretarësh të tjerë të Komitetit Qendror. Nëse atëherë do të kishte statusin e anëtarit të Byrosë Politike, do t'ia kishte arritur qëllimit. Dhe kështu ai e gjeti veten në pakicë.

Çështja e dëbimit të Solzhenicinit u ngrit përsëri në pranverën e vitit 1972. E nxiti Brezhnjev, ndihmësi i tij për çështjet ndërkombëtare, Andrei Aleksandrov-Agentov. Më 24 mars ai i propozoi shefit: "A nuk duhet të vendosim për heqjen e nënshtetësisë së BRSS dhe dëbimit të Solzhenicinit nga vendi, tani, kur është një atmosferë e qetë, kur nuk ka "situata emergjente" apo sensacione skandaloze rreth personalitetit të tij."

Por Aleksandrov-Agentov nuk ishte i vetmi që e yshti Brezhnev kundër Solzhenicinit. Sekretari i parë i Komitetit të Qytetit të Moskës, Viktor Grishin, u hodh në sulm kundër Solzhenicinit dhe propozoi dëbimin e shkrimtarit nga kryeqyteti. Mikhail Solomentsev, i cili mbikëqyrte industrinë e rëndë në Komitetin Qendror, shkoi edhe më tej: ai mbrojti dëbimin e artistit nga vendi, me të

50 vite më parë u arrestua dhe u dëbua nga BS shkrimtari disident ALEKSANDER SOLLZHENICIN

...POR NE DO TË KTHEHEMI

Ogryzko Vyacheslav,
«Литературная газета»

Arrestimi u bë 50 vite më parë, më 12 shkurt. Shkrimtari u dërgua në Lefortovo dhe të nesërmen u dëbua për në Gjermaninë Perëndimore. Të gjitha këto ngjarje u provokuan nga botimi në Paris, në fund të vitit 1973, i vëllimit të parë të romanit "Arkipelagu Gulag".

cilin u pajtuan menjëherë Andrei Kirilenko dhe Aleksei Kosigin. Nën presionin e kolegëve të tij, Brezhnev u detyrua të jepte detyrën për të zgjidhur çështjen e dëbimit të mundshëm të Solzhenicinit nga pikëpamja ligjore.

Meqë ra fjala: në një mbledhje tjetër të Byrosë Politike, më 14 prill 1972, vetë Brezhnev i përkeqësoi jashtëzakonisht çështjen e shkrimtarit. "Solzhenicini," tha ai, "po sillet gjithnjë e më paturpësisht, shkruan letra shpifëse kudo, flet në konferenca shtypi. Është shumë i zemëruar. Duhet të marrim masa vendimtare kundër tij". Andropovi menjëherë vazhdoi bisedën. Kryetari i KGB-së vërejti: "Me sa duket, atij (Solzhenicinit - V.O.) duhet t'i hiqet shtetësia sovjetike. Suedezët kanë për ta pranuar".

Megjithatë, autoritetet nuk ndërmoren asnjë veprim konkret në këtë drejtim. Pse? Së pari, në Byronë Politike nuk kishte unitet për çështjen e Solzhenicinit. Mikhail Suslov manovroi më shumë se të tjerët. Me sa duket, ai kishte pikëpamjet e veta për këtë shkrimtar.

Andropovi nuk ishte gjithmonë konsekuent.

Këtu është koha për të sqaruar pse nuk ishte i kënaqur aparati i partisë me Solzhenicinin. Sot dihet tashmë se politika ndaj shkrimtarit nuk u zhvillua nga ndonjë Mihail Solomentsev ose Ivan Kapitonov. Dhe as nga propagandisti Pjotr Demiçev. Ca udhëheqës kukulla thjesht përdorën Solomencevin, Grishinin, Kirilenkon dhe disa anëtarë të tjerë të udhëheqjes së lartë të partisë. Ata përhapnin me qëllim thashethemet: thonë se shkrimtari është një anti-sovjetik i pandreqshëm, gjoja ëndërron të shkatërrojë vendin tonë.

Udhëheqësit sovjetikë u nxitën nga liberalët të fshehur, të cilët u ulën në aparatit e partisë në dukje në pozita të vogla asistentësh dhe referentësh, por në realitet kishin ndikim të madh te shefat e tyre. Le të kujtojmë të paktën ndihmësin afatgjatë të Sekretarit të Komitetit Qendror, Boris Ponomarjov - Anatoli Çerniaev. Ky ishte ai që e urrente tepër Solzhenicinin. Për çfarë? Për angazhimin ndaj frymës kombëtare. Më 5 prill 1973, Çerniaev shkroi në ditarin e tij se sa të rrezikshëm ishin bërë bartësit e traditave kombëtare. Dhe ai kryesisht ia e rreshtoi

Sollzhenicinin në krye të tyre. Sipas tij, shkrimtari përbente një rrezik të madh për liberalët dhe kjo do të thoshte se artisti duhet të largohej me çdo mjet nga fusha e betejës ideologjike. A është kjo arsyeja pse ai, përmes Ponomarjovit, Aleksandrov-Agentovit dhe ndihmësve të tjerë të Sekretarit të Përgjithshëm, në veçanti, Cukanov dhe Samoteikin, u përpoq të bënte presion mbi Brezhnev? Dhe Çerniaev bashkë me kolegët e tij arritën diçka në këtë drejtim.

Në fund të verës së vitit 1973, vartësit e Andropovit bënë një gabim të madh: ata bastisën gjatë kontrollit një nga daktilografistët e shkrimtarit. Ajo u tremb, tregoi vendin ku mbante një nga kopjet e dorëshkrimit të Arkipelagut dhe më pas vari veten.

Pas vetëvrasjes së daktilografistës, Solzhenicinin e lëshuan nervat. Ai dërgoi një sinjal në Perëndim dhe autorizoi shtypjen e vëllimit të parë të Arkipelagut. Por në të njëjtën kohë ai u përpoq të merrte seriozisht situatën.

Më 5 shtator 1973, Solzhenicini i dërgoi një letër të gjatë Brezhnev, në të cilën ai u kërkonte autoriteteve, para së gjithash, të lejonin "lirinë artit, letërsinë, shtypjen së librave... kërkimet filozofike, morale, ekonomike dhe sociale, sepse e gjithë kjo do të japë të korra të mbara, do të japë fryte - në favor të Rusisë, por dhe ju gjithashtu do të përfaqësoni interesat ruse."

Megjithatë, jo të gjithë anëtarët e Byrosë Politike ishin të gatshëm të dëgjonin propozimet e Solzhenicinit. Byroja Politike rriti presionin ndaj Brezhnev, në mënyrë që Sekretari i Përgjithshëm të vendoste më në fund për qëndrimin e tij ndaj shkrimtarit.

Në atë situatë, Andropovi vazhdoi lojën e tij. Më 12 dhjetor 1973, ai i dërgoi një shënim Komitetit Qendror ku propozonte të rritej ndikimi mbi Solzhenicinin dhe për të imponuar linjën e tij mbi shkrimtarin.

Nga njëra anë, shefi i sigurimit kërkonte të zbatonte nenin 70 të Kodit Penal, që parashikonte burgim dhe internim, ndaj artistit. Nga ana tjetër, ai besonte se Kremlin, pasi ngrii akuzat kundër shkrimtarit, mund ta zëvendësonte arrestimin duke e dëbuar nga vendi, për të cilin mund të kërkonte viza hyrjeje për artistin nga autoritetet e Suedisë, Zvicrës, Danimarkës dhe Libanit. Me që ra fjala, Andropovi nuk përjashtoi refuzimin e shteteve të huaja për të pritur Solzhenicinin dhe u përpoq të llogariste

Sollzhenicini pret fëmijët dhe gruan e tij në Zyrh.

reagimin e mundshëm të shkrimtarit për këtë.

Përfundimi i Andropovit ishte ky: Sollzhenicini, pasi foli për një arrestim të mundshëm dhe hezitimin e Perëndimit për ta pranuar atë, mund "të zvogëlonte disi aktivitetin e tij armiqësor dhe të zvogëlonte lidhjet me qarqet anti-sovjetike jashtë vendit".

Pse nuk funksionoi plani i Andropov? Nga Parisi erdhën informacione për daljen atje të vëllimit të parë të "Arkipelagut...".

Më 2 janar 1974, Andropovi u detyrua t'i paraqiste një shënim të ri Komitetit Qendror me një propozim për të "filluar, nëpërmjet organeve speciale, një sondazh të menjëhershëm se çfarë mendonte udhëheqja e një prej shteteve tona miqësore për mundësinë e pranimit atje të Sollzhenicinit."

Pesë ditë më vonë, kjo çështje u shtrua për diskutim nga Byroja Politike. Pothuajse të gjithë anëtarët e elitës sovjetike mbështetën zbatimin urgjent të masave administrative ndaj shkrimtarit.

Kosigini në përgjithësi nisi të këmbëngulte në organizimin e menjëhershëm të gjyqit të Sollzhenicinit dhe dëbimin e tij të mëvonshëm, por jo jashtë vendit, por në Verhoiansk, në Polin e Ftohtë. Dhe vetëm Suslov u përpoq të ftohte kokat e nxehta. Ai besonte se arrestimet dhe gjyqet duhej të shtyheshin. Në atë fazë kërkoheshin diçka tjetër. "...është e nevojshme," i bindi Suslov shokët e tij në Byronë Politike, "të përgatisim njerëzit tanë dhe ne duhet ta bëjmë këtë duke shpërndarë gjerësisht propagandën".

Ata u ndalën se mos Andropovi dhe Prokurori i Përgjithshëm, Rudenko, do të fillonin të hartonin një skenar për sjelljen e Sollzhenicinit para drejtësisë.

Më pas filluan lojërat në prapaskenë. Andropovi bëri disa përpjekje sipas linjës së tij. As Suslovi nuk qëndroi duarkryq.

Një rast shumë interesant është depozituar në Arkivin Rus të Historisë Bashkëkohore, në Fondacionin Suslov. Titulli i tij i plotë: "Shënime të përafërta të M.A. Suslov, materiale informative të TASS, copëza nga revista dhe gazeta në lidhje me librin e fundit anti-sovjetik të A. Sollzhenicinit, "Arkipelagu Gulag", i cili doli në Perëndim dhe në lidhje me dëbimin e tij nga Bashkimi Sovjetik."

Pjesa më e madhe e këtij rasti përbëhet me materiale nga Buletini Zyrtar i Informacionit të Huaj, TASS, për janar-shkurt 1974. Ky buletin merrej vetëm nga elita sovjetike dhe, në disa raste, nga krerët e departamenteve të Komitetit Qendror të PKBS dhe ministrat. Kështu, ato botime të gazetave që përmbanin informacione për Sollzhenicinin u shkonin kryesisht sekretarëve të Komitetit Qendror, M. Suslov, P. Demichev, B. Ponomarjov, K. Katushev dhe shefave të departamenteve të Komitetit Qendror K. Chernenko dhe V. Shauro dhe kreut të Agitprop, G. Smirnov.

Do të veçoja disa çështje të buletinit. Së pari, do të shënoja çështjen e 21 janarit 1974, me përgjigjet e Sollzhenicinit për gazetarët e huaj. Më lejoni të sqaroj: të huajt ishin të interesuar për qëndrimin e shkrimtarit ndaj opinionit publik botëror dhe atë që artisti priste nga autoritetet sovjetike. Sollzhenicini tha se, ndryshe nga vëllezërit Zhores dhe Roi Medvedev, ai nuk do të priste me durim, në gjuhë, që dikush nga lart të sillte reforma në vendin tonë.

Dhe në një pyetje tjetër ai u përgjigj: "Unë vetë dhe familja ime, jemi gati për çdo gjë", çka nuk e pengoi të fillonte botimin përfundimtar të pjesës së dytë të librit të ri "Tetor 1916".

Më 29 janar, Herald detajoi një artikull të Ervigo Zilber nga e përjavshmja The Guardian për «Archipelagun...».

Numri më interesant i buletinit sekret, numri 31, u shfaq më 4 shkurt -

Përballë shtypit, ditën që mbërriti në Zvicër

me informacion nga një korrespondent i Associated Press nga Mynihu në lidhje me një deklaratë të kancelarit gjerman perëndimor Willy Brandt në mbështetje të Solzhenicinit. Gazeta theksonte fjalët e Brandt: "Solzhenicini mund të jetonte lirshëm në Republikën Federale të Gjermanisë dhe të punonte këtu pa pengesë".

Tani le të kujtojmë se si Kremli e trajtonte Brandtin atëherë. Ai konsiderohej pothuajse aleati kryesor në Perëndim. Moska kishte marrëdhënie shumë të ngrohta me të. Prandaj, kur Brandt i njoftoi të gjithë botës se Solzhenicini mund të punonte në Gjermani pa pengesë, gjithçka u bë e qartë: Moska dhe Boni ranë dakord për gjithçka në prapaskenë. Epo, në vitin 1974, udhëheqësi

i Gjermanisë Perëndimore nuk mundi, për hir të një shkrimtari, edhe pse shumë të rëndësishëm, të hynte në një konfrontim të ri me Bashkimin Sovjetik.

Ajo që ndodhi më pas mbeti një çështje teknike. Sollzhenicini u arrestua më 12 shkurt. Dhe të nesërmen e hipën në aeroplan për ta çuar në Gjermani. Dhe si përgjigje, Kremli nxori një dekret që privonte shkrimtarin nga shtetësia sovjetike. Dhe më tej, pasoi reagimi i Bonit, për të cilin Suslovi u informua menjëherë: më 13 shkurt, ai mori nga TASS shtesën nr. 1 në përmbledhjen sekrete të informacionit të huaj. Shtojca përfshinte një deklaratë të shkurtër nga zëdhënësi i shtypit i Brandt, Von Wechmer.

Një zyrtar gjermanoperëndimor i

tha shtypit: "Qeveria jonë është njoftuar nga qeveria sovjetike se Sollzhenicini do të udhëtojë jashtë vendit. Qeveria jonë njoftoi se kishte rënë dakord të pranonte Sollzhenicinin. Sollzhenicini nuk ka ardhur ende këtu". Pas kësaj, Von Wechmer u kërkoi gazetarëve të mos i bënin asnjë pyetje.

Si reagan ndaj gjithçkaje që ndodhi në Moskë dhe në botë? Është e qartë se shtypi zyrtar sovjetik e miratoi plotësisht dëbimin e Sollzhenicinit. Po jozyrtarisht? Dy deklaratat u bënë në qarqe shumë të ngushta nga matematikani i famshëm Igor Shafareviç. Por kush e dëgjoi këtë shkencëtar?

Kremli ishte i shqetësuar për reagimin e Perëndimit. Por, përpunimi paraparak nga shërbimet tona ndikuese e bëri mashtrimin. Gazeta gjermanoperëndimore *Frankfurter Rundschau* raportonte: «Shteti sovjetik i hoqi nga duart Solzhenicinit kurorën e martirit, të cilën ai e kërkonte gjithnjë e më hapur». Sipas kësaj gazete, Kremli ka hequr dorë nga "problemi i Sollzhenicinit". Moska arriti "atë që nuk mund ta bënte kurrë përmes një gjyqi". Dhe kjo ishte e vërteta absolute.

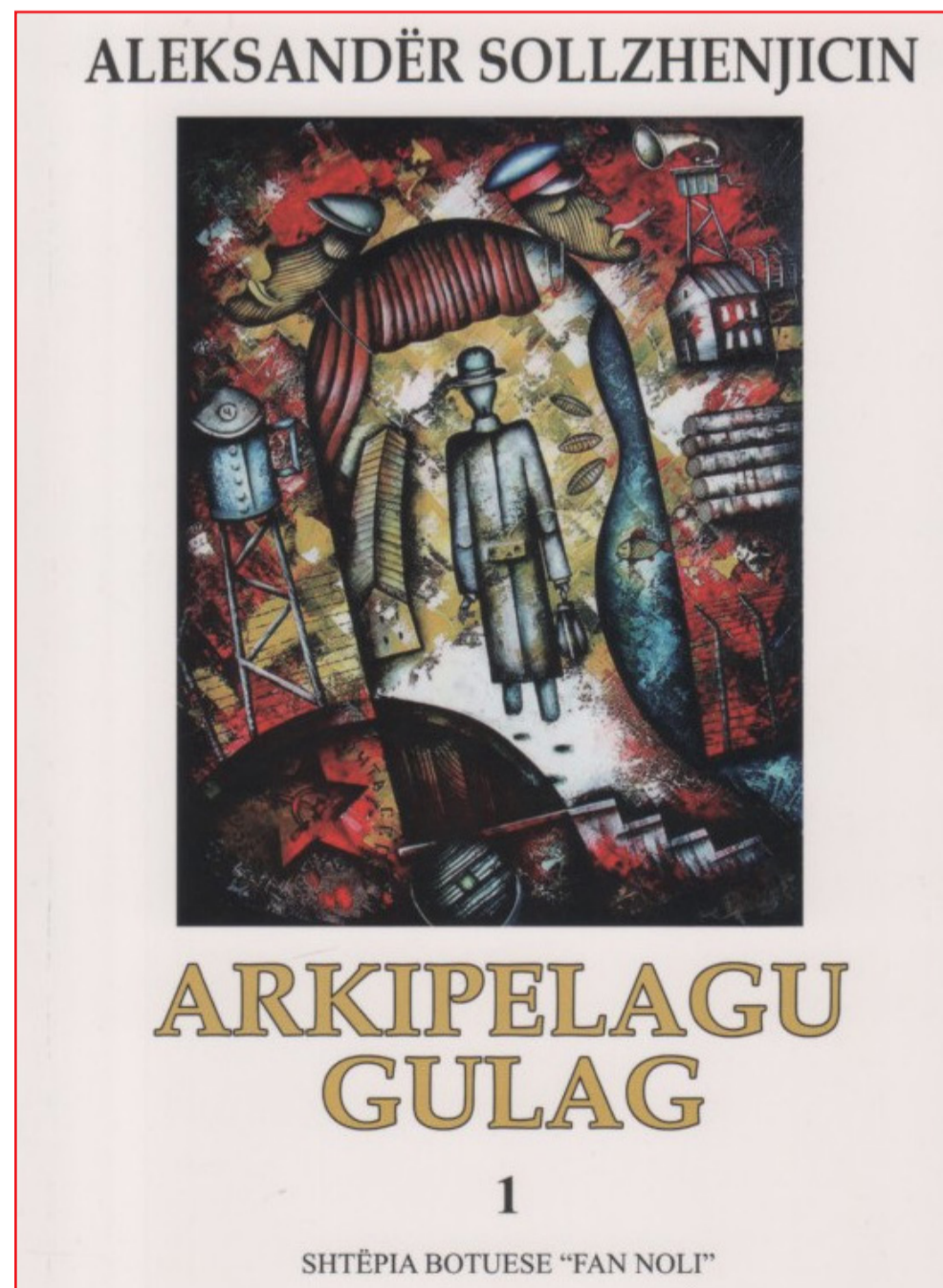
Me shumë mundësi, dëbimi i Sollzhenicinit nga BRSS përmbushi interesat e një sërë partish. Nuk mund të përjashtohet që ajo ndoqi synime të gjera. Në fund të fundit, shikoni se si u soll më vonë shkrimtari në mërgim. Në thelb, si agjent i ndikimit rus, si përcjellës i linjës ruse dhe si pararojë e ndryshimeve të ardhshme në Rusi. Në Perëndim, pothuajse që në ditët e para, ai filloi të shprehë lirshëm ato mendime që supozohej se do ta përgatisnin BS për një «ndryshim epokal».

Nuk ishte rastësi që Suslovi ruante në arkivin e tij informacione për botimin në Paris të letrës së Sollzhenicinit drejtuar udhëheqësve sovjetikë, të cilën Brezhnjev i la mënjanë në vjeshtën e vitit 1973. Më lejoni t'ju kujtoj se për çfarë po fliste shkrimtari. Ai sugjeroi që Kremli të braktiste marksizëm-leninizmin dhe t'i kthehej kursit kombëtar dhe fesë ortodokse.

Më vonë, Moska lejoi gruan e Sollzhenicinit të shkonte me fëmijët te burri i saj në Perëndim. Më 27 mars 1974, ajo bëri një deklaratë: "...por ne do të kthehemi."

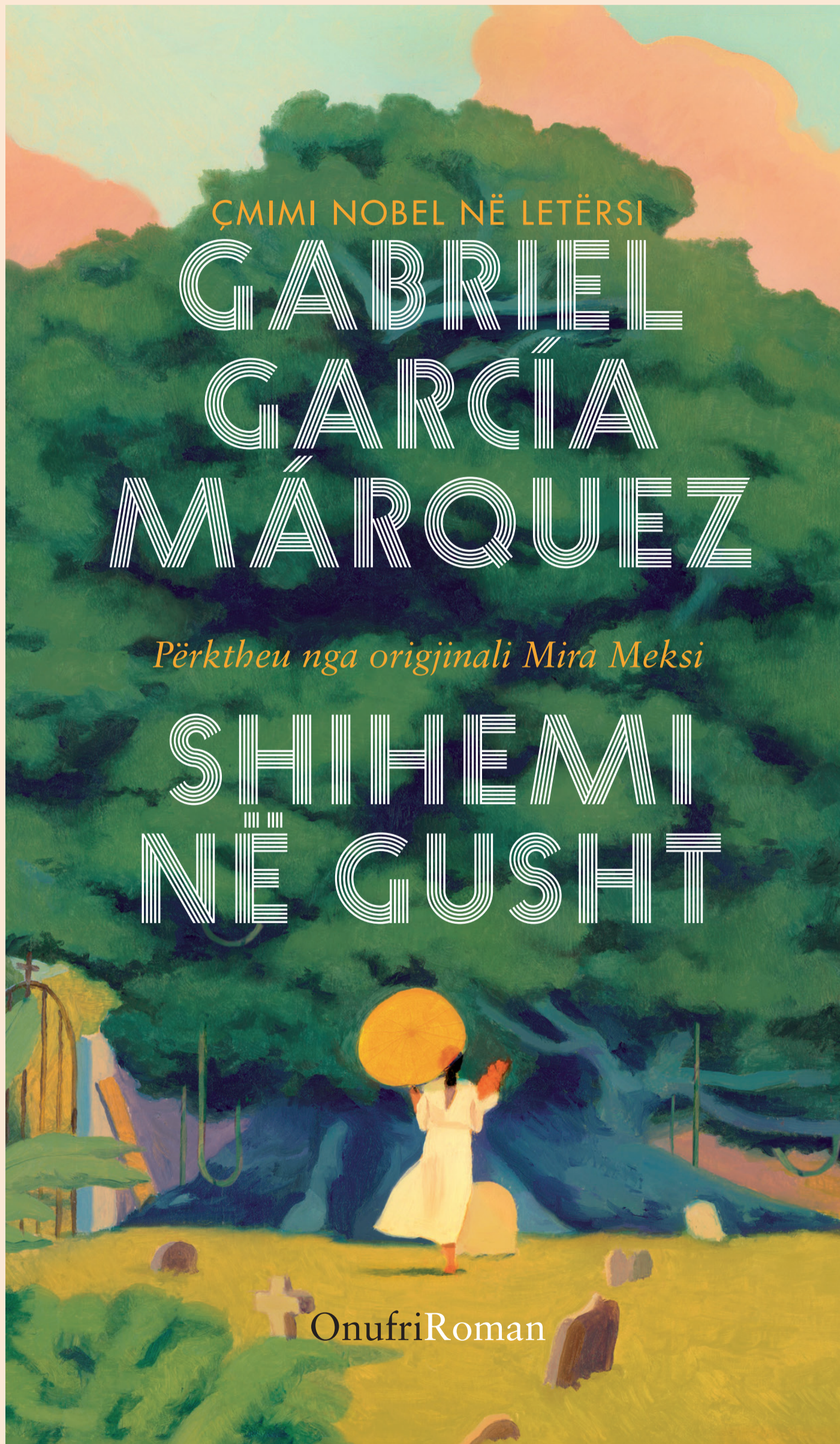
Dhe kështu ndodhi. Dy dekada më vonë, Sollzhenicini dhe gruaja e tij u kthyen në Rusi.

Përktheu Bujar Hudhri

Romani i panjohur i Markezit do të botohet
në të gjithë botën (në shqip nga Onufri),
në të njëjtën ditë: 6 mars 2024

ÇMIMI NOBEL NË LETËRSI

GABRIEL
GARCÍA
MÁRQUEZ

Përktheu nga origjinali Mira Meksi

SHIHEMI
NË GUSHT

OnufriRoman